

T.C.  
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KÜRESEL EKONOMİK KRİZLER VE TÜRKİYE'DEKİ  
REEL SEKTÖR ÜZERİNE ETKİLERİ: OTOMOTİV  
SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Sevim Özlem ÇAĞLAR**

**Enstitü Anabilim Dalı: İktisat**

**Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Selim İNANÇLI**

**OCAK - 2010**

T.C.  
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KÜRESEL EKONOMİK KRİZLER VE TÜRKİYE'DEKİ  
REEL SEKTÖR ÜZERİNE ETKİLERİ: OTOMOTİV  
SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sevim Özlem ÇAĞLAR

Enstitü Anabilim Dalı: İktisat

Bu tez ... / ... / 20... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı  
Kabul  
Red  
Düzeltilme

Jüri Üyesi  
Kabul  
Red  
Düzeltilme

Jüri Üyesi  
Kabul  
Red  
Düzeltilme

## **BEYAN**

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Sevim Özlem ÇAĞLAR

21.01.2010

## ÖNSÖZ

Dünyada ve ülkemizde de devam etmekte olan küresel mali kriz ve sürmekte olan etkileri nedeniyle üzerinde çalışmış olduğum konu güncelliğini korumaktadır. Her gün yeni ekonomik paketlerle, yeni verilerle karşılaşmaya devam ediyoruz. Belki de daha yazılacak çok şey olacak. Ancak biz öğrencilere verilen zamanın dolması nedeniyle bu konuyu burada bitirmek durumundayım. Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Selim İNAÇLI'ya teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca, bu günlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim anneme ve babama da şükranlarımı sunarım. Son olarak bu tezi bitirmemde bana manevi olarak destek olan eşime de teşekkür ederim.

Sevim Özlem ÇAĞLAR

## İÇİNDEKİLER

<b>ŞEKİL LİSTESİ</b> .....	<b>i</b>
<b>TABLO LİSTESİ</b> .....	<b>ii</b>
<b>ÖZET</b> .....	<b>iv</b>
<b>ÖZET (İngilizce)</b> .....	<b>v</b>
<b>GİRİŞ</b> .....	<b>1</b>
<b>BÖLÜM 1: KÜRESEL EKONOMİK KRİZLERİN TANIMI, TÜRLERİ, KAPSAMI VE EKONOMİK ETKİLERİ</b>	
1.1. Ekonomik Kriz: Tanım ve Çeşitleri .....	5
1.1.1. Reel Sektör Krizleri .....	7
1.1.2. Finansal Krizler .....	7
1.1.2.1. Para Krizleri .....	8
1.1.2.2. Bankacılık Krizleri .....	10
1.1.2.3. Dış Borç Krizleri .....	11
1.1.2.4. Global (Salgın) Kriz .....	12
1.2. Ekonomik Kriz İle İlgili Teorik Yaklaşımlar .....	12
1.2.1. Finansal Krizler Konusunda Geleneksel Açıklamalar .....	12
1.2.1.1. Aşırı Borç Birikimi .....	13
1.2.1.2. Bankacılıkta Yaşanan Panik .....	13
1.2.1.3. Rasyonel Beklentiler Teorisi .....	14
1.2.1.4. Belirsizlik Teorisi .....	14
1.2.1.5. Kredi Tayınlaması Teorisi .....	14
1.2.1.6. Asimetrik Bilgi ve Acente Giderleri Teorisi .....	15
1.2.1.7. Dealer Piyasalarının Teorisi .....	15
1.2.2. Finansal Krizleri Açıklamaya Yönelik Modeller .....	15
1.2.2.1. Birinci Nesil Kriz Modelleri (Kanonik Kriz Modeli) .....	16
1.2.2.2. İkinci Nesil Kriz Modelleri .....	18
1.2.2.3. Üçüncü Nesil Kriz Modelleri .....	19
1.3. Ekonomik İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar .....	20
1.3.1. Ortodoks İstikrar Programları .....	22
1.3.2. Heteredoks İstikrar Programları .....	24

1.3.3. IMF Tipi İstikrar Programları .....	26
1.3. Ekonomik Krizlerin Makro Ekonomik Etkileri .....	28
1.4.1. Yatırımlar ve İşsizlik Üzerine Etkisi .....	28
1.4.2. Enflasyon Üzerine Etkisi .....	31
1.4.3. Dış Ticaret Üzerine Etkisi .....	32
1.4.4. Kamu Maliyesi Üzerine Etkisi .....	33
1.4.5. Finans Sektörü Üzerine Etkisi .....	37
1.4.6. GSMH Üzerine Etkisi .....	38
1.4.7. Rekabet Üzerine Etkisi .....	41

## **BÖLÜM 2: DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER VE ETKİLERİ: KARŞILAŞILAN SORUNLAR, UYGULANAN POLİTİKALAR**

2.1. Dünyada Yaşanan Global Ekonomik Krizler .....	45
2.1.1. 1929 Büyük Dünya Bunalımı .....	45
2.1.1.1. Büyük Buhranı Hazırlayan Koşullar .....	45
2.1.1.2. 1929 Buhranı .....	47
2.1.2. Latin Amerika Krizleri .....	49
2.1.2.1. Krizden Kurtulmak İçin Yapılan Reformlar .....	51
2.1.3. Meksika Krizi .....	52
2.1.3.1. Meksika'da Para Politikalarındaki Değişimler .....	54
2.1.3.2. Sıfır Ortalamalı Rezerv Yükümlülüğü .....	55
2.1.4. Güneydoğu Asya Krizi .....	60
2.1.4.1. Asya Piyasalarındaki Durum .....	61
2.1.5. Rusya Krizi .....	62
2.1.6. 2008 Krizi .....	64
2.1.6.1. Krize Karşı Alınan Tedbirler .....	69
2.1.6.1.1. Krize Karşı ABD'de Alınan Tedbirler .....	69
2.1.6.1.2. Krize Karşı AB'de Alınan Tedbirler .....	70
2.1.6.1.3. Krize Karşı İngiltere'de Alınan Tedbirler .....	71
2.1.6.1.4. Diğer Ülkeler .....	72
2.1.6.2. Kriz Sonrası .....	73
2.2. Türkiye Ekonomisinin Yaşadığı Krizlere Genel Bakış.....	75

2.2.1.	1980 Ekonomik Krizi ve 24 Ocak 1980 Kararları .....	76
2.2.1.1.	Ekonomik Krizin Temelleri .....	76
2.2.1.2.	24 Ocak 1980 Kararlarının İçeriği .....	78
2.2.1.3.	24 Ocak 1980 Kararlarının Sonuçları .....	81
2.2.1.4.	1988 Ekonomik Darboğazı .....	82
2.2.2.	5 Nisan 1994 Krizi .....	83
2.2.2.1.	Krize Yol Açan Faktörler .....	83
2.2.2.2.	5 Nisan 1994 Kararları .....	85
2.2.2.3.	5 Nisan 1994 Sonrası .....	88
2.2.3.	Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri .....	89
2.2.3.1.	Kriz Öncesi Ekonomideki Gelişmeler .....	89
2.2.3.2.	Enflasyonla Mücadele Programı ve Kasım 2000 Krizi .....	90
2.2.3.3.	Şubat 2001 Krizi ve TL'nin Dalgalanmaya Bırakılması .....	93
2.2.3.4.	Şubat 2001 Krizi Sonrası ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı .....	96
2.2.3.5.	2001 Mali Krizi ve Reel Sektöre Etkileri .....	97
2.2.4.	2008 Krizinin Türkiye'ye Etkileri .....	101
2.2.4.1.	Küresel Mali Krize Karşı Türkiye'nin Aldığı Politika Tedbirleri .....	107

### **BÖLÜM 3: EKONOMİK KRİZLERİN TÜRKİYE'DEKİ OTOMOTİV SEKTÖRÜ ÜZERİNE ETKİLERİ**

3.1.	Ekonomik Krizlerin Otomotiv Sektörü Üzerine Etkileri .....	114
3.1.1.	Yatırımlar Üzerine Etkileri .....	114
3.1.2.	İşsizlik Üzerine Etkileri .....	116
3.1.3.	GSMH Üzerine Etkileri .....	118
3.1.4.	Enflasyon Üzerine Etkileri .....	119
3.1.5.	Üretim ve Talep Üzerine Etkileri .....	122
3.1.6.	Dış Ticaret Üzerine Etkileri .....	125
3.1.7.	Rekabet Üzerine Etkileri .....	129
3.2.	Otomotiv Sektöründe Karşılaşılan Sorunlar .....	131
3.2.1.	Kapasite Fazlalığı .....	131
3.2.2.	Yetersiz ve İstikrarsız İç Talep .....	131
3.2.3.	İthalat Artışı .....	132
3.2.4.	Satış Vergilerinin Yüksekliği .....	132
3.2.5.	Ana ve Yan Sanayi Arasında İşbirliği Eksikliği .....	133

3.3.	Türkiye Otomotiv Sanayi İçin Çözüm Önerileri .....	134
3.4.	Genel Değerlendirme .....	137
<b>SONUÇ</b>	.....	<b>142</b>
<b>KAYNAKLAR</b>	.....	<b>147</b>
<b>ÖZGEÇMİŞ</b>	.....	<b>159</b>



## ŞEKİL LİSTESİ

<b>Şekil 1:</b> Ekonomik Krizin Oluşumu .....	6
<b>Şekil 2:</b> Ekonomik Krizin Sağlık Durumuna Doğrudan ve Dolaylı Etkileri .....	36
<b>Şekil 3:</b> Türkiye’de 1991-2001 Yıllarında Dolaylı ve Dolaysız Vergi Gelirlerinin Tüm Vergi Gelirleri Arasındaki Payı .....	40
<b>Şekil 4:</b> Sanayi Üretim Endeksi (ocak 2006-aralık 2008) ve Kapasite Kullanım Oranı (Ocak 2006 - Ocak 2009) .....	102
<b>Şekil 5:</b> Firmaların Uzun Vadeli Yabancı Para Dış Borçlarının Vade Kompozisyonu ...	103
<b>Şekil 6:</b> Reel Sektörün Borç Dolarizasyonu .....	103
<b>Şekil 7:</b> Yabancı Para Net Görsel Pozisyonu .....	104
<b>Şekil 8:</b> Sermaye Yeterlilik Rasyosu .....	104
<b>Şekil 9:</b> Kredi Şoklarının Sektörün SYR’sine Etkileri .....	105
<b>Şekil 10:</b> Döviz Endekli Tüketici Kredilerinin Toplam Tüketici Kredilerine Oranı ....	106
<b>Şekil 11:</b> Hanehalkı Yükümlülüklerinin GSYİH’ya Oranı .....	106
<b>Şekil 12:</b> Kamu Sektörü Net Borç Stoku .....	106
<b>Şekil 13:</b> Merkezi Yönetim Döviz ve Döviz Endekli Borç Stoku .....	106
<b>Şekil 14:</b> Otomotiv Sektörü Dış Ticaret/Dış Açık (1996-2009) .....	129
<b>Şekil 15:</b> Otomobil Satış Vergileri .....	132

## TABLO LİSTESİ

<b>Tablo 1:</b> Türkiye İşgücü Piyasası Göstergeleri (1999-2002) .....	29
<b>Tablo 2:</b> Türkiye’de Yıllara Göre Açılan ve Kapanan İşyerlerinin Sayısı (1998-2002) ..	29
<b>Tablo 3:</b> Türkiye’de Yıllara Göre İşyeri ve Zorunlu Sigortalı Sayılarının Kamu ve Özel Sektöre Göre Dağılımı (1997-2001) .....	30
<b>Tablo 4:</b> Türkiye’de Yıllara Göre Kişi Başına Düşen GSMH (1995-2001) .....	31
<b>Tablo 5:</b> Türkiye Hükümetinin Sağlık Harcamaları (1999-2002) .....	35
<b>Tablo 6:</b> Türkiye Eğitim Harcamaları (1999-2002) .....	37
<b>Tablo 7:</b> Türkiye’de Kentsel ve Kırsal Gelir Dağılımı Göstergeleri (1987, 1994 ve 2002).....	39
<b>Tablo 8:</b> Bazı Ülkelerde Ekonomik Krizin Yoksulluk Üzerine Etkileri .....	41
<b>Tablo 9:</b> Kapanan İşletmelerin Şirket Türlerine Göre Dağılımı .....	98
<b>Tablo 10:</b> Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları (1998-2002) .....	114
<b>Tablo 11:</b> Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları (2004-2009) .....	115
<b>Tablo 12:</b> Otomotiv Sanayi Yatırımları (USD) .....	116
<b>Tablo 13:</b> Otomotiv Sanayi İstihdamı (2004-2008) .....	116
<b>Tablo 14:</b> Yurtiçi İşgücü Piyasasında Gelişmeler (15+, Bin Kişi) (yıllık ortalama) ....	117
<b>Tablo 15:</b> Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1998 fiyatlarıyla) (1999-2002) .....	118
<b>Tablo 16:</b> Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1998 fiyatlarıyla) (2006-2008) .....	118
<b>Tablo 17:</b> Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (yüzde değişim, 1998 fiyatlarıyla) .....	119
<b>Tablo 18:</b> Fiyat Artışı Endeksleri (2005-2010) (TÜFE, ÜFE, Sanayi Endeksi, Otomotiv Endeksi) .....	121
<b>Tablo 19:</b> Aylık İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (Üretim Değeri İle Ağırlıklandırılmış) .....	123
<b>Tablo 20:</b> Otomotiv Sanayi Üretim, Pazar, İthalat, İhracat (2007-2009) .....	124
<b>Tablo 21:</b> Tüketici Eğilim İstatistikleri (Endeks) .....	124
<b>Tablo 22:</b> Tüketici Eğilim İstatistikleri (Yüzde Değişim) .....	126
<b>Tablo 23:</b> Toplam Sanayi, İmalat Sanayi, Otomotiv Sanayi Dış Ticareti .....	126
<b>Tablo 24:</b> Otomotiv Ana ve Yan Sanayi İhracatı (\$) .....	127
<b>Tablo 25:</b> Sektörlere Göre İhracat (1000 \$) .....	128
<b>Tablo 26:</b> Kapasite Kullanım Oranları (%) .....	131

**Tablo 27:** Otomotiv Sanayi Toplam Pazar, Toplam Üretim, Toplam İhracat (2006-2010) .....140

**Tablo 28:** Krizde İmalat Sanayi ve Otomotiv Sanayi Verileri Genel Değerlendirme ..141

**SAÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü****Yüksek Lisans Tez Özeti**

<b>Tezin Başlığı:</b> Küresel Ekonomik Krizler ve Türkiye'deki Reel Sektör Üzerine Etkileri: Otomotiv Sektörü Örneği	
<b>Tezin Yazarı:</b> Sevim Özlem ÇAĞLAR	<b>Danışman:</b> Yrd. Doç. Dr. Selim İNANÇLI
<b>Kabul Tarihi:</b> 22 Ocak 2010	<b>Sayfa Sayısı:</b> V (ön kısım) + 159 (tez)
<b>Anabilimdalı:</b> İktisat	<b>Bilimdalı:</b>
<p>Bu tezin amacı; küresel ekonomik krizlerin reel sektör üzerindeki, özellikle otomotiv sektörü üzerindeki etkilerini incelemektir. Ekonomik kriz, ekonomide aniden ve beklenmedik biçimde ortaya çıkan olayların ekonomiyi olumsuz olarak etkilemesidir. 1980'li yıllar süresince hızlanan küreselleşme hareketleri ekonomik kriz kavramını önemli bir konu haline getirmiştir. Finansal serbestleşmenin gerçekleştiği bir ortamda Türkiye, Cumhuriyet tarihi boyunca finansal krizlerle karşılaşmıştır. Yüksek enflasyon, cari işlemler açığı, dış ticaret açığı, yüksek faiz hadleri, kamu açığının borçlanma ile finanse edilmesi krizlerin çıkmasına zemin hazırlanmıştır. Yaşanan her kriz reel sektörü ciddi bir şekilde etkilemiştir. İşsizlik artmış, talep düşmüş, üretim daralmış, verimlilik azalmıştır. Döviz kurlarındaki artışlar nedeniyle ithal girdi fiyatları artmış, bu da işletme maliyetlerini arttırmış, maliyetlerin artması fiyatlara yansımış olduğu için iç talep azalmış olmakla birlikte, yurtdışı piyasalarda rekabet güçleşmiştir. Birçok firma kapatılmıştır.</p> <p>Kriz zamanlarında bu etkilerle karşılaşmamak veya krizin etkilerini en aza indirmek için kısa ve uzun vadeli planlar yapılmalı ve uygulanmalıdır. Bu noktada hem devlet hem işletmeler üzerine düşen görevleri yapmalıdır. Örneğin devlet, yatırım için kredi çekilebilmesi amacıyla faiz oranlarını düşürürken; işletmeler işten çıkarma yerine, kriz dönemlerinde kısa çalışmalar uygulayarak işsizlik oranının artmasını önleyebilirler. Ürünlerden alınan, konumuz gereği otomobilden alınan özel tüketim vergisi oranları düşürülerek, hurda indirimi uygulanarak yastık altı tabir edilen paraların piyasada dönmesi, talebin canlanması sağlanabilir.</p> <p>Bu çalışmada ilk olarak ekonomik kriz tanımı, krize karşı uygulanan politikalar, yaklaşımlar, Dünya'daki başlıca büyük krizler, bu krizlerin etkileri, bu krizlere karşı uygulanan politikalar, krizlerin Türkiye'ye –reel sektöre- etkileri incelenmiş olup, son olarak diğer sektörlerle iç içe olduğundan ekonominin lokomotif konumunda olan otomotiv sektörü incelenmiştir.</p>	
<b>Anahtar kelimeler:</b> Kriz, krizin etkileri, otomotiv sektörü	

**Sakarya University Insitute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis**

**Title of the Thesis:** Global Economic Crisis And The Effects Of Real SectorIn Turkey: Automotive Sector Case Study

**Author:** Sevim Özlem ÇAĞLAR **Supervisor:** Ass. Prof. Dr. Selim İNANÇLI

**Date:** 22 January 2010 **Nu. of pages:** V (pre text) + 159 (main body)

**Department:** Economics **Subfield:**

The purpose of this thesis, the global economic crisis on the real sector, particularly the automotive sector is to examine the impact. Economic crisis, the economy suddenly and unexpectedly emerged as the event affects the economy adversely. During the 1980s economic crisis, the concept of increasing globalization movement has made it an important issue. Financial liberalization has occurred in an environment that Turkey, the Republic was faced with financial crises throughout history. High inflation, current account deficit, foreign trade deficit, high interest rates, public deficit to be financed by borrowing in crisis out of the ground has been prepared. Experienced a serious way that each crisis has affected the real sector. Unemployment has increased, demand has fallen, production shrunk, productivity has decreased. Exchange rates due to the increase in prices for imported inputs have increased, which increased operating costs, increased costs reflect prices have reduced domestic demand for that, although power has become competitive in international markets. Many companies were closed.

Avoid this effect in times of crisis or to minimize the effects of the crisis for short-and long-term plans should be made and implemented. At this point, the duty of both government and businesses should do. For example, government investment credits taken for the purpose can reduce interest rates while businesses rather than dismissal, the unemployment rate in times of crisis by implementing shorter work may prevent the increase. Products are drawn from, the position should be taken from the car of the special consumption tax rates can be reduced, scrap reduction applying the monetary expression of the six pillows on the market return, the revival of demand can be provided.

This study first identified the economic crisis, the crisis is applied against the policies, approaches, the world's major major crisis, the impact of this crisis and this crisis is applied against the policies, crises in Turkey-to-real sector effects are examined, and finally with other sectors of nested The locomotive of the economy is in a position in the automotive sector were examined.

**Keywords:** Crisis, impact of economic crisis, automotive sector

## GİRİŞ

Ekonomik kriz, küreselleşmenin hız kazanmaya başladığı 1980'li yıllardan sonra önemli bir konu haline gelmiştir. 1980'li yılların sonunda gelişmekte olan ülkelerde yaşanan finansal serbestleşme, dışa açılma çabaları uluslar arası sermaye akımlarının gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere akmasına neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve finansal yapıları bu gelişmelere uygun olmadığı için ekonomik krizler yaşanmıştır. Ekonomik kriz, ekonomide ani ve beklenmedik şekilde ortaya çıkan durumların, mal ve hizmetlerin arz ve talep dengelerinin bozulmasına neden olarak tüm ekonomik unsurlar arasındaki ilişkilerin kopukluğa uğramasıdır.

Son yıllarda, özellikle neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmasıyla başlayan süreçte, birçok gelişmekte olan ülke mali çalkantılarla karşılaşmıştır. Mali serbestleşme ve deregülasyon politikalarının etkisini gösterdiği 1990'lı yıllar bu çalkantıların ardı ardına ve zincirleme olarak yaşandığı yıllar olmuştur.

Sabit kur rejimi, bankacılık sektörünün zayıflığı, cari işlemler açığı, kamu sektörünün borç yükü, kamunun finansman açığı, yüksek miktarda portföy yatırımları ve kriz dönemlerinde sermayenin ülkeden kaçışı, politik belirsizlikler, benzer ülkelerde meydana çıkan finansal krizlerden etkilenme krizlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Türkiye kuruluşundan günümüze kadar ekonomik olarak değişik dönemlerde krizler yaşamıştır. Türkiye'nin yaşadığı bu krizlerin bir kısmı dünyanın konjonktürel durumundan kaynaklanmaktadır. Bu krizlerin en önemlileri; bütün dünyayı etkisi altına alan talep yetersizliğine bağlı olarak ortaya çıkan 1929 Büyük Dünya Buhranı, 1973 yılında petrol fiyatlarının aşırı yükselmesi ile ortaya çıkan ve dünyada stagflasyona sebep olan dünya çapındaki ekonomik kriz ve bugün halen devam etmekte olan, dünya ülkelerini etkileyen 2008 küresel mali krizidir. Bir kısmı ise, Türkiye'nin ekonomik yapısından kaynaklanmıştır. 1980, 1994, 2000 ve 2001'de yaşanan krizler örnek olarak gösterilebilir. Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşanan krizler Türkiye'nin yaşadığı, ekonomik ve sosyal yıkımları ve sonuçları en ağır olan iki büyük ekonomik krizin

yaşanmasına neden olmuştur. 2008 krizi ise devam etmekte olduğu için sonuçlarının ne olacağını kestirmek oldukça zor görünmektedir.

Finansal serbestleşmenin gerçekleştiği bir ortamda Türkiye 1994-2001 yıllarında finansal krizlerle karşılaşmıştır. Bu krizlerin özellikleri, kriz öncesinde yüksek miktarda kısa süreli sermaye olması ve krizin yaşandığı zamanda bu büyük miktardaki sermayenin ülke dışına çıkması ile ekonominin küçülmesidir. Ülkeler arasındaki arbitraj fırsatlarını değerlendiren, mali yatırımcılar Türkiye'deki devalüasyon beklentilerinin artmasından tedirginlik duyarak mali sermayelerini ülke dışına çıkarmışlardır. 1994 krizinden önceki dönemde kamu kesimi faiz-dışı dengesi büyük ölçüde açık vermiş, reel kur fazla değerlenmiş ve MB rezervleri düşük düzeyde kalmıştır. Krizle birlikte ekonomide daralma meydana gelmiştir.

1994 krizinin olumsuz sonuçlarını atlattıktan sonra 1997 yılında gelişmekte olan ülkelerin ihracat pazarındaki rekabet gücünü azaltan Asya Krizi ile karşılaşmıştır. Daha sonra Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bu krizlerin nedeni de 1980'den itibaren uygulanan ekonominin dengelerini denetimden uzak tutan veya tamamen piyasa güçlerine bırakan politikaların sonucudur. Nitekim 2000 yılında uygulanan Enflasyonu Düşürme Programı da bu özelliklere sahiptir. MB'nin para politikasını uygulama yeteneği sınırlandırılmış, likiditede oluşturma mekanizması uluslar arası sermaye akımlarının girişlerine bırakılmıştır. Merkez Bankası uluslar arası sermaye hareketlerini denetleyemeyeceğini belirtmiş böylece ulusal piyasa uluslar arası sermaye hareketlerinin spekülasyon davranışları karşısında savunmasız kalmıştır. 2001 yılında ise ekonomik ve sosyal açıdan derin tahribatlar bırakan Şubat Krizi ile karşılaşmıştır. 2001'de uygulanan sabit kur politikası ithalatı artırmış, oluşan cari açık da sermaye kaçışını hızlandırmış, sermaye kaçışı bankaların likidite sıkıntısına düşmesine neden olmuş, faiz oranlarını artırmıştır. Döviz kurunda aşırı değerlenme devalüasyon baskısını artırmış, bütün bu olanlar sonucunda sabit kur politikası terk edilerek TL devalüe edilmiştir. Kamuda fiyatlar artarak 2001 yılında enflasyon oranı TÜFE % 68,5, TEFE % 88,6 olarak gerçekleşmiştir.

Küresel mali piyasaların 2007 yılı Şubat ayından bu yana maruz kaldıkları çalkantılar ise devam etmektedir. Bu krizin geçmişte yaşanmış krizlerden en önemli farkı, klasik bir finans krizi olmaması, karmaşık ve yüksek hacimli türev ürünlerini kapsamasıdır. Türev

ürünlerinin yüksek hacmi, mali destek paketlerinin daha önce görülmemiş boyutlara çıkarılmasını zorunlu kılmıştır. Bu ürünlerin karmaşık yapısı ise paketlerin içeriğine ilişkin teknik zorluklar yaratmaktadır. Küresel mali krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri 2008 yılının son çeyreğinde hem iç talepte hem de dış talep üzerinde belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. Sanayi üretim endeksinin düşüş hızı 2008 yılı Ekim ayından itibaren hızlanmış, imalat sanayi kapasite kullanım oranı 2009 yılı Ocak ayında, 1991 yılından bugüne görülen en düşük seviyesine gerilemiştir.

Türkiye’de ve diğer ülkelerde yaşanan krizler reel sektörü önemli ölçüde etkilemektedir. 2001 krizinde ihracat yapmayı öğrenen Türkiye, 2008 krizinde, bu krizin Amerika ve Avrupa’da da etkili olması nedeniyle piyasalarda oluşan daralmadan fazlasıyla etkilenmiştir. Döviz kurlarındaki artış, ithal girdi ile üretim yapan firmaların maliyetlerini arttırmaktadır. Maliyeti artan, ancak üretim yapamayan veya üretim yapan ama satamayan firmalar da işçi çıkarma yoluna gitmişlerdir. Bu da ülkemizde işsizlik sorunun giderek artmasına yol açmaktadır. Likidite miktarındaki daralma da talebin azalması sonucunu doğurmaktadır. Bu şekilde bir kısır döngü oluşmaktadır.

Krizin önemli bir sonucu da iç talebin azalmasıdır. Krizin atlatılabilmesi için satışların özendirilmesi gerekmektedir. Türkiye kendi iç pazarını yabancı ürünlere kaptırmamalıdır. Diğer yandan hızla dış pazarlara açılmak gerekmektedir. Her ne kadar ABD ve AB ülkelerindeki pazarlar küçülmüş olsa da, Nitekim Asya pazarlarına doğru kaymalar başlamıştır.

Bu çalışmanın amacı; yaşanan ekonomik krizlerin reel sektör üzerindeki etkisinin araştırılmasına yönelik olup, bu bağlamda örnek olarak otomotiv sektörü ele alınmıştır. Krizin Otomobil sektörü üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Otomotiv sektörünü tek başına değil, bu sektörün önsel ve çıktı verdiği sektörlerle bir bütün olarak düşünmek gerekir. Bu sektör demir-çelik, petrokimya, lastik, tekstil, cam ve elektrik-elektronik gibi sanayi dallarından önemli miktarlarda girdi aldığı için, onların esas müşterisi olup; tarım, turizm, inşaat ve altyapı, ulaşım gibi sektörlerin de ihtiyaç duyduğu motorlu araçların tedarikçisi konumundadır. Otomotiv ürünlerinin müşteriyle buluşmasını ve bunun devamlılığını sağlayan pazarlama, bayi, servis, akaryakıt, finans ve sigorta sektörleri de göz önüne alındığında otomotiv sektörünün ne kadar geniş bir iş hacmi ve istihdam yarattığı görülmektedir. Otomotiv sektörü sağladığı iş hacmi ve istihdam, diğer sanayi



kollarını beslemesi ve teknolojik gelişmeye öncülük etmesi gibi nedenlerle, ülke ekonomisi için vazgeçilmez bir değer oluşturmaktadır. Bu şekilde düşününce ekonomide ne kadar önemli olduğu, adeta bir lokomotif sektör olduğu görülmektedir.

Çalışmanın hazırlanma aşamasında kriz ve reel sektör üzerine yazılmış mevcut tezler, internet kaynakları, makaleler, kitaplar, dergiler, gazeteler taranmıştır. Tablolar ile gerekli veriler toplanarak çalışma tablolarla zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada konu üç bölümde incelenmiştir. Birinci bölümde; ekonomik kriz nedir, krizin nedenleri ve özellikleri, krize karşı ortaya çıkan teorik yaklaşımlar, istikrarı sağlamaya yönelik politikalar ve krizlerin makro ekonomik etkileri değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde; Dünya'da ve Türkiye'de yaşanan ekonomik krizler, bu krizlerin etkileri, karşılaşılan sorunlar ve bunlar için uygulanan politikalar incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise, otomotiv sektörünün dünyadaki ve Türkiye'deki öneminden, otomotiv sanayinde yaşanan gelişmelerden bahsedilmiş, Krizin otomotiv sektörünü nasıl etkilediği tartışılmış ve otomobil sektörü üzerindeki ekonomik etkileri analiz edilmiştir.

## **BÖLÜM 1: KÜRESEL EKONOMİK KRİZLERİN TANIMI, TÜRLERİ, KAPSAMI VE EKONOMİK ETKİLERİ**

### **1.1. EKONOMİK KRİZ: TANIM VE ÇEŞİTLERİ**

Etimolojik kökeni Yunanca karar vermek anlamına gelen "krisis" kavramına dayanan kriz kelimesi, özellikle tıp biliminde çok yaygın bir kullanıma sahiptir ve genel olarak "aniden ortaya çıkan bir hastalık belirtisi" ya da "bir hastalığın çok ileri bir safhaya ulaşması" anlamında kullanılmaktadır (Aktan ve diğ.,2001; 49). Sosyal bilimler alanında ise "birden bire meydana gelen kötüye gidiş yönündeki gelişmeler ve tehlikeli an", "bir işin, bir olayın geçtiği karışık safha", "içinden çıkılması zor durum ", "büyük sıkıntı", "buhran" veya "bunalım" gibi anlamlara bürünmüştür (Doğan, 1982; 609). Kriz kavramı tanımlandığı bilim dalına göre farklılık gösterse de, hepsinde ortak olan nokta krizin olağan dışı bir gelişme olmasıdır.

Kriz kavramının genel bir tanımını yapmak hiç kolay olmasa da; "plansız bir biçimde ortaya çıkan sorunların giderilmesi için mevcut çözüm yollarının yetersiz kalması sonucu oluşan çaresizlik durumu" krizi ifade etmektedir diyebiliriz (Asuankutlu ve Safran, 2004; 52). İçinde bulunulan durumun ya da karşı karşıya kalınan olayın ne derecede "kriz" olarak değerlendirildiği durumdan duruma veya kişiden kişiye değişebilmekle beraber, herhangi bir durumu kriz olarak adlandırabilmek için aniden ve önceden tahmin edilemeyen bir şekilde ortaya çıkmış olması gereklidir.

Geniş anlamda ekonomik kriz ise, en küçük iktisadi birimden (firma) en büyük iktisadi birime (devlet) doğru iç ve dış borçların - işsizliğin arttığı, fiyatların bazen yükseldiği bazen düştüğü, üretimin artıp azaldığı ve halkın genellikle siyasi iktidarlara olan güveninin sarsıldığı dönemin bir görünümüdür (Özgüven, 2001; 58). Ekonomik krizler; herhangi bir mal, hizmet ve üretim faktörü veya finans ve döviz piyasalarında fiyat ve miktarlarda kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar olarak tanımlanırlar.

## Şekil 1. Ekonomik Krizin Oluşumu



Kaynak: ROSIER, 1992

Kriz, önceden bilinmeyen ya da öngörülemeyen ekonomik ve ekonomik olmayan bazı gelişmelerin etkisiyle ekonomik konjonktürdeki yön değiştirmeyi, yani genişleme ya da sürekli bir ilerleme döneminden uzun ya da kısa bir bunalım veya daralma evresine geçiştir. Bu daralma evresinin sonunda konjonktürün yön değiştirdiği yeniden canlanma dönemi yaşanır (bkz. Şekil 1).

Ekonomik krizle birlikte ekonomik yapıyı oluşturan çeşitli ekonomik mekanizmalar işlerliğini kaybeder. Bu bakımdan ekonomik kriz, makro açıdan ülke ekonomisini; mikro açıdan ise firmaları ciddi anlamda sarsacak sonuçlara sebep olur (Engin, 2007; 36). Hem üretimin eritilememesi, hem de anahtar sektörler yatırımlarına sermayenin karşılığının alınamaması kar beklentilerini karamsarlaştırır ve finans sistemini çökertir. Bu, konjonktürün dönüm noktasıdır, yani krizdir. Kriz ilk etkilediği sektörlerden başlayarak yayılır, tüm sanayiye kapsar ve zincirleme etkiler yaratır: Üretimde hızlı bir daralma, fiyatlarda ani düşme, işsizlik oranında ani artış, karların ve ücretlerin düşmesi, bunlara bağlı olarak talebin düşmesi, borsada çöküş, banka krizleri başlıca meydana gelen olaylardır. Ayrıca iflaslar ve işsizlik ana sektörlerden başlayarak artar ve yayılır. (Rosier, 1992)

Ekonomik krize neden olan iki krizden birincisi finansal kriz, diğeri ise reel krizdir. Ekonomik krizin görünür etkisi finans piyasalarında, gerçek etkisi ise reel kesimde ortaya çıkar. Reel krizler; üretimde veya istihdamda önemli dalgalanmalar olarak ortaya çıkmakta iken, finansal krizler; ekonominin reel kesimi üzerinde tahrip edici etkiler yaratabilen ve piyasaların etkin işleyiş biçimini bozan finansal piyasa çöküşleridir (Kibritçioğlu, 2001; 177).

### **1.1.1. REEL SEKTÖR KRİZLERİ**

Reel sektör krizleri, ekonominin reel üretim sektörlerinde, üretimde ve/veya istihdamda ciddi daralmalar (durgunluk, işsizlik) şeklinde ortaya çıkan bir kriz türüdür. Reel kriz; enflasyon krizi, durgunluk krizi ve işsizlik krizi olmak üzere ayrılabilir. Enflasyon krizi, mal ve hizmet piyasalarındaki genel fiyat seviyesindeki sürekli artışların belirli bir sınırın üzerinde olmasıdır. Durgunluk krizi ise, fiyatlar genel seviyesindeki artışların, ekonomide mal ve hizmet üretiminde yatırımları teşvik edecek düzeyin altında gerçekleşmesidir. Başka bir deyişle, ekonomide yeterince yatırım yapılmaması dolayısıyla GSMH artık hızının düşük düzeyde kalmasıdır. İşsizlik krizi ise, emek piyasasındaki işsizlik oranlarının alışılmışın üzerinde olması şeklinde ortaya çıkan krizdir (Engin, 2007). Reel krizler doğrudan ekonominin üretim yapan kısmı ile ilgilidir. Reel sektörün üretim yapması için sermaye ve girişimciye ihtiyacı vardır. Sermayenin bulunmasını sağlayan kesim ise finansal kesimdir. Dolayısıyla bu iki kesim birbirileri ile ilişkilidir. Birinde oluşacak olan bir kriz diğerini de doğrudan etkilemektedir.

### **1.1.2. FİNANSAL KRİZLER**

Finansal krizler, çeşitli faktörlere bağlı olarak finansal piyasalarda ortaya çıkan dalgalanmalar ve buna bağlı olarak finansal piyasaların kendinden beklenen fonksiyonları yerine getirememesi olarak tanımlanabilir (Afşar, 2004). Krizler, finansal yatırımcıların ülke koşullarının riskli hale geldiği konusundaki beklentilerine bağlı olarak, giriştikleri spekülasyon atakları sonucu başlar ve atakların yoğunluğu ölçüsünde şiddet kazanır. Spekülasyon motifleriyle ülkeler arasında hızla yer değiştiren sermaye, ulusal ekonomiler için istikrarsızlık kaynağı olmakta, ülkeden sermaye çıkışı ve ülke parasının değerindeki kuvvetli dalgalanmalar reel ekonomiye yansıyan önemli sorunlar yaratabilmektedir. Sermaye hareketlerinin hızla artışının, ulusal ekonomiler açısından getirdiği sorunlar genel olarak finansal krizler olarak ele alınmaktadır (Demir, 1999).

Finansal krizlerle ilgili iki tür göstergeden söz edilebilmektedir. Bunlar, ülke koşullarının yatırım riskinin arttığını gösteren ve bu nedenle finansal bir krizin doğacağı konusundaki beklentileri besleyen ön göstergeler ile yaşanan krizin boyutları hakkında bilgi veren temel göstergeler olmaktadır. Finansal krizlerin doğacağına dair ön göstergelerin başında, ulusal paranın aşırı değerlenmesi, M2 para arzının uluslararası rezervlere oranında ve/veya cari açıkların milli gelire oranında aşırı yükselmeler

gelmektedir (Akdiş, 2000). Gelişen ülkeler genelde sabit döviz kuru uyguladıklarından ulusal paranın reel olarak belirli bir düzeyin üzerinde değer kazanması kriz beklentilerinde önemli diğer bir faktördür.

Bir ekonomide finansal krizin doğacağına dair beklentileri besleyen bu göstergeler dışında, yaşanan krizin boyutları hakkında bilgi veren temel göstergeler de söz konusudur. Döviz kurlarındaki büyük dalgalanmalar, gecelik faizlerde yaşanan aşırı yükselmeler ve döviz rezervlerindeki önemli miktarda azalmalar bu göstergelerin başlıcalarıdır.

Finansal krizler ana hatlarıyla; para, bankacılık, dış borç ve global krizler olmak üzere dört grupta toplanabilir. Bu krizler genellikle birbirini takip ettikleri için bunlar arasında çok kesin çizgilerle ayırım yapılamadığı da genel bir görüş olarak belirtilmektedir.

#### **1.1.2.1. PARA KRİZLERİ**

Para krizleri, ödemeler dengesi krizi ve döviz kuru krizi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Döviz kuru krizleri; sabit döviz kuru politikalarının uygulandığı ekonomilerde piyasa katılımcılarının yerel para birimli varlıklardan yabancı para birimli varlıklara doğru kaymaya başlaması sonucu, merkez bankasının döviz rezervlerinin tükenmesi şeklinde ortaya çıkan krizlerdir. Ayrıca, bir ülke parasının üzerindeki spekülasyon, bir devalüasyonla veya şiddetli bir değer kaybıyla sonuçlanırsa ya da merkez bankası büyük miktarda rezerv satmak veya faiz oranlarını önemli oranlarda yükseltmek suretiyle parayı korumaya zorlanırsa da bir döviz krizi oluşur (Engin, 2007).

Ödemeler dengesi krizleri ise; esnek kur sistemi uygulayan ülkelerde meydana gelen döviz kuru krizidir. Sermaye hareketlerinde meydana gelen bir tersine dönme ile ödemeler bilançosu açıkları artar ve rezervler tükenir. Bu da döviz kurundaki şiddetli artışa neden olur (Engin, 2007).

Para krizleri spekülasyon bir etki sonucunda, herhangi bir ülke parasının devalüe edilerek değer kaybetmesi veya spekülasyon saldırılar sonucunda otoritelerin uluslararası rezervlerini önemli ölçüde harcaması ya da faiz oranlarını hızlı bir biçimde yükselterek paralarını savunmaya zorlaması durumunda oluşmaktadır. Para krizi tanımı, hem sabit

döviz kuru sisteminin geçerli olduğu ülke paralarına yönelik spekülasyon saldırları hem de belirli bir bandın dışında daha büyük boyutlarda bir devalüasyona yol açan spekülasyon saldırları kapsamaktadır (Ural, 2003).

Para krizlerinin belirleyicileri şu beş grup altında toplanabilir:

- Zayıf makro ekonomik göstergeler ve hatalı iktisat politikaları,
- Finansal altyapının yetersizliği,
- Ahlaki tehlike ve asimetrik bilgi olgusu,
- Piyasadaki kreditorlerin ve uluslar arası finans kuruluşlarının hatalı his ve öngörülerini,
- Siyasal suikast veya terörist saldırı bazı beklenmedik olay ve tesadüfler.

Bu beş grupta yer alan etkenlerin bir veya birkaçı, belirli bir süredir değer yitirmesi gerektiği halde hala hiç veya yeterince değer yitirmemiş olan bir ulusal paraya karşı spekülasyon saldırı başlamasına neden olmaktadır. Daha sonra da yerli paradan dövizde doğru kaçışla birlikte mevcut döviz kuru üzerinde kendini gösteren bu baskı, ilgili ülkenin iktisat politikası karar kılıcıları tarafından ya merkez bankası rezervlerinde ciddi bir erime göz önüne alınarak, ya büyük bir devalüasyonla, ya yurtdışı faiz hadleri önemli ölçüde yükseltilerek, ya da üç politikanın uygun bir bileşimi tercih edilerek karşılanmaktadır. Spekülasyon saldırı karşısında hükümetin alacağı ilgili politika kararı geciktikçe finansal baskının da giderek büyüyeceği ve böylece döviz krizinin daha da derinleşeceği yani daha yüksek oranlı bir devalüasyon, faiz artışı ve/veya rezerv kayıpları ile karşılaşacaktır (Kibritçioğlu, 2001; 179).

Bunların dışında, coğrafi bölge, ticaret ortaklıkları, yatırımcıları portföy stratejileri ve diğer koşullara bağlı olarak ortaya çıkan bulaşıcı etki yanında, rasyonel olmayan spekülasyonlar da ülke parasının değer kaybetmesine neden olarak para krizlerine yol açabilmektedir.

Uygulamada para krizleri, yapılan devalüasyonlarla belirlenmeye çalışılmaktadır. Frankel ve Rose'a göre bir ülke parasında eğer bir yılda en az %25 değer kaybı varsa ve bu değer kaybı bir önceki yıldan %10 daha fazla ise "para krizi" oluşmaktadır. (Frankel ve Andrew, 1996).

### **1.1.2.2. BANKACILIK KRİZLERİ**

Bir ülkedeki bankacılık sistemi ve finansal sistem, ekonomide fon arz edenlerle fon talep edenler arasında aracı görevini görür. Ayrıca bankacılık sistemi ve finansal sistem ekonomideki reel hareketlerin sağlıklı işlemesine, likidite sıkıntısı çekilmemesine yardımcı olur. Başta merkez bankası olmak üzere eğer bankacılık sistemi bu görevini yerine getiremez ve diğer finansal piyasalar da sağlıklı işlemezse; ayrıca asli görevlerin yerine sığ ve büyük boyutlu tali işlerle uğraşmaya başlarsa belirli bir süre sonra bankacılık sistemi ve finansal sistem kriz içerisine girer. Ülkedeki tasarrufların reel ekonomiye kazandırılmasında aracı olan bankacılık sistemi yükümlülüklerini yerine getiremez hale gelirse, menkul kıymet borsalarında hisse senedi fiyatlarında çok hızlı düşüşler olur. Ayrıca merkez bankaları elindeki para politikası araçlarının yetersizliği ya da etkisizliği gibi nedenlerle piyasaya müdahale edemezlerse finansal kaynaklı ekonomik krizlere neden olur (Engin, 2007).

Bankacılık krizleri, bankacılık sisteminin yapısal sorunlarından doğar. Batık kredilerin artması, sistemi çıkmaza sokar. Bankalara olan güven kaybolur ve tasarruf sahipleri hesaplarını çekmek için hücum ettiğinde kriz kaçınılmaz olur (Uzun, 2003).

Bankacılık sektöründeki sorunlar, para krizlerinden önce meydana gelmektedir. Para krizleri, bankacılık krizlerini derinleştirmekte kısır bir döngü yaratmaktadır. Para krizi yaşayan birçok ülke tam olgunlaşmış (full-fledged) yurtiçi bankacılık krizlerini de aynı anda yaşamaktadır (Kaminsky ve Reinhert, 1999). Gelişmekte olan piyasalardaki bankacılık krizleri, makro ekonomik değişkenlik bağlı (veya dahili) kredileme, banka yönetiminin güdülerini saptıran devlet müdahaleleri, finansal liberalizasyon girişimine uygun ihtiyatlı düzenleme başarısızlıkları olmak üzere dört etmene bağlanmaktadır (Eichgreen ve Rose, 1998). Bankacılık krizleri, genellikle düşük gelirli ülkelerde yaygın olarak meydana gelmekte ve maliyeti de görece olarak yüksektir.

1980'lerin başından itibaren çok sayıda ülkede sistematik banka krizleri meydana gelmiştir. Sistematik banka krizi, mali piyasalarda bir ya da birkaç bankanın iflası tehlikesine yol açan, bu durumun da tüm sisteme yayılarak ödemeler sistemini olumsuz etkilemesi hatta işleyişini durdurması nedeniyle, piyasanın işleyişinde pürüzler meydana gelmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu krizlerin en önemli nedenleri; istikrarsız makro

ekonomik yapı, bankacılık sektöründe etkin denetim ve gözetimin yapılamaması, yasal düzenlemelerin yetersiz olması, ödemeler sistemi gibi mali alt yapı unsurlarının güvenilir olmaması ve risk yönetimi için gerekli kredi kültürünün oluşmamasıdır (Ataman, 2001).

Gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen bankacılık krizleri temelde iki nedene dayanmaktadır. İlk olarak bankalar makro ekonomik dalgalanmalardan çok etkilenirler. Birçok banka aktif ve pasiflerindeki vade uyumsuzluğu ve taşıdığı faiz ve kur riski nedeniyle makro ekonomik istikrarsızlıklardan olumsuz etkilenirler. İkinci olarak, gelişmekte olan ülkelerdeki bankacılık sistemine politik müdahaleler olabilmektedir. Bu durum bankanın risk yönetimi yapamamasına yol açmaktadır. Kamu bankaları siyasi otorite tarafından verimlilik ve kar hedeflerinden yoksun popülist politika uygulamalarında kullanılabilir. Bu sebeplerden dolayı banka bilançoları kötüleşir. Makro ekonomik istikrarsızlığın olduğu bir ortamda bu yapı, bankacılık krizi olarak ortaya çıkar.

Banka krizi oluştuğunda, devlet çözümsüz durumdaki bankaların yönetimine daha fazla ekonomiye zarar vermemesi için müdahale etmek zorundadır. Devletin sistemi iyileştirmek için kamu fonlarının kullanılmasının en önemli sebebi krizin gerek finansal sistemde yayılmasına gerekse de diğer sektörlerle bulaşmasını engellemektir (Enoch ve diğ., 2001). Bu müdahale ancak ya bankanın başka bir bankanın bünyesine dahil edilmesi ya da batık bankanın tekrar yapılandırılması şeklinde olur. Bankacılık reformlarında önemli olan, kısa zamanda bankacılığın sorunlarına doğru teşhis koymak ve belirlenen stratejiyi kısa zamanda uygulamaya koymaktır.

### **1.1.2.3. DIŞ BORÇ KRİZLERİ**

Bir ülkenin kamu veya özel kesime ait dış borçlarını ödeyememe durumunda, dış borç krizinden söz edilebilir. Dış borç krizi özellikle hükümetlerin dış borçların çevrilmesi ve yeni dış kredi bulma konusunda sıkıntı yaşamaları nedeniyle, dış borcun yeni ödeme planına bağlanması ve yükümlülüklerin ertelenmesi durumunda ortaya çıkar. Ayrıca, borçlu borcunu ödeyemez veya alacaklı alacağının ödenmeme riskini hesaba katarak yeni krediler vermez ya da açtığı kredileri tahsil etme çabalarına başvurursa borç krizleri meydana gelebilir (Engin, 2007).



Çeşitli krizler arasında benzerlikler yanında belirli konularda önemli teorik farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar; krizin teşhis edilmesi, krize neden olan temel mekanizmanın saptanması, öngörülmesi ve çözümü olarak sıralanabilmektedir. Örneğin, bir panikleme, ani ve gereksiz kredi çekilmesi sonucu oluşan krizde; ekonomik faaliyetler büyük zarar görebilmektedir. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan politika yapıcılar, ekonomiyi borç veren son merci rolünü üstlenen bir kurumun, genellikle merkez bankaları, katkılarıyla koruyabilmektedir. Buna karşılık baloncuğun sönmesi veya ahlaki tehlikeye dayalı bir borç faaliyeti sonucu oluşan krizde, uygun politika borç veren son merci olma yetkilerinin kullanılmaması olmaktadır (Özer, 1999).

#### **1.1.2.4. GLOBAL (SALGIN) KRİZ**

Bir ülkede çıkan krizin, yakın ekonomik ilişki içinde olduğu diğer ülkelere de sıçraması demektir. Globalleşme döneminde ülkelerin birbirleriyle ekonomik ilişkisi arttığından bu krizlerin önemi de artmıştır. Dünya konjonktüründeki değişmelerle birlikte bilgisayar alanındaki hızlı gelişimin globalleşme yönünde başlattığı yapısal değişim sonrasında artan entegrasyon, bir bölgede yaşanan krizin hızla diğer ülkelere sıçrayarak etkilerin daha da artmasına neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin borç bunalımına düşmesi, sonuçta gelişmiş ülkeleri de etkilemektedir (Uzun, 2003).

### **1.2. EKONOMİK KRİZ İLE İLGİLİ TEORİK YAKLAŞIMLAR**

Avrupa, Meksika ve Güneydoğu Asya'da karşılaşılan finansal krizlerin ardından yapılan tartışmalar sonucunda, finansal krizleri açıklamaya yönelik bir takım teoriler ileri sürülmüştür. Bunlar, geleneksel açıklamalar ile birinci, ikinci ve üçüncü nesil kriz modelleri olarak incelenebilmektedir.

#### **1.2.1. FİNANSAL KRİZLER KONUSUNDA GELENEKSEL AÇIKLAMALAR**

Paul Krugman kriz dönemlerine ilişkin olarak gelişmiş ülkelerin izlediği politikaları eleştirmiştir. Ülkelerin ekonomik ilişkilerini, yalnızca uluslar arası rekabet ve çatışma şeklinde algılanmaması gerektiğini belirtmiştir. MacEsich gibi bazı ekonomistler ise, 1929 Büyük Buhranı döneminde ülkeler arasında işbirliği olmadığı için krizin etkilerinin daha da büyüdüğünü belirtmektedir. Bu görüşten hareketle ülkeler arası ilişkilerin önemini vurgulayan "Uluslar arası Finansal Kriz Teorileri" geliştirilmiştir. Çeşitli ülkelerde özellikle 1970'lerin başından itibaren yaşanan finansal krizleri açıklamaya yönelik

teoriler, temel olarak sekiz başlık altında toplanmaktadır (Davis 2001; Dallinger ve diğ., 2007). Bu yaklaşımlar krizler öncesindeki hükümet davranışları ile piyasaların yapılanmaları üzerinde durmaktadırlar.

### **1.2.1.1. AŞIRI BORÇ BİRİKİMİ**

Fischer, Kindleberger, Minskin gibi ekonomistlerin belirttiği üzere gerek firmaların gerekse ülke ekonomilerinin hızlı büyüme dönemlerinde oluşan borç birikimi, finansal krizlerin meydana gelmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu durum finansal liberalizasyonun yapılmasını gerekli kılmıştır. Ancak finansal liberalizasyonun ardından iyi düzenlenmemiş bir bankacılık sistemi, mikro ekonomik bozukluklar ve finansal krizlerin daha önce yaşanan aşırı ekonomik genişlemenin sonucu olan aşırı borçluluk ve deflasyon ile birlikte tetiklendiği ve piyasalardaki artan eğilim ile bankaların yeterli risk karşılığı ayırmamasının ve varlık piyasalarında yatırımcılar arasında yüksek derecede bir spekülasyon faaliyete yol açtığı belirtilir (Kindleberger, 1998). Hızlı bir ekonomik liberalizasyon sürecinden sonra denetim ve düzenlemeleri zayıf bir bankacılık sisteminin varlığı durumunda, yoğun bir sermaye girişi bankalar aracılığıyla, aşırı bir borç verme ve/veya tüketim artışına yol açmaktadır. Aşırı borçlanma, borsada ve gayrimenkul fiyatlarında patlamaya neden olmaktadır. Ekonomi resesyona girdiğinde ise, iyi değerlendirmeden verilen krediler bankaları kırılabilir ve krize duyarlı hale getirmekte ve parasal çöküntüyü tetiklemektedir.

### **1.2.1.2. BANKACILIKTA YAŞANAN PANİK**

Monetarist akımın öncülerinden Friedman, Schwartz, Cagan ve Velasco'ya göre bu teoride, yüksek enflasyon ve uluslar arası piyasalardaki yatırımcıların kendi kendini besleyen kötümser davranışları gibi olumsuzlukların sıkıştırdığı bankacılık sektörü paniğe kapılmaktadır. Bu durumda, uygulanan sıkı para politikasının ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisi azalmakta ve kriz kaçınılmaz olmaktadır.

Bankaların bilanço sorunları büyük ölçüde ekonomik uyumsuzluk sorunlarıyla bağlantılıdır. Bunlar hem para hem de vade uyumsuzluğudur. Bankalar döviz olarak borçlanıp ülke parası üzerinden borç veriyorsa, sırası ile hem para hem de vade uyumsuzlukları ile karşılaşılıyor demektir. Bu uyumsuzluk durumunda döviz kurunda bir değer kaybı, banka iflaslarına yol açabilecek olan istikrarsızlığı harekete geçirmekte ve bu da bankacılık paniklerine neden olmaktadır.

Bankacılık panikleri para arzındaki daralmanın en önemli sebebi olduğu için bunu izleyen parasal istikrarsızlığı önlemek amacıyla ülkelerin merkez bankalarının son kredi mercii olması gerektiği savunulmaktadır.

### **1.2.1.3. RASYONEL BEKLENTİLER TEORİSİ**

Flood, Garber, Blanchard, Watson ve Krugman gibi ekonomistler piyasalardaki paniğe sebep olan en önemli faktörün varlık fiyat değişimlerine ilişkin beklentiler olduğunu ileri sürmektedirler. Örneğin; işçi sendikaları, olmasını bekledikleri devalüasyonu göz önüne alarak işçi ücret düzeylerini yüksek talep eder, ülke sanayinin girmiş olduğu bu panik nedeniyle paranın devalüe edilmesi kaçınılmaz olur. Fiyatı belirleyen unsur, temel faktörlerden bağımsız olabilse de, fiyatlardaki değişim geçmiş dönemlerdeki fiyat hareketlerine bağlıdır. Bu yönde bir beklenti ise, finansal paniğe yol açmaktadır.

### **1.2.1.4. BELİRSİZLİK TEORİSİ**

Teorinin temel mantığı geleceğe yönelik beklentilerin açıklanamadığı durumlarda karar verme sürecinin netleşmemesi, gelecekteki getirilerin olasılık dağılımları ile modellenemediği durumda karar almanın önemini vurgulamaktadır. Knight, Keynes, Schumpeter ve daha sonra Meltzer, Guttentag ve Herring tarafından da tartışılan bu teoriye göre, gelecekteki getirilerin, olasılık dağılımları ile modellenemediği koşullarda karar almanın önemini vurgulamaktadır. Teoriye göre, belirsizlik finansal krizlerin açıklanmasında tek faktör olarak ele alınmamakla beraber, finansal iktidarsızlığın temel özelliği olduğu için zorunlu bir unsur olarak da görülmektedir. Ekonomi piyasasındaki yatırımcıların beklentileri ile fiili politika sonuçları arasındaki etkileşim ana unsur olmakta ve bu etkileşim finansal krizlere yol açmaktadır.

### **1.2.1.5. KREDİ TAYINLAMASI TEORİSİ**

Guttentag ve Herring ve Wachter gibi iktisatçılara göre, kredi piyasasında talebin arzı aşması, yani borç almak isteyenlerin cari faiz oranından istedikleri kadar borçlanamamaları sonucu kredi tayinlaması kaçınılmaz bir hal almaktadır. Guttentag, Herring ve Wachter finansal krizlerin nedenini, kredi tayinlamasının sıkı kurallara bağlı olduğu bir dönemin ardından kısıtlamaların kaldırılmasıyla, kredi talebindeki ani ve hızlı artışlar olarak değerlendirmektedirler. Bu durum daha çok ekonomide meydana gelen finansal liberalizasyon ile ortaya çıkmaktadır. Finansal liberalizasyonla birlikte,

ekonomideki bireylerin finansal sektöre giriş özgürlüğünün artması ile faiz oranları ve yeni araçlar aracılığıyla fonlar için fiyat verme özgürlüğü doğmaktadır. Bu süreç yeterli denetime tabi tutulmazsa banka bilâncolarında risk birikimine yol açmakta ve bu da finansal krizlere yol açmaktadır.

#### **1.2.1.6. ASİMETRİK BİLGİ VE ACENTE GİDERLERİ TEORİSİ**

Stiglitz ve Weiss, Mankiw ve Mishkin tarafından geliştirilen bu teori, kredi tayınlaması teorisinde olduğu gibi kredi tayınlamasındaki hızlı ve şiddetli artış üzerinde yoğunlaşmakta ancak kredi tayınlaması teorisinden farklı bir açıklama getirmektedir. Kısaca borç veren ve borç alan tarafın birbirleriyle ilgili tam olarak bilgi sahibi olamamaları manasına gelen asimetrik bilgi problemi sonucu kredi tayınlamasındaki hızlı artış, kredi verenlerin duyarlı olduğu bir ortamda faiz oranlarında ya da piyasa belirsizliğindeki artışa karşı doğal bir tepki olarak nitelendirilmektedir.

#### **1.2.1.7. DEALER PİYASALARININ HASSASLIĞI TEORİSİ**

Davis, Goldstein tarafından ortaya atılan ve asimetrik bilgideki artış sonucu finansal piyasa araçlarının piyasa yapıcılığındaki sermaye piyasasının düzenli ve etkin çalışmasını sağlama ve piyasa araçlarını kullanarak likit ve sürekli bir piyasa oluşturma görevidir (IMKB, 2001). İsteksizliklerinin ters etkileri üzerine yoğunlaşan bu teori, daha çok finansal krizlerin bir yönü olan piyasa çöküşünü açıklamaya yöneliktir.

#### **1.2.1.8. FİNANSAL PİYASA YAPISI TEORİSİ**

Davis tarafından geliştirilen bu teori, deregülasyonun veya kısıtlamaların kaldırılmasının ardından piyasaya giriş engellerinin azaltılması ve yeni ürünler ile piyasaların geliştirilmesi üzerinde durmaktadır. Bir başka deyişle, piyasaya giriş engellerinin azaltılması rekabet artışına, bu ise kredi talebinin artmasına ve kredi kalitesinin azalmasına yol açarak krize neden olabilmektedir. Bu yönüyle teori, rekabetin öneminin vurgulandığı kredi tayınlaması teorisini açıklamaya yönelik olan Guttentag ve Herring modelini (kredi tayınlama teorisini) destekler niteliktedir.

### **1.2.2. FİNANSAL KRİZLERİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK MODELLER**

1990'larda yaşanan çok sayıda kriz, krizleri açıklamaya çalışan modellerin de artmasına neden olmuştur. Bu krizler o yıllarda dünyanın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan, sabit döviz kurlarına yönelik spekülasyon saldırılarının nedenleri ve sonuçlarına olan ilgiyi yeniden

arttırmıştır (Özer, 1999). Bu yüzden, spekülasyon saldırılarının mekanizmalarını açıklamaya yönelik olan modelleri, birinci, ikinci ve üçüncü nesil modeller olarak üç başlık altında incelemek mümkündür (Işık ve Togay, 2002). Karşılaşılan finansal krizlerin farklı özellikler taşıyor olmaları böyle bir ayrımı zorunlu kılmıştır (Akdiş, 2000). Eichengreen'in yapmış olduğu bir sınıflamaya göre, 1. ve 2. Nesil modeller olarak adlandırılan iki model dışında, özellikle 1997 yılında gerçekleşen Güney Doğu Asya finansal krizini açıklamaya çalışan 3. tip bir model vardır. Bu modeller aslında birbirinin yerini alan değil birbirlerini tamamlayan modellerdir.

### **1.2.2.1. BİRİNCİ NESİL KRİZ MODELLERİ (KANONİK KRİZ MODELİ)**

Finansal krizleri açıklamaya yönelik modellerden ilki olan birinci nesil kriz modelleri, 1973–1982 döneminde Meksika'da ve diğer Latin Amerika ülkelerinde meydana gelen para krizlerini, bu krizlerin ortaya çıkışını ve ortaya çıkmadan önce öngörülebilirlikleri konusundaki çalışmaları açıklamaya çalışır. Kanonik Kriz Modeli adıyla da anılan birinci nesil kriz modeli, Paul Krugman 'in yaptığı çalışmalar ile başlamış, ABD Federal Rezerv'in Uluslar arası Finans Bölümü'nde bulunan Stephan Salant tarafından geliştirilmiştir. Salant, özellikle o yıllarda gündemde olan altın fiyatları ile resmi altın stoklarının esas alınması ile para krizlerinden çok, reel piyasalarda mal fiyatlarının istikrarı için hazırlanan istikrar programlarına odaklanmıştır. Teorinin temel mantığı, Salant ve Henderson tarafından kısaca açıklanmış ve 1978 yılında altın fiyatlarının son zamanlardaki dalgalanması ve öngörülemeyen resmi altın satışlarının etkisini ele almışlardır. Sonraki araştırmacılar da aynı mantıkla, para piyasalarında istikrarı sağlamaya çalışan Merkez Bankasının döviz kurunu dengeleme çabalarına yoğunlaşmışlardır (Krugman, 1997).

Ulusal para biriminin değer kaybetmesi, uluslar arası rezervlerde azalma ve baskılanmış kur rejiminin çöküşü ile şekillenen para krizlerinin ilk resmi modeli, Salant ve Henderson (1978) çalışmasına dayanarak Krugman (1979) tarafından ortaya atılmıştır (Radelet ve Sachs, 1998). Flood ve Garber tarafından yeniden ele alınan model daha da geliştirilmiştir. Connolly ve Taylor ise yıpranan pariteyi inceleyerek döviz kuru rejiminin çökmesinden hemen önce ticarete konu olan malların nispi fiyatlarının nasıl değiştiği üzerinde durmuşlardır. Çalışmalarında reel döviz kurunun değerlendirilmesi ve cari işlemler hesabının kötüleşmesi, kur çöküşünden önce gerçekleşmiştir (Esquivel ve

Larrain, 1998). Temelde para krizlerini açıklayan, Birinci nesil modellere göre krizler, bütçe açıklarının bir ürünüdür. Daha açık bir ifadeyle, bütçe açıklarını finanse etmek amacıyla kontrol edilemeyen senyoraj ihtiyacının, zamanla uluslar arası rezervlerin kritik düzeyin altına inmesine ve sabit kur rejiminin çökmesine yol açmasıdır. Çünkü modelde, kamu kesiminin, sermaye piyasasından borçlanma olanağının bulunmadığı varsayılmaktadır. Böylece, yatırımcıların sermaye kaybından kaçınmak veya sermaye kazancı elde etmek amacıyla gösterdikleri çaba, spekülasyon saldırıyı kısıktır (Krugman, 1998). Spekülasyon saldırılarının zamanı ise, rezervlerin düzeyine bağlıdır. Rezervler belirli bir kritik düzeye indiği zaman, spekülasyoncular kısa sürede kalan rezervleri de ele geçirirler (Esquivel ve Larrain, 1998). Ülke parasının değer kaybetmesi, uluslar arası rezerv kaybı, sabit döviz kurunun çökmesi gibi özellikler, aynı zamanda ödemeler bilançosu krizine de işaret etmektedir. Radelet ve Sachs'ın yapmış olduğu çalışmalara göre, krizlerin ekonomi politikalarındaki temel dengesizlikler ve döviz kurunu sabit tutma arasındaki tutarsızlıktan kaynaklandığını iddia etmektedirler. Bu tutarsızlık geçici olarak şayet merkez bankası yeterli rezerve sahipse giderilebilir, fakat bu rezervler yetersiz olmaya başladıkça spekülasyoncular atağa geçip merkez bankasını zor duruma sokabilirler. Krizlerin parasallaşmış aşırı miktardaki kamu kesimi borcu ile döviz kuru sistemi arasındaki uyumsuzluklardan kaynaklandığını iddia eden Krugman modelinde, temel göstergelerde sürekli kötüleşme olan bir ekonomide krizler, hem kaçınılmaz hem de önceden tahmin edilebilir niteliktedir (Esquivel ve Larrain, 1998). Ancak, stratejik bir döviz kuru müdahalesi, para krizinin olasılığını ve derinliğini değiştirebilir (Obstfeld, 1994). Bu modelin iki önemli yanı vardır; birincisi, geçmişte yaşanan birçok para krizi yurtiçi ekonomi politikaları ile kur rejimi arasındaki temel tutarsızlıkları yansıtmaktadır. İkincisi ise, para birimine hücumu simgeleyen ani ve şiddetli spekülasyon saldırı, yatırımcıların rasyonel olmayan kararlarından ya da piyasa manipülasyonlarının planlarından değil, istikrarlı olmayan bir para birimini elde tutmanın cazibesi kalmadığı için gerçekleşir. Kanonik kriz modelinin sahip olduğu iyi yanlara rağmen model pek çok iktisatçı tarafından yaşanmakta olan krizlerdeki ekonomik gelişmeleri gerçekçi bir biçimde yansıtmadığı konusunda eleştirilmektedir. Bu grup iktisatçılar tarafından model'in anılan yetersizliklerinin giderilmesi amacıyla "İkinci Nesil Kriz Modelleri" şeklinde anılan aşağıdaki kriz modeli geliştirilmiştir.

### 1.2.2.2. İKİNCİ NESİL KRİZ MODELLERİ

Birinci nesil kriz modellerinin en önemli eksiği hükümetlerin otomatik olarak tüm bütçe açıklarını monetize ettiği ve Merkez Bankasının ekonomideki gelişmelere bakmadan rezerv satarak döviz kurunu baskıladığını varsayımlarından kaynaklanıyordu. Şüphesiz ki, bütçe açıklarının sürekli olduğu zamanlarda bile, açıkları monetize etmenin ötesinde başka çarelerde vardır. Gerçekçi olmayan bu var sayımlar, birinci nesil açıklamalarına duyulan güveni sarsmıştır, ayrıca çeşitli ülkelerde özellikle 1990'lı yıllardan itibaren karşılaşılan finansal krizlerin geçmiş teorilerle açıklanamaması, başka açıklama tarzlarına olan ihtiyacı artırmıştır (Akdiş, 2000). Avrupa ve Meksika'da 1990'larda ortaya çıkan ve çeşitli ülke paralarını hedef alan spekülasyon saldırıları açıklamaya yönelik yeni görüşler geliştirilmiştir. İkinci nesil para krizi modelleri, para krizlerini, makro iktisadi politikaların sürdürülebilirliği ile ilgili olarak aniden ortaya çıkan olumsuz beklentilerden beslenen bir düşüncedir. Basını Obstfeld'in çekmiş olduğu iktisatçılar göre ikinci nesil kriz modellerinin ortak özelliği, ekonominin temel göstergelerinde (uluslar arası rezervler, hükümetin finansal durumu, kur taahhüdü vb.) sürekli bir kötüleşme olmaksızın da kriz çıkma olasılığı üzerinde durmaktadırlar. Sabit kuru korumak, şayet insanlar gelecekte o paranın devalüe edileceğine inanıyorlarsa çok daha maliyetli olmaya başlayacaktır. Gelecekte olması beklenen devalüasyon karşısında para birimini korumak, kısa vadede yüksek faiz oranlarını gerekli kılar, fakat bu faiz oranları hükümetin nakit akısını bozarak üretim ve istihdam düzeylerini düşürür. İkinci nesil kriz modelleri krizleri yaratan esas olgunun, makro ekonomik politikaların sürdürülebilirliği ile ilgili beklentilerde meydana gelen ani değişiklikler yönünde incelemektedir. Kötümser beklentiler, kendi kendini besleyen bir süreç yaratmaktadır ve bu süreçte spekülasyon saldırılarının zamanlaması tahmin edilemez (Işık ve Togay, 2002). Bu sürecin başlangıcında, ulusal paradan olası kaçıışı sezen spekülasyoncular önceden pozisyon alacaklardır. Sonuçta sabit kur rejimini sona erdirecek olan kriz, bu sonucu gerektirecek değişkenler tamamen gerçekleşmeden bile ortaya çıkabilecektir. Bu bağlamda yeni veya ikinci nesil kriz modelleri, sürdürülebilir durumdaki ya da kredibilitesi olan sabit kur rejiminin beklentilerine bağlı olarak çökebileceğini belirtmektedir (Flood ve Marion, 1996). İkinci nesil kriz modelleri krizlerin "bulaşıcı" nitelikte olduğunu, her ülkenin spekülasyon saldırılarının kurbanı olacağını da belirtmez. Bulaşıcılığın en basit ve en mantıklı anlatımı ülkeler arasında bağlar ve ilişkilidir: A ülkesindeki para krizi B ülkesindeki ekonomiyi yapısal olarak olumsuz etkilemektedir. Bu saldırılar, uluslar arası

rezervleri düşük, finansal durumu kötü ve hükümetin sabit kur rejimini devam ettirmeye yönelik belirli zaafı olan ülkeleri etkiler (Özer, 1999). Daniel, Flood ve Marion gibi iktisatçılara göre birinci nesil modeller, yeterli rezervlere sahip olan bir ülkenin, rezerv-tüketen genişletici para politikası sürecinden sonra, döviz kuru çöküşünün yaşanacağı belirtir. Bunun aksine ikinci nesil modeller ise, çoklu (birden fazla) dengeye işaret ederek, makroekonomik politikalar ile sabit kur rejiminin uyumlu olduğu zaman dahi para birimine saldırıların olabileceğini savunurlar. İkinci nesil kriz modellerinin, üç ana bileşeni vardır, Birincisi, hükümetin sabit kur rejiminden vazgeçmesinin bir nedeni olmalıdır. İkincisi, hükümetin sabit kur rejimini savunmasının (korumak istemesinin) bir nedeni olmalıdır. Üçüncüsü ise, krize yol açan dairesel mantığın meydana gelebilmesi, sabit kur rejiminin koruma maliyetinin, bundan elde edilecek faydaları aştığına olan inancın yaygınlaşmasına bağlıdır (Krugman, 1997). Buradaki temel nokta, hükümetin sabit kuru korumanın faydasıyla maliyetini karşılaştırarak bir karar vermeleridir (Obstfeld, 1996).

### **1.2.2.3. ÜÇÜNCÜ NESİL KRİZ MODELLERİ**

1997 yılında gerçekleşen Güney Doğu Asya finansal krizini açıklamada ne birinci nesil ne de ikinci nesil kriz modelleri ise yaramıştır. 1997 yılının başında kriz yasayan ülke hükümetleri oldukça iyi durumda idiler. Gerçekleşen kriz çoğu gözlemciyi saksına uğratmıştır. İlginçtir ki krizden kısa bir süre önce IMF bile oldukça iyimser sayılabilecek büyüme tahminlerinde bulunmuştur. Krizden sonra bile, bu ülkelerin kriz riski taşıdığına veya kriz döneminde olağan dışı riskli olduğuna dair bir gösterge bulunamamıştır. Bu belirsizlik araştırmacıları yeni modeller geliştirmeye itmiştir. Para krizlerinin nedeni ne olursa olsun, hem birinci nesil hem de ikinci nesil kriz modelleri, para ve bankacılık krizlerinin etkileşimine önem vermemiştir (Kaminsky ve Reinhart, 1998). Dolayısıyla, son zamanlarda ortaya çıkan krizlere bir anlam vermek ve gelecekte yaşanabilecek krizlerin önceden bilinmesine yardım etmesi düşüncesi ile üçüncü nesil kriz modeline duyulan ihtiyaç artmıştır. Bu modeller, Asya krizinden hareketle, bankacılık ve finansal sistemin rolünü vurgulayarak, para ve bankacılık krizlerinin birbirini besleyen bir kısır döngü yarattığı fikrine dayanmaktadır (Işık ve Togay, 2002). Bu modele göre, problemlerin esas kaynağı bankacılık sektöründe gizlidir. "Ahlaki risk'in yönlendirdiği borçlanma, yatırımlara bir tür gizli yardım sağlar. "Ancak bu yardım, gözle görülür zararların oluşması karşısında, hükümetlerin gizli garantilerini geri çekmeleriyle son bulur (Krugman, 1998). Üçüncü nesil kriz modelleri, finansal piyasalardaki eksiklikleri



temel etken olarak görür. Bu modeller, tipik olarak iki bozulmadan birine dayanır; ya devlet garantisinin varlığı şeklindeki "kötü politikalar", ya da asimetric bilgi veya sözleşmelerin yerine getirilmesindeki aksaklıklar gibi bilanço etkilerini uyaran eksiklikler şeklindeki "kör piyasalardır (Schneider ve Tornell, 2000). Krugman'ın "ahlaki risk yaklaşımı" ve Sachs'ın "finansal atak yaklaşımı", Asya krizini açıklamaya yönelik olup, üçüncü nesil kriz modellerini temsil etmektedir. Buradaki mantık şöyle işlemektedir; finansal araçların sahip olduğu yükümlülüklerin devlet garantisinde olması, ahlaki risk problemine yol açar. Özellikle bankaların riskli projeleri fonlamaları ile genişleyen kredi hacmi, finansal varlıkların fiyatlarını yükseltir ve finansal sistemin nominal olarak aşırı derecede büyümesine neden olur." Finansal balonun" patlamasıyla, bu süreç tersine döner ve varlık fiyatları düşerken, bankaların toplam kredileri içinde geri dönmeyen kredilerin payı artar. Sonuç olarak, ödemeler sisteminin kilitlenmesi, bankacılık krizlerine hız verir. Bankacılık krizleri ise para krizlerini beraberinde getirir (Krugman, 1998; Işık ve Togay, 2002).

### **1.3. EKONOMİK İSTİKRARI SAĞLAMAYA YÖNELİK POLİTİKALAR**

Ekonomik krizler, bir ekonomideki istihdam hacmi, fiyatlar genel seviyesi, döviz kurları ve faiz oranları gibi temel makro ekonomik değişkenler üzerinde olumsuz etkiler yaratırlar. Krizlerin neden olduğu bu olumsuz etkilerin azaltılması, ekonominin bir daha bir krizle karşılaşmaması için gerekli önlemlerin alınmasını baz alan ve ekonomik istikrarın sağlanmasını amaçlayan para, maliye ve gelirler politikalarını içeren Ortodoks ve Heterodoks istikrar programları uygulanmaktadır. İstikrar programlarında iki temel nokta vardır. İlki, enflasyonla mücadele olup; maliye, para, döviz kuru politikası, gelirler, borç ve fiyat politikalarını kapsar. İkincisi, yapısal reformlardır ki bunlar; özelleştirme, mali sektörün güçlendirilmesi, vergi sisteminin basitleştirilmesine (bununla toplanan vergi miktarının artırılması hedeflenir) yönelik önlemlerdir.

Ekonomik istikrar, bir ekonomideki fiyatlar genel düzeyi, istihdam hacmi, döviz kurları, faiz oranları gibi unsurların kararlı bir dengede olduğu, iç veya dış faktörler nedeniyle ekonomide önemli değişikliklerin gerçekleşmesinin beklenmediği bir durumdur (Savran, 1992).

Ekonomik istikrar bir ülkede istikrarlı fiyatların ve tam istihdamın aynı anda gerçekleşmesi ile gerçekleşen bir olgudur. Bunu gerçekleştirmeyi amaçlayan politikalar demeti "istikrar politikaları" olarak adlandırılır. Ekonomik istikrarı veya istikrarsızlığı sağlayan nedenler, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık gösterdiği için, istikrarın tek bir tanımı bulunmamakta; ülkelerin siyasal, sosyal ve ekonomik politikalarına bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Bir ekonomide zaman zaman yaşanan konjonktürel dalgalanmaların etkisini yumuşatmak ya da tamamen ortadan kaldırmak amacıyla uygulanan politikalara antikonjonktürel istikrar politikaları denmektedir (Orhan, 1995). İstikrar politikaları, ödemeler dengesi açıklarını, fiyatlar genel seviyesindeki dalgalanmaları ve ekonomik faaliyetlerde meydana gelen değişiklikleri azaltmak amacını gütmektedir. Ödemeler dengesinde iyileşme, fiyatlar genel düzeyinin artış hızında gerileme, döviz kurları ve faiz oranlarında istikrarın sağlanması gibi makro ekonomik hedeflere ulaşmak amacı ile hazırlanan istikrar programlarının daha çok gelişmekte olan ülkelerde uygulandığı görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde, temel makro ekonomik göstergeler istikrarlı bir durum arz ettiğinden dolayı istikrar programlarına pek sık rastlanılmamaktadır. İstikrar politikaları para, maliye ve gelirler politikasından oluşmaktadır. Ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik bu programlar genellikle enflasyon oranının azalmasına yönelmekte ve diğer fiyat mekanizmalarında buna uygun düzenlemelere gidilmektedir. Bu politikaların temel amacı önceden belirlenmiş döviz kuru çapısıyla enflasyon oranının düşürülmesidir.

İstikrar programları, yalnızca büyüme üzerine değil aynı zamanda gelir dağılımı üzerinde de etkili olmalıdır. Bu programların başarısını ölçmek için ekonomik büyüme ve gelir dağılımı üzerindeki başarısını ölçmek gerekmektedir. Gelir dağılımında eşitsizliği artıran, ekonomik büyümeyi yavaşlatan, fiyatlar genel seviyesinde istikrarı sağlayamayan programların uluslararası piyasalarda kredibilitesi düşüktür.

İstikrar programlarının başarısının en önemli koşulu, kararlı ve güçlü bir siyasal iradedir. Dolayısıyla böyle bir irade ile ekonomi politikalarının birbirlerini tamamlaması gerekir. Halkın ve özel sektörün uygulanan programın başarılı olacağına inanması da programın başarısı açısından önem arz etmektedir. Zira istikrar politikası tedbirlerinin aksi yönündeki bazı uygulamalar (kira artışlarının enflasyon hedefleri ile uyumsuz olması,

sendikaların aşırı ücret artışı talepleri) programın başarılı olma ihtimaline sekte vurabilmektedir. Kamuoyundan bu şekilde tepki gelmesinin nedeni daha önceki yıllarda uygulanan istikrar politikalarının başarısız olması nedeniyle uygulanan bu programların da başarısız olacağı yönündeki beklentileridir. İstikrar politikaları ekonomiyi genel olarak toplam talep kanalıyla etkilemelerine rağmen etkilerinin tam olarak kestirilememesi, istikrar politikalarının uygulamada karşılaştığı en büyük sorunlardan biridir.

İstikrar politikasının başarısı, kullanılan araçların toplam arz ve toplam talep etkisinin zamanlama ve büyüklük açısından tahmin edilmesine bağlıdır. Başarısız bir istikrar politikası, istikrarsızlığı daha da artırabilir.

Türkiye'nin sorunu enflasyon olmakla birlikte; enflasyonu yani parasal artışın reel milli gelir artışını aşmasını doğuran olay; mali bir basiretsizlikten değil, iktisadi örgütlenmemizin devletçilik yani kamu ağırlıklı karma ekonomi olmasından, kısacası bir yapısal nedenden kaynaklanmaktadır (Akalın, 2001). Planlama ve Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) olarak belirtebileceğimiz karma ekonomik yapı, yarattığı rant ekonomisi ya da israf yani kara delikleri dolayısıyla, bir istikrar programının kalıcı olmasına fırsat vermez (Akalın, 2001). Türkiye ekonomisinin temel sorunu, konjonktürel nedenle ortaya çıkan mali disiplinsizliğin doğurduğu enflasyon değil, karma ekonomik örgütlenmenin verimli kaynak tahsisine engel olarak israfa yol açması, bunun da kamu açıklarına, borca sebebiyet vermesi, kamu açıklarının enflasyon ve devalüasyona neden olarak makro ekonomik dengesizlik oluşturmasıdır. Ortodoks, Heterodoks ve IMF istikrar programları ekonomik krize ilişkin öneriler sunmaktadır. Ortodoks istikrar programları, sıkı para ve maliye politikalarını önerirken, Heterodoks istikrar programları ise bu politikalara ek olarak gelirler politikasını önermektedir. IMF istikrar programları ise, para, maliye ve döviz kuru politikalarını içerir.

### **1.3.1. ORTODOKS İSTİKRAR POLİTİKALARI**

Ortodoks istikrar programları teorik açıdan monetarist ve neo-klasik görüşlerin sentezine dayanmaktadır. Ortodoks politikalarda temel amaç ödemeler dengesini iyileştirme, kamu açıklarını azaltma ve enflasyonu düşürmektir. Ortodoks istikrar programları, Uluslar arası Para Fonu'nun (IMF) 1970'li yıllardan beri hiperenflasyonla mücadele eden gelişmekte olan ülkelere önerdiği programlara verilen genel addir.

“Ortodoks” kelimesi burada klasik, geleneksel anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenle, Ortodoks istikrar programlarının makro ekonomik dengesizliklere sunduğu çözüm önerileri hep aynı olmuştur (Parasız, 1996).

Ekonomik istikrarsızlığın temel nedeni olarak para arzının hızlı artması, döviz kurunun aşırı değerlenmesi ve kamu kesimi açıkları görülmesi nedeniyle bu tür istikrar programlarında çözüm olarak mali uyum, parasal disiplin ve döviz kuru ayarının kullanılması önerilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, enflasyonu önlemek amacıyla sıkı para ve maliye politikalarından oluşan bir programdır. Bu programlar ekonomide; nihai talep düzeyini kontrol altına almaya çalışarak talep düzeyini azaltmak istemektedir. Talebin azalması yönünde politikalar uygulayarak enflasyon artışını önlemek istemiştir. Ortodoks istikrar politikaları kamu harcamalarının azaltılması, kamu gelirlerinin artırılması, para arzının daraltılması, fiyatların serbest bırakılması, sübvansiyonların kaldırılması, devalüasyon, ticari engellerin kaldırılması gibi sıkı para ve maliye politikalarından oluşur. Ayrıca reel ücretlerin düşürülmesi aracılığıyla sert talep yönetimi uygularlar. Bu uygulama ekonominin daralması ve işsizlik durumunu ortaya çıkarır.

IMF tarafından da savunulan Ortodoks yaklaşımın içerisinde yer alan dört politika standart bir politika olarak IMF programlarını uygulayan ülkelere sunulmaktadır. Bu politikalar şunlardır:

- Enflasyonun artış hızının düşürülmesi için para arzının artış hızı yavaşlatılmalı, Merkez Bankası'nın hükümete ve kamu kurumlarına açtığı krediler kısıtlanmalıdır. Diğer bir deyişle sıkı para politikası uygulanmalıdır.
- Ödemeler dengesi açığının kapatılması için yerli paranın değeri yabancı paralar karşısında bir defada veya yavaş yavaş kaybettirilmelidir. Yani devalüasyon yapılmalıdır.
- Dış ticaret, sermaye hareketleri ve iç fiyatlar üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmak suretiyle ekonomik serbestleşmeye gidilmelidir.
- Kamu kesimi açıkları ve borç stokunun azaltılması için, kamu harcamaları azaltılırken, gelirler arttırılmalı ve faiz dışı fazla verilmelidir. Yani daraltıcı ve sıkı maliye politikası uygulanmalıdır.

Ortodoks istikrar politikaları, IMF'nin 1970'li yıllardan itibaren enflasyonla mücadele eden gelişmekte olan ülkelere tavsiye ettiği programın adıdır. Bu programlara getirilen en büyük eleştiri kısa dönemli hedefler üzerine yoğunlaşmasıdır. 1970'li yıllardan sonra programda uzun vadeli önlemlere yer verilmeye başlanmıştır. Kamu kesiminin küçülmesi, dış ticaret ve sermaye hareketlerinde liberalizasyon sağlanması ve kurumlarda reform hareketleri gibi uzun vadeli politikalar önem kazanmıştır.

Bu programda ekonomi, toplam talep azaltılarak dengeye getirilmek istenmektedir. Bu amaçla reel ücretlerde düşüş, sert talep yönetimi ile toplam talepte azalmayı ve endüstride daralmayı öngörür. Bu gelişmeler GSMH'da daralma meydana getirmektedir.

Ortodoks istikrar programlarının başarısızlıkla sonuçlandığı, sosyal-politik karışıklıklara neden olduğu söylenmektedir. Sıkı maliye ve para politikalarının uygulanması, reel ücretlerin düşürülmesi yükü gelir düzeyi düşük ekonomik birimler üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Ortodoks istikrar politikaları ekonomide işsizlik ve durgunluk yaratmaktadır (Parasız, 2002).

Talep kısmayı ve dolayısıyla büyümeyi düşürmeye yönelik, sıkı para ve maliye politikalarından oluşan bu istikrar programları IMF tarafından ülkelere standart olarak sunulmaktadır. Ancak, bu politikaların ülkelerin yapısal özelliklerine göre bir miktar değişebilmesine rağmen ülkelerin yapısal ve sosyo-ekonomik özelliklerini yeterince dikkate almadığı artık açıkça söylenmektedir.

Ortodoks politikalar uluslararası kuruluşlar tarafından kabul gören ve istikrarı sağlamanın önemli bir koşulu sayılan politikalardır. Bu politikalar reel dengesinin kurulmasında ve bütçe açığının kapatılmasında başarılı olmakta, fakat fiyatlar arasındaki (ücret, fiyat, kur, faiz) dengenin kurulmasında başarıları tartışılmaktadır. Bu noktada ücret ve fiyat politikaları gündeme gelmekte ve Ortodoks programların fiyat dengesinin kurulması ile ilgili eksik yönleri giderilmeye çalışılmaktadır (Bahçeci, 1997).

### **1.3.2. HETEREDOKS İSTİKRAR POLİTİKALARI**

Bu tür istikrar programları ücret ve fiyat kontrollerini içeren gelir politikalarından oluşmaktadır. Yüksek kronik enflasyonun yaşandığı ülkelerde tercih edilen heteredoks

istikrar programlarının amacı enflasyonu hızlı ve kalıcı bir şekilde düşürmektir. Bunun için ücret ve fiyatlar dondurulmakta, sabit döviz kuru uygulanmakta ve hatta para reformu yapılarak yeni para birimine geçilebilmektedir.

Heterodoks istikrar programları geleneksel maliye ve para politikaları yanında ücret ve fiyat kontrollerini içeren gelir politikasından oluşmaktadır. Enflasyona karşı şok tedavisi yöntemiyle enflasyon kontrol altına alınmaya çalışılır. Hiper enflasyon koşullarında ekonomik birimler, gelecek dönemdeki enflasyon oranının bir önceki dönemdeki enflasyon oranına eşit olarak gerçekleşeceğini düşünürler. Bu durumda enflasyon oranı da yükselecektir. Böylece hiper enflasyon sonsuz spirale dönüşecektir. Enflasyonun kontrol altına alınabilmesi için geleceğe yönelik yüksek enflasyon beklentisinin kırılması gerekir. Piyasada enflasyon ile ilgili kötümserlik de oluşacaktır. Böyle bir ortamda fiyat ve ücretlerin dondurulması şok etkisi yaratır. Fiyat dondurmaları; karaborsa'ya, arz kıtlıklarının oluşmasına, gömülemeye neden olur. Heterodoks şok politikaları taraftarları uyguladıkları politikaların; sıkı para politikası ve talep yönetimi şeklindeki frenin neden olacağı üretim ve istihdamdaki reel kayıptan daha az maliyetli olduğunu iddia etmektedir (Parasız, 2002). Heterodoks şok politikalar, fiyat ve ücretler dondurulduğunda döviz kurlarını da sabitlemektedirler. Bu politikaya 'çapa politikası' denir. Sabit döviz kuru politikası veya çapa politikası da denilen kur politikası ile ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değeri belirli aralıklar için sabitlenir ve ulusal paranın gelecekteki değer kayıplarına ilişkin beklenti kırılmak istenir. Heterodoks istikrar politikaları kronik enflasyon yaşayan ülkeler için uygulanmalıdır. Hiperenflasyon politikaları için uygun değildir. Eğer uygulanan politikalar neticesinde enflasyon düşürülemezse, sabit döviz kur uygulaması ihracatı olumsuz etkileyecektir. Bütçe disiplininin sağlanması için sıkı maliye politikaları uygulanmalıdır. Heterodoks istikrar programları Ortodoks istikrar programlarına göre daha büyük büyüme oranı, daha az işsizlik oluştururlar. Bu tür programlar sürekli değil belli bir süre için uygulanmalıdır. Programdaki bir aksama hiperenflasyon sorununu yeniden ortaya çıkaracak hatta daha da arttırabilecektir.

Bu uygulama neticesinde başarılı sonuçlar alındığı takdirde halkın programa olan inancının artması ve hedeflenen sonuçlara daha kolay ulaşılması beklenilmektedir. Ancak, unutulmamalıdır ki heterodoks yaklaşım tek kerelik şanstır. Eğer doğru ve ısrarla uygulanıp halkın güveni sağlanırsa başarılı olur. Kontrollerin hatalı yapılması ve halkın

güveninin sağlanamaması durumunda enflasyon daha da büyüyecektir. Bu nedenle bu tür programların çok sınırlı durumlarda uygulanması tavsiye edilmektedir. Geriye doğru endekslemenin ve beklentilerin enflasyon üzerinde önemli olduğu yüksek kronik enflasyon durumlarında çok politikalardan oluşan heteredoks istikrar programlarının başarı şansı daha yüksektir.

### **1.3.3. IMF TİPİ İSTİKRAR POLİTİKALARI**

Ekonomik istikrarsızlık yaşayan gelişmekte olan ülkeler, istikrar programlarını uygulayabilmek için IMF gibi uluslar arası finansman kuruluşlarından finansman sağlamaktadırlar. IMF belirli şartlarla bu ülkelere borç vermektedir. IMF istikrar politikaları sıkı para ve maliye politikalarını ayrıca dış ödeme güçlüklerinin giderilmesi için devalüasyon yapılmasını, yurtiçi talebin kısılması, özelleştirme uygulamalarının gerçekleştirilmesi, döviz kurundaki aşırı değerlenmenin önlenmesi, dışa açık ekonominin oluşması, vergi sisteminin basitleştirilerek toplanan vergi miktarının artırılması, fiziki sermaye yatırımlarının yapılmasını öngörür.

Kamu harcamalarının azaltılmasının nedeni; kamu harcamalarının talep baskısı yaratmasıdır. Bu, çoğu kez para yaratılmasıyla finanse edilir. Para yaratılması fiyat düzeyini artırır ithal mallarının fiyatı ihrac mallarına göre daha fazla ucuz olur. Faizlerin yükseltilmesinin nedeni, tasarrufun teşvik edilmesi, talebin azaltılması, sermayenin yurt dışına kaçmasının önlenmesidir. İhracat sübvansiyonlarının ve miktar kısıtlamalarının azaltılması durumunda tarifelerin azaltılması kamu gelirlerini azaltacağı için tezatlık oluşturuyor gibi görünse de temel amaç, üreticilerin dış rekabete girmesinin sağlanarak verimliliğin artırılması ve yabancı girdilerin yerli üreticiler tarafından düşük maliyetle kullanılmasını sağlamaktır. Burada belirtilmesi gereken önemli nokta "Bir geçiş ekonomisindeki istikrar programında, kısa dönemli yapısal reform da kriz yaratır. IMF ve Dünya Bankası'nın istikrar programında kamu açıklarını kapatmak için yapısal reformlar önerdiği ancak bu kısmi reformların uygulamasının bile kargaşaya yol açarak, istikrarsızlık yarattığı ortadadır. İstikrar programı içinde iki üç yıllık takvime sıkıştırılmış devletçilikten piyasa ekonomisine geçiş programları neticede istikrarsızlık yaratır (Akalin, 2001). Çünkü Planlama ve KİT'ler eliyle uygulanan ekonomik modelde devlet sektörünün özelleştirilerek bir iki yıl içinde üretim tarzında değişiklik yapılmak istenmesi krize neden olur. Bu uygulamalarla ülkede ekonomik büyümenin sağlanacağı

vurgulanmakta ve ekonomik istikrarsızlığa kalıcı çözümlerin getirileceği öne sürülmektedir (Keskin, 2004).

Gelişmekte olan ülkelerin dış finansman desteği almak için uygulamak durumunda kaldıkları IMF istikrar politikaları monetarist düşünceye dayalı Ortodoks istikrar politikalarıdır. IMF tipi istikrar programlarının içerdiği politikalar şöyle özetlenebilir (Parasız, 1996).

- i. Devalüasyon
- ii. Kamu sektörü harcamalarının azaltılması
- iii. Kamu sektörü gelirlerinin artırılması
- iv. Sıkı para politikası
- v. Piyasa faiz oranlarının yükseltilmesi
- vi. Ücretlerin kontrolü
- vii. Ticaretin serbestleştirilmesi
- viii. Fiyat kontrollerinin kaldırılması

IMF'nin birinci amacı ödemeler dengesi sıkıntısını çözmek, ikinci amacı ise enflasyonla mücadele etmektir. IMF programları, dış dengeyi düzeltirken enflasyon oranlarında artışa neden olmaktadır. Çünkü devalüasyon içeren istikrar önlemleri çoğu zaman enflasyonist baskı oluşturur. Devalüasyon ve yüksek faizler kamu kesimi reel borç yükünü artırarak, kamu borçlanma gereğini artırır. Böylece istikrar girişiminde istenmeyen sonuçlar ortaya çıkar. Bu durumda Ortodoks politikaların ücret ve fiyat kontrolleriyle birleştirilmesi geri dönüş etkisini kırarak ve Ortodoks politikaların daha etkin olmalarını sağlayacaktır. IMF programlarının en çok eleştiri alan yönü, programlarda heterodoks öğelere pek fazla yer verilmemesidir. IMF tipi istikrar programlarının kısa dönemde ekonomide daraltıcı etkiler yaratması, tek tip istikrar programı uygulaması tartışmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle, her ülkenin kendi sosyal ve ekonomik özelliklerinin, tarihsel gelişiminin ve politik altyapısının incelenmesi ve buna göre program hazırlanması gerektiğini gündeme getirmektedir.



## **1.4. EKONOMİK KRİZLERİN MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ**

### **1.4.1. YATIRIMLAR VE İŞSİZLİK ÜZERİNE ETKİSİ**

Ekonomik krizlerin belki de en önemli sonucu kriz nedeniyle pek çok kişinin işsiz kalmasıdır. Kriz olduğunda işverenler kârlarını korumak için, işçilere verdikleri ücretler için ayrılan payı azaltma yoluna gitmektedirler. Bunun iki yolu vardır; birincisi işçi sayısını azaltmak yani işten çıkarma (üç-dört işçinin yapabileceği işi bir işçiye yaptırma gibi) diğeri ise işçilerin maaşlarını doğrudan düşürmek veya artan enflasyon karşısında sabitleyerek görece olarak düşürmektir. Bu durum da işsizliğin artmasına neden olmaktadır.

Nitekim 2001 yılında Türkiye'nin uygulamakta olduğu program başarısızlıkla sonuçlanarak ekonomik bir kriz yaşanmıştır. Bu krizin etkisi ile ülke derin bir durgunluğa girmiş ve hükümet, krizin etkilerini ortadan kaldırmak ve yapısal problemleri çözmek için bir program ortaya koymuştur. Bu programın içeriğinde ise reel ücretlerin dondurulması ve kamu istihdamının azaltılması gibi işsizliğe neden olabilecek şartların bulunması yukarıdan bahsedilen savı doğrular niteliktedir.

Tablo 1'den anlaşılacağı gibi 2000 yılında yüzde 6,9 olan işsizlik oranı krizin ortaya çıkması ile birlikte, 2001 yılında yüzde 9,1'e ve 2002 yılında yüzde 11,5'a çıkmıştır. Dikkat çeken bir diğer husus da, IMF politikalarına paralel olarak reel ücretlerdeki gerilemedir. Yine tabloda görüleceği gibi asgari reel ücretler 2002 yılında, 1993 baz yılındaki reel gelirlerin altına düşmüştür. Bu dönem içerisinde sabit gelirli kamu ve özel sektör çalışanlarının ücretleri reel olarak gerilemiştir. Ayrıca, işsizlik oranının artmasına ters olarak eksik istihdamın azaldığı görülmektedir. Bu durumun en önemli nedeni işgücündeki verimlilik artışıdır. İstihdamdaki bu verimlilik artışı krizlerin ülkelerin işgücü üzerinde yarattığı olumlu etkilerden birisi olmakla birlikte, gelişmekte olan ülkeleri serbest piyasa ekonomisine dönüştürdüğü de önemli bir kanıttır.

**Tablo 1. Türkiye İşgücü Piyasası Göstergeleri**

	<b>1999</b>	<b>2000</b>	<b>2001</b>	<b>2002</b>
işsizlik oranı (%)	8,3	6,9	9,1	11,5
eksik istihdam oranı (%)	9,8	7,4	6,5	6,1
<b>İmalat sanayi istihdam endeksi (1992=100)</b>				
özel sektör	91,7	90,3	82,5	84,4
Kamu	89	83,6	78,2	70,9
<b>reel ücret endeksi (1993=100)</b>				
asgari ücret	123,9	105,8	91,1	98,4
özel sektör	92,8	93,8	74,8	
Kamu	105	112,3	99,3	90,2
Memur maaşları	95,1	84,1	81	85,6

Kaynak: Koyuncu ve Şenses, 2004

2001 yılının Şubat ayında yaşanan krizin işletmeler üzerindeki etkisine baktığımızda, krizden hemen sonra pek çok işyerinin faaliyetlerini durdurduğu ve bir kısmının da kapandığı görülmektedir. Tablo 2’de, Türkiye’de yıllara göre açılan ve kapanan işyeri sayıları verilmiştir. Bu çizelgeye göre 2001 yılında açılan işyeri sayısı kesin olarak azalmış ve kapanan işyeri sayısı artmıştır. 2001 yılı ise son 5 yıl içerisinde açılan işyeri ile kapanan işyeri arasındaki farkın en düşük olduğu yıl olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılına gelindiğinde kapanan işyeri sayısındaki artış devam ederken açılan işyeri sayılarında artış gözlenmiştir.

**Tablo 2. Türkiye’de Yıllara Göre Açılan ve Kapanan İşyerlerinin Sayısı**

<b>Yıllar</b>	<b>Açılan işyeri</b>	<b>Kapanan İşyeri</b>
1998	12.398	7.891
1999	17.259	6.894
2000	15.668	9.196
2001	12.378	10.883
2002	17.536	12.070

Kaynak: DİE

Tablo 3 incelendiği zaman 2001 Şubat krizi sonrasında kamuya ait işyerleri sayısında azalma olmazken işçi sayısında yaklaşık 10 bin kadar bir azalma dikkat çekmektedir. Bu azalma o dönemde zorunlu emeklilikler ile ilişkili gibi görünmektedir. Özel sektörde ise

hem işyeri hem de sigortalı çalışan sayısında düşüş görülmektedir. Sigortalı sayısındaki azalış işletmelerin kapanmasından kaynaklanmış olabileceği gibi işten çıkarma ya da sigortasız çalıştırma nedeniyle de olabilmektedir. 2002 yılında Türk Ticaret Bankası'nın hazırlamış olduğu çalışmada kayıtlı işçiler içerisinde yaklaşık 350 bin kişinin işini kaybettiği saptanmıştır, ancak genel işsizliğin boyutlarının daha fazla olduğu düşünülmektedir. Resmi kayıtlara göre, 350 binden daha fazla işçinin işini kaybetmiş olduğu, bir kısmının tekrar iş bulduğu ve eğer sigorta edilmiş ise tekrar kayıtlara girdiği düşünülürse çok sayıda insanın işinden olduğu ortaya çıkmaktadır. Resmi olmayan kayıtlar yaklaşık bir milyon kişinin işini kaybettiğini ortaya koymaktadır.

**Tablo 3. Türkiye’de Yıllara Göre İşyeri ve Zorunlu Sigortalı Sayılarının Kamu ve Özel Sektöre Göre Dağılımı (1997-2001)**

Yıllar	İşyeri Sayısı		Zorunlu Sigortalı Sayısı	
	Kamu	Özel	Kamu	Özel
<b>1997</b>	25.024	756.887	660.791	4.169.265
<b>1998</b>	28.202	784.808	783.567	4.515.966
<b>1999</b>	20.263	749.411	756.929	4.248.474
<b>2000</b>	20.493	732.782	762.684	4.491.441
<b>2001</b>	20.928	702.575	751.958	4.134.923

Kaynak: TTB

Finansal krizler ve neticesinde ortaya çıkan devalüasyonların etkilerinden bir tanesi de ülke parasının değerinin düşürülmesidir. Sabit kur rejimi uygulayan ülkelerde genellikle döviz kurlarında bir azalış görülmekte, bu da ülkenin gelir düzeyinin yükselmesine neden olmaktadır. Ancak, bir kriz durumu ile birlikte döviz rezervlerindeki hızlı azalış, sabit kurun maliyetini artırarak döviz kuru rejiminde bir değişiklik yapılmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak, döviz kurları yükselmekte dolayısıyla milli gelirden düşüş ve kişi başına milli gelir oranında düşme ortaya çıkmaktadır. Tablo 4’te Türkiye’nin 1995 yılından 2001 yılına kadar olan GSMH’sı görülmektedir. Gelirin 1999 ve 2001 yıllarında düşüş göstermesi dikkat çekicidir. 1999 depremi neticesinde yaşanan gelir düşüşü bir kenara bırakılacak olursa, 2001 yılında yaşanan düşüş ülkede uygulanmış olan nominal çapanın 2001 Şubat krizi ile birlikte dalgalanmaya bırakılmasına, aşırı değerlenmiş olan yerli paradaki değer düşüklüğüne bağlanmaktadır.

**Tablo 4. Türkiye’de Yıllara Göre Kişi Başına Düşen GSMH**

<b>Yıllar</b>	<b>GSMH (ABD \$)</b>
1995	2760
1996	2926
1997	3011
1998	3175
1999	2798
2000	3095
2001	2261

Kaynak: TTB

Bir finansal kriz yaşayan ülkede yapılan devalüasyonlarının, hemen ilk etkisi artan ithalat nedeniyle mal ve hizmetlerin fiyatlarını artırmasıdır. Gıda ürünlerinin fiyatları birçok ülkede gıda harici ürünlerin fiyatlarından daha fazla artmaktadır. Enflasyon oranlarındaki durum ise, ülkelerin uygulamış olduğu para ve maliye politikalarına göre değişim göstermektedir. Örneğin, Endonezya da 1997 yılında enflasyon oranı % 53, 1998 yılında ise % 62 olmuştur. Hükümetler enflasyondaki artışı önlemek için ithalata konu olan ürünlere sübvansiyon uygulayabilir veya bu ürünlerin fiyatlarını kontrol edebilir.

Enflasyon sadece reel gelirleri aşındırmakla kalmaz, menkul kıymetler borsalarının çökmesi ile birlikte tasarruf sahiplerinin ellerindeki hisselerin değerlerinin de düşmesine neden olur. Bununla birlikte, yüksek fiyat seviyesi, düşük reel ücretler yoluyla işgücü piyasasına sirayet eder ve işsizliğe neden olur.

#### **1.4.2. ENFLASYON ÜZERİNE ETKİSİ**

Krizlerin ülke ekonomilerine en büyük etkisi enflasyon oranlarındaki artıştır. Krizlerde hemen hemen bütün ekonomilerde enflasyon oranları yükselmektedir. En son yaşadığımız krizi ele alınırsa, enflasyonun birinci nedeni artan enerji ve hammadde fiyatlarıdır. Petrol ve emtia fiyatlarındaki artışın üç tetikleyicisi vardır: Bunlar, ABD Dolarının değer düşüklüğü, petrol ve emtia talebindeki artış ve spekülasyon. Hangisinin fiyat artışında daha önemli olduğunu gösteren veriler olmamasına rağmen, üçünün de önemli derecede etki yaptığı söylenilebilir. Örneğin petrol fiyatındaki yükseliş sürecinde, spekülasyonların 60 milyar Dolardan fazla alım yaptığı, Temmuz ortasından Eylül başına

kadar ise 39 milyar Dolarlık satış yaptığı tahmin ediliyor. Türkiye’de de durum farklı değil (Arslan, 2009).

2008 krizi, ABD’li mortgage kreditorü New Century’nin verdiği kredilerin geri ödemelerini alamaması ile başladı. Batık mortgage kredileri artınca bu kredilere dayalı yatırım araçları da hızla değer kaybetmeye başladı. Sonrasında 5 yılın en fazla getiri sağlayan araçları olan CDO ve SIV'lere yatırım yapan Wall Street bankaları 140 milyar dolara yakın zarar açıkladı. Kriz sadece Wall Street’le sınırlı kaldı denilirken Avrupalı bankalardan peşi sıra zarar açıklamaları geldi. Birbirlerine bile borç veremeyecek hale gelen bankalar likidite krizinin eşliğindeyken, sıkıntı emtia piyasasına da sıçradı.

Bu kez gıda fiyatlarındaki artış, 103 doları geçen petrol fiyatları derken enflasyon gündeme geldi. Şimdi ABD’den Japonya’ya, Avrupa’dan Çin’e kadar dünya genelinde enflasyon sorunu yaşanıyor. Tüketici fiyatlarındaki bu artış ise alım gücünü azaltarak bir anlamda yeni sorunlara davetiye çıkarıyor. ABD 'de üretici fiyatları endeksi Ocak ayında yıllık bazda 26 yıldan uzun bir sürenin en büyük oranıyla yüzde 7,4 arttı. Çekirdek enflasyon, tüketici endeksindeki yıllık artış ise Ocak ayında yüzde 2,2 oldu. 10 yıllık resesyondan yeni yeni toparlanan Japonya’da enflasyon çanları çalıyor. Euro Bölgesi’nde ise enflasyon ocak ayında yüzde 3,2 arttı (Referans, 2009).

Krizle birlikte enflasyon artması nedeni ile ülkeler enflasyon sorununa çare aramakta ve bununla ilgili programlar yürürlüğe koymaktadırlar.

### **1.4.3. DIŞ TİCARET ÜZERİNE ETKİSİ**

Küresel krizlerde, dünya ticaretinde talep yetersizliği ve finansman sorun teşkil etmektedir. Dünya ticaretinin azalmasında, talep yetersizliğinin yanı sıra ticaretin finansman olanaklarındaki problemlerin de rolü vardır. Kriz dönemlerinde, finansal kuruluşlar, dış ticaretin finansmanı için kredi kullandırma koşullarını sıkılaştırırlar. Bu durum dış ticaret operasyonlarının maliyetini önemli ölçüde artırırken, bazı durumlarda ticaretin gerçekleşmesini engellemektedir. Maliyet artışına sebep olan bir diğer unsur, karşılıklı güvensizlikten ötürü sigorta araçlarına olan talepteki ve krizden kaynaklı bir biçimde sigorta primlerinde yaşanan yükseliştir. Son yaşanan krizde, küresel ekonominin önemli bir parçası olan Türkiye ekonomisinde de dış ticaret alanında gerek talep gerekse finansman olanakları açısından ciddi zorluklar yaşanmıştır. Küresel krizin

etkilerinin belirginleştığı Eylül 2008'den Ocak 2009'a kadar geçen sürede ithalat ve ihracattaki gerileme, sırasıyla, aylık ortalama yüzde 26 ve 16 düzeyinde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin ihracatındaki düşüş dış ticaretin finansmanı problemlerinden ziyade dış talepteki daralmadan kaynaklanmaktadır. Firma yöneticilerinin yüzde 60'ı, ihracattaki azalışta temel olarak yeni sipariş eksikliğinin rol oynadığını belirtmişlerdir. Alıcı tarafında finansman eksikliği, firmaların yüzde 40'ı tarafından ihracat artışını sınırlayıcı bir faktör olarak öne çıkarılmıştır.

Buna karşılık kendilerinden kaynaklanan finansman eksikliği ise firmaların yüzde 10'u tarafından problem olarak ortaya konmuştur. Banka yöneticileriyle yapılan görüşmelerde de yabancı ülkelerdeki ithalatçıların finansman bulma konusunda yaşadığı sıkıntılar, Türkiye'deki ihracat artışını kısıtlayan bir faktör olarak öne çıkarılmıştır. Toplam ihracattaki bu sert düşüşte, özellikle Avrupa Birliği üyesi ülkelere yapılan ihracatın azalması etkili olmuştur. Türkiye'nin AB ülkelerine yaptığı ihracat Ocak 2002-Eylül 2008 döneminde yüzde 23 oranında artarken, Ekim 2008-Ocak 2009 döneminde yüzde 32 nispetinde azalmıştır. Türkiye'nin Yakın ve Orta Doğu Ülkeleri ve Kuzey Afrika Ülkelerine gerçekleştirdiği ihracat ise Ekim 2008-Ocak 2009 döneminde sırasıyla yüzde 11 ve 32 oranında artmıştır. Bu veriler ışığında, Türkiye'deki özel sektörün geleneksel pazarlardaki yavaşlamayı, yeni pazarlara açılarak ikame etmeye çalıştığını söylemek mümkün görünmektedir (Ekonomik Pusula, 2009).

Kur hareketleri de ihracat üzerindeki etkisini orta ve uzun dönemde göstermektedir. Sektörlerin ihracatları, diğer faktörler aynı kalmak kaydıyla döviz kurunun bir fonksiyonudur. Kurların reel olarak artması sektör ürünlerinin yurtdışı pazarlarda döviz cinsinden ucuzlaması ve sektör ihracatının artması sonucunu doğuracaktır. Kurların reel olarak yavaşlaması ise sektörün ihracatı üzerinde yavaşlatıcı etkide bulunacaktır. Ari ya da süregelen bir devalüasyon ortamında döviz kuru reel olarak değer kazanacaktır. Bunun anlamı ise, ihracatçı sektörlerin gelirlerinin üretim maliyetlerinden daha hızlı artmasıdır. Diğer yandan, üretim maliyetleri içinde ithal girdilerin payı, kur hareketlerinin sektörlerin gelir ve karlılıkları üzerindeki etkisini belirleyen önemli diğer bir faktördür. Satılan malın maliyeti içinde ithal girdilerin payı ile toplam satışlar içinde yurtdışı satışların payı birbirine yakın olan sektörler, düşük kur riski taşımaktadır.

Türkiye'deki ekonomik krizi sadece kur politikalarına bağlamakta yanlıştır. Kur politikaları yanında, paranın konvertibilitesi ve ekonominin kısa vadeli spekülâtif para hareketlerine açılmasının kurlarda ve faizlerde yol açtığı istikrarsızlık ile sanayileşme politikasızlığı ve Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği ile olan uluslararası yükümlülüklerimizden kaynaklanan nedenlerden dolayı ithalatı kontrol edemeyişimiz sebebiyle döviz gelirlerinin, ülkenin döviz kazanma potansiyelini artıracak yatırımlarda kullanılmaması engelinin de aşılması gerekmektedir (Vanlı, 2009).

#### **1.4.4. KAMU MALİYESİ ÜZERİNE ETKİSİ**

Kapitalizmin doğasında var olan ve zaman zaman genişleyen ve daralan dalgalar olarak tanımlanan özellik, sağlık paradigmasının da en temel belirleyicisi olmuştur. Örneğin, genişleme döneminde ortaya çıkan 'sosyal devlet' olgusu topluma sağlık hizmetleri ile geniş olanaklar tanımıştır. Benzer şekilde, daralma dönemi bu hakların elden alınması ile sonuçlanmıştır. Bu noktada kriz dönemlerinin, ekonomik daralmaların yanında eşitsizliklerin derinleşmesine yol açması da krizin insan sağlığı üzerindeki dolaylı ya da dolaysız etkilerini artırmaktadır (TTB, 2003).

Gelişmekte olan ülkeler, yaşanan ekonomik krizler neticesinde milyonlarca insanın etkilendiği, yoksullaştığı ve buna bağlı olarak da sosyal yaşantılarda köklü değişmelerin yaşandığı bölgeler olmuştur.

Ekonomik krizlerin sağlık üzerindeki en önemli etkisi, gelirin azalmasına bağlı olarak ortaya çıkan sağlık problemleri olmuştur. Krizlerin neden olduğu gelir dağılımı bozukluğu neticesinde asgari hayat standardına sahip olamayan vatandaşların sayısı artmakta, bu durum da temel besin maddelerinin bile satın alınmasına engel olmak suretiyle ülkenin genel sağlık düzeyini kötü hale getirmektedir. Toplumda besin tüketiminin azalmasından en fazla etkilenen gruplar ise bebekler, gebeler, okul çağındaki çocuklar, yaşlılar ve yoksullar olmaktadır. Toplumdaki beslenme bozuklukları giderek artarken, buna paralel olarak çocuk ölümleri, beslenme yetersizliğine bağlı enfeksiyonlar, yetersiz beslenme kısır döngüsü, sağlıksız bebeklerin dünyaya gelmesi gibi durumlar yaşanmaktadır. Dünya Gıda Örgütü (FAO) besin maddelerine olan erişimdeki eşitsizliği gini katsayısı ile belirlemektedir. Buna göre, ülkeler arasındaki eşitsizlik azalmakta ülkeler içerisinde eşitsizlik artmaktadır (TTB, 2001).

Ekonomik krizlerin sağlık üzerine etkileri Şekil 2’de verilmiş olmakla birlikte bu etkiler genel olarak dört durum için incelenebilir (Cutler ve Knaul, 2001) :

- Aile Gelirindeki Azalma: Bir ekonomik krizde ailelerin ortalama geliri düşer. Aileler de bir şekilde bunu düzenlemeye çalışırlar. Bu düşüşü aileler borçlanma ile kapatamadıkları zaman gelirlerine bağlı olarak tüketimlerini azaltırlar. Tüketim harcamalarının azalması da sağlığı olumsuz etkilemektedir.
- Kamu Kaynaklarındaki Azalma: Sosyal Güvenlik primlerindeki düşüş kaliteli sağlık hizmetlerinin azalmasına neden olur. Bu durum, kişilerin özel sağlık sektörüne ve kalitesiz sağlık kuruluşlarına yönelmesine neden olmaktadır. Sağlık sektörü için yapılan harcamaların miktarı oldukça yüksek olduğundan, hali hazırda açık olan bütçeyi kapatmak için bir takım kamu sağlık hizmetleri azaltılabilmektedir.
- Kadın ve Çocukların Çalışmak Zorunda Kalması: Ekonomik krizler nedeni ile geliri düşen ailelerde daha fazla kişi çalışma hayatına girmek zorunda kalabilmektedir. Bunlar içerisinde, kadın ve çocuklar çalışma hayatına girmekte ve çalışanlar da emekliliklerini erteleyebilmektedir. Fiziki güce dayalı işgücünü talep eden gelişmekte olan ülkelerde bu durum iş verimini ve işçi sağlığını bozmaktadır.
- Gönüllü Bakıcılarda Azalma: Meksika gibi ülkelerde bağımlı olan insanlara sağlık dışında her türlü yardım için gönüllü olarak çalışan “caregivers” adı verilen insanlar bulunmaktadır. Ekonomik krizle birlikte bu insanların da gelirleri düşeceğinden gönüllülük esasına dayalı çalıştıkları bu işlerden ayrılıp çalışma hayatına daha çok girmek zorunda kalmaktadırlar. Bu da hükümetlerin bütçelerine ek bir yük getirmekte ve sosyal sağlık sistemi üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır.

**Tablo 5. Türkiye Hükümetinin Sağlık Harcamaları (1999-2002)**

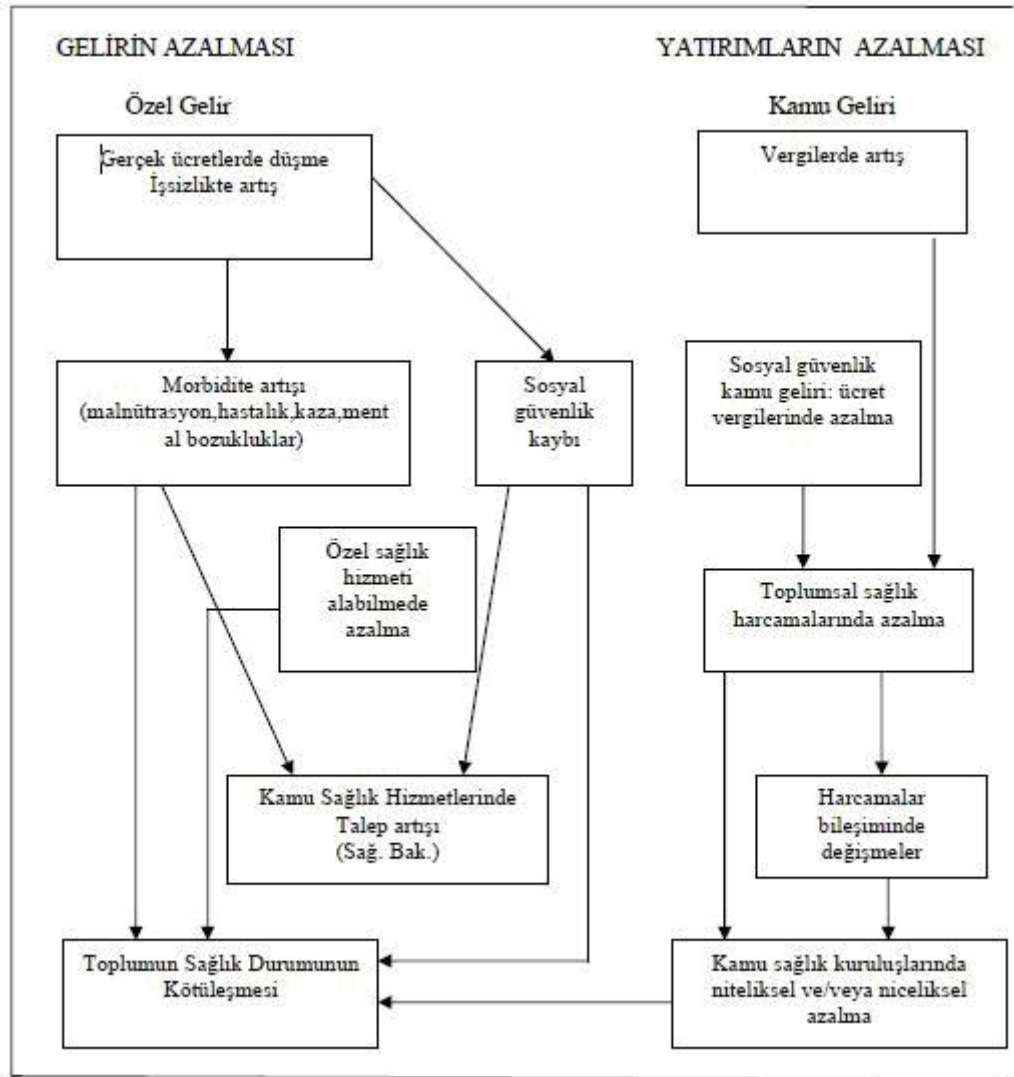
	1999	2000	2001	2002
Sağlık Harcamaları/GSMH (%)	3,3	3,5	3,2	3,5
Sağlık Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	9,1	9,3	6,9	8,1

Kaynak: DPT Temel Ekonomik Göstergeler, 1950-2003



Ekonomik kriz neticesinde devletin kamu harcamalarını kısma eğiliminde olduğu pek çok ülkede olduğu gibi bizim ülkemizde de görülmüştür. Tablo 5'te görüldüğü gibi Türkiye'de kriz öncesi iki yıl sağlık harcamaları bütçenin yaklaşık % 9'unu oluştururken, 2001 yılında krizle birlikte bu rakam % 6,9'a düşmektedir. Bu da ekonomik krizlerin sağlık üzerindeki olumsuz etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye'de 2001 Şubat krizinin erken dönemdeki etkilerinden birisi sağlık hizmetlerinin kullanımının azalması şeklinde olmuştur. Krizden hemen sonra sağlık kuruluşlarına başvurularda azalma olmuş, eczanelerdeki ithal ilaçlarda sıkıntı yaşanmış ve "en gerekli" ilaçları almak şeklindeki davranışlarda da artış yaşanmıştır (TTB, 2001:11).

## Şekil 2. Ekonomik Krizin Sağlık Durumuna Doğrudan ve Dolaylı Etkileri



Kaynak: TTB

Ülkenin sürdürülebilir büyümesi ile kalkınma carileri içerisinde yer alan eğitim harcamaları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Eğitim yatırımları işgücünün verimliliğini doğrudan artırmakla birlikte sürdürülebilir büyüme için önemli dışsallıklar sağlamaktadır. Türkiye gibi küçük ve orta dereceli şirketlerin yoğun olduğu ülkelerde, şirketlere yetişmiş elemanı eğitime daha fazla kaynak ayıran hükümetler sağlamaktadır. Bununla birlikte, finansal krizlerin ülkelerin ekonomik konjonktürüne bağlı olarak ortaya çıkan etkilerinden bir tanesi de eğitim harcamalarının azaltılması şeklindedir.

Bu etkiler; bütçede eğitim harcamalarının düşürülmesi, öğretmen maaşlarındaki reel kayıplar, derslik açığının kapatılmaması ve istihdam da yaşanan düşüşler şeklinde olabilmektedir. Nitekim, tablo 6'dan da anlaşılacağı üzere eğitim harcamalarının konsolide bütçeye oranı krizin ortaya çıktığı 2001 yılında düşmüştür.

**Tablo 6. Türkiye Eğitim Harcamaları (1999-2002)**

	1999	2000	2001	2002
Eğitim Harcamaları/GSMH (%)	4,2	3,8	4,0	4,1
Eğitim Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları (%)	11,8	10	8,6	9,5

Kaynak: DPT Temel Ekonomik Göstergeler, 1950-2003

#### **1.4.5. FİNANS SEKTÖRÜ ÜZERİNE ETKİSİ (KREDİLER VE FAİZ ORANLARI)**

Dünya finans piyasaları olağanüstü gelişmeler yaşamaktadır. Yeni finansal araçlar geliştirilmekte, piyasalardaki işlem hacimleri yükselmekte ve yeni piyasa işlemler ortaya çıkmaktadır. Piyasalar arasındaki etkileşim artışı en fazla finansal piyasalarda görülmektedir. Finansal piyasalar içerisinde de bu yapının birinci aktörü olan bankalar çok önemli bir işleve sahiptir. Artık bankalar kredilerini sadece bulunduğu ülkenin vatandaşlarına değil, tüm dünya vatandaşlarına kolaylıkla dağıtabilmektedir.

Bankaların işlevinin bu şekilde gerçekleşmesi finansal piyasaların birbirine daha entegre olmasını da beraberinde getirmekte, bu entegrasyonun maliyeti de kriz dönemlerinde oldukça fazla olmaktadır. Asya krizinde, ülke ekonomisinin krize girmesi sonucu yabancı

ülke bankalarından borçlanmış olma nedeniyle ortaya çıkan risk, bölgenin diğer ülkelerine kolayca yayılmıştır. Bu nedenle, finansal krizlerin etkileri öncelikle finansal sistemin önde gelen aktörleri bankalar üzerinde görülmektedir. Bu etkilerin şiddeti, ülkenin bankacılık sisteminin yapısı, sermaye yeterliliği, sistemin şeffaf olup olmaması gibi durumlara bağlı olarak azalıp artmaktadır.

Bankalar üzerinde görülen olumsuz etkiler daha sonra ülkenin tüm sosyoekonomik alanlarına yayılmakta; ülkenin toplam talebinde, siyasi yapısında, hatta siyasi rejiminde bile etkide bulunabilmektedir.

Bankacılık krizleri, adına sistemik kriz dediğimiz kuvvetli bir mekanizma ile yayılmaktadır. Bu şekilde bir kriz yaşadıktan sonra ülkeler, bankacılık sisteminin eksiklikleri ile yüzleşmek durumunda kalmaktadırlar. Bu noktada bankacılık sistemlerindeki eksiklikler belirlenerek yeniden yapılandırma çalışması ile birlikte bankacılık sistemlerini daha güçlü hale getirmeye çalışılmaktadır. Bu yapılandırma da kimi bankalara sermaye verilmesi ile sektörde tutulması, kimi bankaların ise sistemden tavsiye edilmesi ile sonuçlanmaktadır.

Ülkemizin yaşadığı 2000-2001 krizlerinde de en büyük etki bankacılık sisteminde olmuştur. 1994 krizinin etkilerini bertaraf etmek amacı ile o zamanki hükümet tarafından getirilen mevduat güvencesi nedeni ile bankalar piyasa kuralına aykırı davranmışlardır. Bunun neticesinde birçok banka devletin bünyesine alınmış, kimisine sermaye eklenerek sistem içerisinde kalması sağlanmış, kimisi de sistemin dışarısında bırakılmıştır. Bankacılık sisteminde var olan bozuklukların giderilmesi için bankacılık yeniden yapılandırma programı ortaya çıkarılmıştır. Bu programla; bankaların sermaye yapısı güçlendirilmeye çalışılmış, etkin bir gözetim sistemi ortaya çıkarılmış, sistemde şeffaflık sağlanmış ve buna benzer çalışmalar yapılmıştır.

#### **1.4.6. GSMH ÜZERİNE ETKİSİ**

Ekonomik krizler yoksulluk ve gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Kriz yaşayan ülkelerde artan borç yükü, faiz oranlarının yüksekliği ve ülke kaynaklarının dışarı çıkması neticesinde ülke yoksullaşmaktadır. Faiz oranlarındaki artış ve benzer nedenlerle gelir seviyesindeki farklılıklar da gittikçe artmaktadır. İktisadi krizlerin uzun vadeli etkileri ise çok daha kalıcı olmaktadır. Bu etkiler daha çok kişilerin

geleceğe dönük beklentilerinin geri çevrilemeyecek biçimde olumsuzlaştırarak kişilerin yoksulluktan kurtulmaya yönelik güç ve gayretlerini ortadan kalkmasına neden olmaktadır.

Çoğu gözlemci, krizin genel fakirliği, gelir ve tüketim harcamalarının fakirlik seviyesinin altına inmesi nedeniyle kesin olarak yaygınlaştıracağını belirtmektedir. Orta kesimin gelirindeki düşüş, gelir dağılımında değişiklik olmamak koşuluyla, fakirlik seviyesinin altındaki nüfusu artırarak genel bir gelir düşüşüne neden olabilmektedir. Gelir dağılımındaki eşitsizlik yüksek olduğunda ise ülkelerdeki fakirlik oranı çok daha üst seviyelere çıkabilmektedir (Knowles vd., 1999:19).

**Tablo 7: Türkiye’de Kentsel ve Kırsal Gelir Dağılımı Göstergeleri (1987, 1994 ve 2002)**

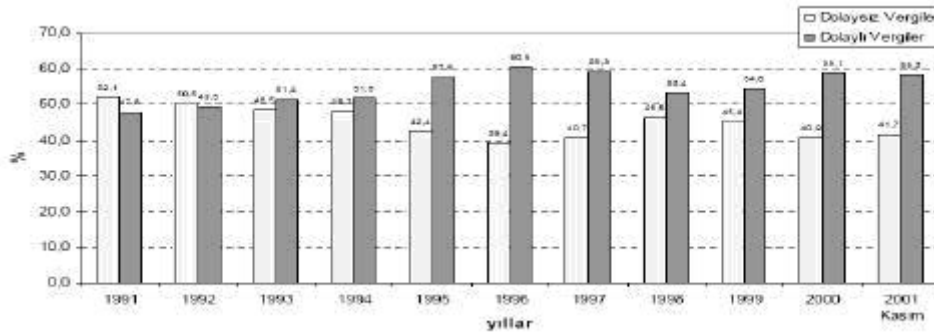
%20'lik Dilimler	Türkiye			Kentsel			Kırsal		
	1987	1994	2002	1987	1994	2002	1987	1994	2002
1. dilim (en yoksul)	5,2	4,9	5,3	5,4	4,8	5,5	5,2	5,6	5,2
2. dilim	9,6	8,6	9,8	9,3	8,2	9,7	10,0	10,1	10,3
3.dilim	14,1	12,6	14,0	13,6	11,9	13,9	15,0	14,8	14,7
4.dilim	21,2	19,0	20,8	20,7	17,9	20,5	22,0	21,8	21,7
5.dilim (en zengin)	50,0	54,9	50,1	50,9	57,2	50,4	47,8	47,7	48,0
gini katsayısı	0,44	0,49	0,44	0,44	0,52	0,44	0,42	0,41	0,42
en zengin %20/en yoksul %20 oranı	9,6	11,2	9,5	9,4	11,9	9,2	9,2	8,5	9,2

Kaynak: Koyuncu ve Şenses, 2004

Tablo 7’de Türkiye’nin 1987-2002 aralığındaki gelir dağılımını göstermektedir. Çizelgeden de anlaşılacağı üzere krizlerin olduğu yıllarda gini katsayısı büyümekte yani gelir dağılımı bozulmaktadır. Nitekim krizin yaşanmış olduğu 1994 yılında gini katsayısı 15 yılın en yüksek değeri olan 0,52 olmuş, en zengin kesim ülke gelirinin % 57,2’sine sahip olurken, en yoksul kesim aynı yılda kaynakların ancak % 4,8’ine sahip olmuştur. Bu durum krizlerin gelir dağılımını daha da kötüleştirdiğine kesin bir örnek olmaktadır.

Toplumlar arasındaki gelir adaletsizliğinin bir diğer nedeni de ülkede uygulanan vergi sistemidir. Türkiye’de toplanan vergilerin çoğunluğu dolaylı vergi dediğimiz daha çok tüketim malzemeleri üzerinden alınan KDV türü vergilerdir. Bu vergiler resesif (tersine artan) olması nedeniyle toplumdaki gelir dağılımı eşitsizliğine katkıda bulunmaktadır. Şekil 3’te de görüldüğü gibi 1991 ile 1994 yılları arasında toplanan vergilerin yaklaşık yarısı doğrudan, diğer yarısı ise dolaylı vergilerden oluşmaktadır. Nisan krizinden sonra ortaya çıkan önlemler paketi nedeni ile bu dağılım dolaylı vergiler lehine artmıştır. 1994’den itibaren dolaylı vergilerin giderek artması 1994 Nisan krizinden sonra alınan önlemler paketinin bir parçasıdır. Dolaylı vergilerde 1999, 2000 ve 2001 yıllarında da IMF politikaları doğrultusunda artış görülmektedir. Kısacası, ülkemizdeki vergi toplamadaki adaletsizlik toplumda gelir eşitsizliklerinin artışına ve bunun sonucu olarak da ekonominin tüm genelinde eşitsizliklerin büyümesine katkı sağlamaktadır.

**Şekil 3. Türkiye’de 1991-2001 Yıllarında Dolaylı ve Dolaysız Vergi Gelirlerinin Tüm Vergi Gelirleri Arasındaki Payı**



Kaynak: DİE

Bir krizin kişilerin refahı etkilediği kesin olmakla birlikte toplum kesimlerini hangi doğrultuda etkilediği konusunda herhangi bir kesinlik bulunmamaktadır. Bir krizde zengin gruplar fakirleşebilirken, tam tersi de ortaya çıkabilmektedir. Ancak, kesin olan şudur ki; finansal krizlerin olumsuz etkisi daha çok ülkenin yoksul olan ve sabit gelirlili vatandaşları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Finansal krizler doğrudan ya da dolaylı biçimde değişik mekanizmalarla kişileri etkileyebilmektedir. İktisadi bir kriz kişileri daha çok aşağıda belirtilen kanallar vasıtasıyla etkiler (Aktan, 2004):

- Emek üzerinden elde edilen gelirleri azaltarak reel ücretleri düşürür ve işsizliği artırır.
- İktisadi faaliyetler azaldığı için emeğe dayalı olarak elde edilmeyen diğer gelirler de azalır ve yoksul halk tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları diğer fiyatlara kıyasla azalabilir.
- Özellikle aile üyeleri arasında yapılanlar olmak üzere özel transferler ülkenin her yerinde yaşam standardında meydana gelen azalma ile birlikte geriler.
- Yoksul halkın sahip olduğu yetersiz varlıklar enflasyona maruz kalır veya bu varlıkların fiyatlarında büyük bir azalma meydana gelir.
- Makro-ekonomik krizler, yoksulların yoksulluktan kurtulma yeteneklerini zayıflatarak, beşeri, mali ve fiziki sermaye birikimini yavaşlatır.

**Tablo 8. Bazı Ülkelerde Ekonomik Krizin Yoksulluk Üzerine Etkileri**

Ülke Adı	Kriz Öncesi (%)	Krizin Ortaya Çıktığı Yıl (%)	Kriz Sonrası (%)
Arjantin	25,2 (1987)	47,3 (1989)	33,7 (1990)
Arjantin	16,8 (1993)	24,8 (1995)	26,0 (1997)
Endonezya	11,3 (1996)	18,9 (1999)	11,7 (1999)
Ürdün	3,0 (1986-87)	.... (1989)	14,9 (1992)
Meksika		.... (1995)	43,0 (1996)
Rusya		32,7 (1998)	36,0 (1994)
Tayland		12,9 (1998)	21,9 (1996)

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Gelişim Raporu 2000/2001

Tablo 8’de kriz yaşamış olan ülkelerin krizden önce ve sonraki gelir ve harcamalarındaki bir önceki yıla oranla değişimleri gösterilmektedir. Arjantin’de 1989 yılında çıkan krizde gelir ve tüketimde ortalama azalma % 47’8 olmuş, bunu takip eden yıllarda ise biraz düzelerek azalarak devam etmiştir.

#### **1.4.7. REKABET ÜZERİNE ETKİSİ**

Ekonomik kriz, hem rekabeti, hem de rekabetin korunmasını zora sokan olağanüstü bir durumdur. Ekonomik kriz ile ilgili çalışmalar daha çok ekonomik krizlerin nedenleri ve nasıl önlenebileceği sorusuna yönelmiştir. Ekonomik krizlerin rekabeti nasıl etkilediği ve kriz sürecinde rekabetin nasıl korunacağı konusunda bilgi birikimi yeterli olmadığı gibi, bu alanda kabul gören yol gösterici düzenlemeler de çok sınırlı düzeyde kalmıştır.

Rekabet analizi açısından ekonomik krizi, önlenemeyen arz ve talep şokları nedeniyle fiyat sisteminin kısıtlı yansıtamaz hale geldiği, belirsizliklerin ve bunların yarattığı risklerin ölçsüz biçimde arttığı, teşebbüslere yönelik tehditlerin fırsatları aştığı ve sonuç itibarıyla iktisadi ajanların motivasyonlarında köklü değişikliklerin meydana geldiği bir durum olarak tanımlamak mümkündür. Ekonomik kriz genel, yani ekonominin tümünü etkileyen bir kriz olabileceği gibi belli bir piyasayı etkileyen kısmi bir kriz de olabilir. Yukarıdaki tanımlamada belirtildiği gibi ekonomik krizler iktisadi aktörlerin motivasyonunda köklü değişiklikler yaratır. Krizlerin rekabet sürecine etkisi açısından bu nokta çok önemlidir.

- İlk olarak kriz dönemlerinde teşebbüslerin temel amacı, kar maksimizasyonu değil, zarar minimizasyonu, gelişme değil, ayakta kalma, rakiplerle rekabeti değil, rakiplerle dayanışmayı amaçlama olacaktır. Çünkü kriz döneminde rakipleri tehdit eden faktörlerin bertaraf edilmesi bireysel aksiyonu değil ortak aksiyonu gerekli kılabilir.
- İkinci olarak kriz dönemlerinde teşebbüslerin karşı karşıya olduğu tehditler rakiplerinden değil, arz veya talep şokunu yaratan faktörlerden kaynaklanır. Örneğin kuş gribi salgını gibi bir olay, talepte ciddi bir gerileme yaratarak beyaz et piyasasında çok sert bir fiyat düşüşüne yol açabilir. Burada iki nokta önem kazanmaktadır: Bunlardan birincisi kriz dönemlerinde tüm teşebbüslerin kayba uğraması, yani hiç kimsenin kazançlı çıkamamasıdır. Bu nedenle, krizdeki piyasa oyunu, rekabet oyunundan farklıdır. Rekabet oyununda kısa dönemde daima kazanan ve kaybeden veya daha çok kazanan ve daha az kazanan vardır. İkincisi kriz döneminde teşebbüslerin uğradıkları kayıpların sebebi rakiplerin eylemlerinin yarattığı rekabet baskısı değildir.
- Üçüncü olarak, kriz dönemlerinde artan belirsizliğin yarattığı riskler nedeniyle karar alma zorlaşabilir. Artan riskler nedeniyle, rakipler arasında uyumlu eylem eğilimi, rekabet eğiliminin önüne geçebilir. Ancak burada uyumlu eylemin birincil amacı krize karşı mücadele olabilir. Uyumlu eylem esas itibarıyla kar maksimizasyonuna değil, zarar minimizasyonuna ve kaynak israfı minimizasyonuna yönelik olabilir. Burada uyumlu eylem, fiyat sisteminin kısıtlı yansıtması sağlamaya yönelik de olabilir. Sonuç itibarıyla normal dönemlerden farklı olarak kriz döneminde uyumlu eylem kaynak tahsisinde etkinliği arttırıcı boyutlara sahip olabilir.

Kriz dönemlerinde krizin maliyetini başkalarına yansıtma eğilimi büyük bir ivme kazanır. Bu durumda hakim durumda olan firmaların, hakim durumdan kaynaklanan güçlerini krizin maliyetlerini başka kişilere veya tüketicilere yansıtma amacıyla kullanmaları ön plana çıkar. Aynı şekilde uyumlu eylemlerde de bu maliyetin başkalarına yansıtılması çabaları önem kazanır.

- Son olarak kriz dönemlerinde sadece rekabetin gereklerine ayak uyduramayan, başarısız ve etkin çalışamayan teşebbüsler değil, çok başarılı ve çok etkin çalışan teşebbüsler de zarar görebilir, hatta yok olabilir. Krizin yaptığı eleme, rekabetin yaptığı elemenden farklı olur.

Yukarıdaki tespitler daha çok belli bir piyasa düzeyinde görülen krizler için ifade edilmiştir. Genel krizlerde bu sonuçlar esas itibariyle geçerli olmakla birlikte sorunların rakipler arası dayanışma ile aşılması şansı daha sınırlı olur. Bu nedenle, genel krizde, şokun yarattığı maliyetleri başkaların yansıtma veya kamuya telafi ettirme amacıyla ortak eylem yapma eğilimi daha fazla olacaktır.

Yukarıdaki tespitler kriz dönemlerinde rekabetin nasıl korunacağı konusunda da bazı ipuçları vermektedir. Ancak burada yapılması gereken ilk tespit, kriz dönemlerinde rekabetin korunmasının zorlaşmasıdır. Çünkü yukarıda ifade edildiği gibi kriz dönemlerinde tüm piyasalarda rekabet motivasyonunun kaybolması veya ciddi bir biçimde mahiyet değiştirmesi söz konusudur. Burada rekabeti azaltan teşebbüslerin iradesi değil, krizin yarattığı belirsizlik ve baş edilemez tehdit artışıdır.

Kriz dönemlerinde hâkim gücün kötüye kullanımı, rakipleri bertaraf etmekten çok, krizin yarattığı maliyetlerin başkalarına yansıtılması yönünde olabilir.

Kriz dönemlerinde uyumlu eylem, rekabeti yok etmekten veya azaltmaktan çok, krizin yarattığı şokların negatif etkilerini bertaraf etmeye yönelik olabilir.

Kriz dönemlerinde birleşme ve devralmaların da aşırı derecede artması söz konusudur. Burada birleşme ve devralmaların krizin derinleşmesini engelleyen bir mekanizma mahiyetinde olabilir. Dolayısıyla kriz dönemlerinde birleşme ve devralmaların rekabeti azaltma etkisinden çok krizin derinleşmesini azaltma etkisi ön plana çıkmaktadır.



Avrupa Komisyonu'nun geliştirdiği "kurtarma birleşmesi" (rescue merger) kavramı krizle ilgili nadir dzenlemelerden birisidir.

Bu çerçevede birleşme ve devralmalar yoluyla kurtarılamayan teşebbüslerin olağandışı kamu yardımları veya bizatihi kamunun el koyması yoluyla kurtarılması da söz konusu olabilir. Kamunun, normal dönemlerde rekabete aykırı olduğu için mahkûm edilebilecek bu tür eylemlerinin, ağır ve önlenemeyen kriz dönemlerinde tek çıkar yol olarak karşımıza çıkması da mümkündür.

Bazı hallerde krizin rekabeti azaltıcı etkilerinin ortadan kaldırılmasının yolu, teşebbüsleri cezalandırmak veya sınırlandırmaktan çok krizin bir an önce her türlü yöntem kullanılarak aşılmaya çalışılması olabilir.

Yukarıdaki açıklamalar kriz dönemlerinde rekabet ihlallerinin tamamen ortadan kalkacağı veya rekabet otoritelerini geçmişte mahkûm ettiği eylemlere koşulsuz göz yumacağı anlamına gelmemektedir. Her şeyden önce yukarıdaki ifadeler ağır veya çok kuvvetli şokların yaşandığı şiddetli krizler için geçerlidir. Hafif krizlerin yaşandığı dönemlerde, rekabet ve rekabetin korunması, geçmişte oluşan yanlış yapılanmaların düzeltilmesi ve ekonominin kabuk değiştirmesi için uygun bir ortam yaratabilir. Diğer taraftan daha ağır kriz ortamlarını rakiplerini bertaraf etme fırsatı olarak değerlendirmek isteyen hâkim teşebbüsler olabileceği gibi, krizleri uzun vadeli uyumlu eylem altyapısını oluşturma fırsatı olarak değerlendirmek isteyen teşebbüsler de olabilir. Aynı şekilde kriz dönemlerini birleşme ve devralmalar yoluyla rakiplerini ortadan kaldırma fırsatı olarak gören teşebbüsler da olabilir. Bu çerçevede krizler rekabet otoritelerinin doğrudan rekabeti azaltmaya yönelik eylemleri görmezlikten geleceği dönemler olarak değerlendirilemez. Bu bağlamda kriz dönemlerinde per se şekli rekabet ihlaline değil, bu ihlalin rekabeti azaltıcı, kaynak tahsisinde etkinliği bozucu ve refahı azaltıcı etkisi olup olmadığına ve kaçınılmaz olup olmadığına bakılması gerekir. Her halde krize karşı alınacak ortak tedbirlerin, rekabet otoritelerinin gözetim ve denetiminde yapılması krizin rekabetçi koşullara zarar vermeden aşılabilmesi açısından büyük önem taşır (Türkan, 2009; 46).

## **BÖLÜM 2: TÜRKİYE VE DÜNYADA YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER VE ETKİLERİ: KARŞILAŞILAN SORUNLAR, UYGULANAN POLİTİKALAR**

### **2.1. DÜNYADA YAŞANAN GLOBAL EKONOMİK KRİZLER**

Dünyada özellikle 1990'lı yıllar finansal krizlerin sıkça yaşandığı yıllar olmuştur. Bu krizler dikkatli incelendiğinde birbirini takip eden yapıları ve aslında birbirini tetikleyen özellikleri rahatlıkla görülebilecektir. Özellikle Meksika, Kore, Tayland, Endonezya, Rusya Brezilya ve Türkiye'deki finansal krizlerin hemen hepsinde krizlere neden olan ortak faktörler şöyle sıralanmaktadır (Erçel, 2002; 67).

- Sabit veya bir paraya bağlı kur rejimi,
- Bankacılık sektörünün zayıflığı,
- Cari işlemler açığı,
- Kamu sektörünün kısa vadeli borç yükü,
- Kamunun finansman açığı,
- Yüksek miktarda portföy yatırımı ve kriz dönemlerinde ülkeden sermaye kaçıışı,
- Politik belirsizlikler,
- Benzer ülkelerde meydana çıkan finansal krizlerden etkilenme...

Yukarıda saydığımız bu maddeler, finansal krize girmiş ülkelerde krizin neden kaynaklandığı, krizin ortaya çıkmasında hangi faktörlerin rol oynadığını görmek açısından önemlidir. Özellikle 1990 yılından sonra ortaya çıkan krizlerin oluşumları incelendiğinde bu basitleştirilmiş nedenlerin etkisi daha net görülecektir.

#### **2.1.1. 1929 BÜYÜK DÜNYA BUNALIMI**

##### **2.1.1.1. BÜYÜK BUHRAN'I HAZIRLAYAN KOŞULLAR**

1918-1920 yıllarında İngiliz ekonomisinde adeta bir refah dönemi yaşandı. Savaş yıllarında tüketim mallarına olan talebin durması, savaş sonrasında yerini talep artışına bıraktı. Hızla artan talep, yapılan güçlü yatırım harcamaları ile de desteklendi. Bu patlama o zamana kadar görülmüş olanlardan daha kısa süreli olduysa da, çok geniş bir yatırım fırtınasıyla kendini göstermekle birlikte yine de klasik iktisadi Cycle geleneği içinde kaldı (Stewart, 1980). 1920'den sonra ise üretim, istihdam, ücretler ve fiyatlar

düşüş aşamasına geçti. Bu düşüş ekonomik cycle doğrultusunda alışılmış, beklenen bir süreçti. Yalnız beklenen yükseliş süreci gerçekleşmedi. İngiltere'nin ekonomik güç kaynağı olan kömür, pamuk, gemi yapımcılığı gibi geleneksel dışsatım endüstrileri, savaştan ve savaşın sonuçlarından olumsuz olarak etkilenmişti. Özellikle İngiltere'nin denizaşırı pazarlarını kaybetmesi ile ihracatta büyük gerileme ortaya çıktı. Bu pazarları geri alabilmek için yapılan çalışmalar, ihracat fiyatlarının yüksek olması nedeni ile sonuçsuz kaldı. İngiliz dışsatımı, 1920 yılında, 1913'deki hacminin ancak üçte ikisini bulabilmişti; üretim ve istihdam seviyeleri de bu azalmanın etkileri altında kaldı. Klasik teoride dışsatım pahalılığına karşılık, belli başlı iki çözüm yolu vardır: Ücretler, kazançlar ve diğer maliyetlerde indirim yapılabilir; ülke parası ile yabancı paralar arasındaki mübadele değeri indirilebilir. İngiltere birinci çözüm yolunu tercih etmiştir. Çünkü, o tarihe kadar görülen düşüş dönemlerinde, toparlanma dönemlerine geçişte hep bu yol tercih edilmiş ve marjinal verimlilik teorisi de işsizlik durumlarında istihdamın artması için ücretlerin düşürülmesi gerektiği görüşü ile bu yolu desteklemiştir. Ayrıca, 1919'da İngiltere'de geçici olarak olsa da, "altın esas"ını terk etmişti.

Bu değişimi ve ardından gelişen olayların açıklanmasını kolaylaştırmak için altın esasını uygulamasını incelemekte yarar var.

Bu sistemin başlıca özellikleri şunlardır: Ulusal paralar arasındaki değişim oranı ilgili paraların altın kapsamına göre belirlenir. Döviz kurlarındaki değişimler, altının bir ülkeden diğerine gönderilmesi için gerekli masrafların belirlediği altın ithal ve ihraç noktaları ile sınırlıdır. Dış denkleme otomatik gelir ve fiyat mekanizması yolu ile sağlanır. İktisat politikasının başta gelen amacı dış dengedir (Seyidoğlu, 1999; 126).

Oyunun kuralı gereğince ülkeler, bir dış dengesizliğin para arzı üzerindeki otomatik etkilerini önleme yoluna gitmeyeceklerdir. Altın esasının en önemli yönü, bu esası kabul etmiş ülkelerin uluslararası borçlarını altın ile ödemeleri idi. Borçların bu şekilde ödenmesi şu sonucu ortaya çıkarıyordu. İngiltere'nin Amerika'dan yaptığı ithalat, ihracattan fazla ise, aradaki fark altın ile ödeniyordu. İngiltere Bankası'nın elindeki altın azaldığında, ülkedeki mevcut para miktarı altın esasına göre azalıyordu. Ücret ve fiyatlar düşüyor, İngiltere'nin ihracatı artıyordu. Amerikan Federal Bankaları altın kazanıyor, kredi imkânları artıyor, ücret ve fiyatlar yükseliyordu. Bu dengenin sağlanması, Klasik Teorinin, piyasanın kendiliğinden dengeye geleceği düşüncesiyle

tamamen uyuşmaktaydı. Belirtmek gerekir ki, bu dengelemenin en önemli kaynağı faiz hadlerindeki gelişmenin kısa vadeli sermaye hareketlerini olumlu etkilemesidir. Savaştan sonra ise tüm bu süreç değişti. Savaştan sonra tekrar aynı düzene dönülebilmesi ile enflasyonun kontrolü ve artışının engellenmesi için gereken tedbirler alınamadı. Buhrandan en çok etkilenen ülke Almanya olmuştu. Çünkü Almanya'nın diğer ülkeler gibi sömürgeleri yoktu (Özguven, 2000; 24). ABD'ye ait fonlar Almanya'dan çekilmeye başlayınca, bu ülkenin sınai üretimi daha 1928'de düşmeye başladı (Unay, 1992). 1934'te Almanya'nın Türkiye'den aldığı hammaddeler oranında %14'den %49'a yükselmesinin ana sebebi de budur (Özguven, 2000; 26). İngiltere ise, 1925 yılında tekrardan altın esasına geri döndü. Yalnız, savaştan sonra dolar ve sterlin arasındaki değişim düşük bir oranda gerçekleşti. Eski orana dönmek için ücretlerin ve fiyatların düşürülmesi gerekiyordu. Ücretlerin düşürülmesi oldukça büyük bir grevle sonuçlandı. Sendikalar ve hükümet düşman konuma geldi. İngiltere dış pazarda eski gücünü kazanamadı. ABD'de ise durum farklıydı. İşsizlik çok azdı, üretim ve istihdam dengeli bir biçimde ilerliyordu. Düzgün işleyen sistem iyimserlik havası yarattı. Karların sürekli yükseleceği düşüncesi, yüksek kar sağlayan hisse senetlerine doğru oldukça büyük bir eğilime sebep oldu. Hisse senetlerinin fiyatları bu yoğun talep karşısında yükseldi, yoğun satış dalgaları New York borsasını zorlamaya başladı. Ödünç para ile hisse senedi alanlar, fiyatlar borcu ödeyemeyecek kadar düşmeden bunları satmaya başladılar. Bu da 1929 Buhranı'nın temelini oluşturdu.

### **2.1.1.2. 1929 BUHRANI**

Yukarıda da belirtildiği Wall Street'in çöküşü 1929 Buhranı'nın başlangıcı oldu. Bununla birlikte çöküşün gerçek nedeni o değildi. Krizi ve borsadaki çöküşü meydana getiren etmenler aslında ekonomik Cycle'ın yükselme ve iniş dönemlerinin başlangıcında görülenlerden farklı değildi. 1920'lerin sonunda ABD sadece sanayide değil, inşaat alanında da yatırımlarını arttırmıştı. Sermaye malları üretimi, 1927 ile 1929 arasında yaklaşık %25'e yakın artış göstermişti. Bu yükseliş, borsa iflasından kısa bir süre önce durdu. Sanayideki üretim düşmeye, işsizlik artmaya başladı. Üretim malları bu durgunluktan çok fazla etkilendi, tüketim mallarındaki durgunluk daha yavaş olsa da, oldukça fazla idi. 1932'li yıllara gelindiğinde sanayi üretimi üç yıl öncesine göre yarı yarıya düştü, milli gelir 273 oranında azaldı, 1929da 1.5 milyon olan işsiz sayısı 12 milyona ulaştı. 1929 ile 1932 arasında endüstriyel üretim ABD'de yaklaşık %50,

Almanya'da %40 civarında, Fransa'da %30 yakın, İngiltere'de ise %10 olmak üzere dünya çapında düşüş göstermiştir (Yıldırım ve Karaman, 2001; 146).

Milletlerarası ticaret büyük bir gerilemeye duçar oldu. 1929 da, aylık milletlerarası mübadelenin tutarı 5.350 milyon altın dolardır. 1930 ocak ayında ancak 4.850 milyon, 1931 Ocağında 3.260 milyon, 1932 Ocağında 2.135 milyon, 1935 ocağında 1.785 milyondur (Pommery, 1956 - Çev. Cahit Talas).

Diğer etkenlerden biri de, 1920 yılında oluşmuş uluslararası borçların kararsız yapısıdır. 10 yıl içinde ABD, özellikle Almanya'ya oldukça büyük yatırım yapmıştı. Savaşın sonunda saptanan yeniden yapılandırma ödemelerinin büyük bir bölümü indirilmişti. Bunun sonucunda Almanya'nın bu ödemeleri finanse etmek için ihracatı arttırıp, ithalatı azaltmasının imkânsız olduğu ortaya çıktı. Gerçekte durum şöyle idi: ABD'den çıkan para Almanya'ya dağıldı; bu paradan bir kısmı Almanya'dan Fransa'ya geçti, Fransa'ya gelmiş olan fonlardan bir kısmı, Fransız borçlarının karşılanması için, ABD'ye döndü. 1928 yılında ABD'den Almanya'ya akan sermayede önemli azalmalar oldu. Bunun nedeni gelişme halinde bulunan Amerikan ekonomisi için, borsada değer yaratacak yatırımlar daha ön plana çıkmıştı. 1929 iflasından sonra, bu azalış daha belirgin hale geldi ve Alman endüstrisi ihtiyaç duyulan fonlara ulaşamadı. Almanya savaş borçlarını ödeyemeyeceğini anlaması ile New York Borsasındaki benzer bir panik yaşanmaya başladı. Ülkeler birbirlerine verdikleri borçları geri istemeye başladılar. Borçlar altın esasına dayalı olduğundan herkes borç belgelerinin altınla değiştirilmesini istemeye başladı. Özellikle İngiltere bunun bedelini ağır ödedi. Elindeki altın stokları oldukça azaldı çünkü, 1925 yılında dönüş yaptığı parite öncesine göre düşüktü. Bu da ihracatın pahalı, ithalatın ucuz olmasına neden olmuştu. Böylece bilanço oldukça büyük açık vermişti. 1933 yılında ABD'deki işsiz sayısı 14 milyona ulaşmıştır. Bunalımın tüm dünyaya yayılması ile sanayileşmiş ülkelerin tamamında 30 milyona yakın kişi işsiz kalmıştır (Ölmezoğulları, 1999; 235). Sadece ABD ve İngiltere'de kalmayıp oldukça hızlı bir şekilde diğer ülkeleri de etkisi altına başlayan kriz, iktisat politikalarının tekrar gözden geçirilmesine ve bir dizi yeni iktisadi analizlerin yapılmasına neden oldu. Böylece yüzyıllar sonunda Klasik Teori ilk defa çözümsüz kaldı ve yapısındaki eksiklikler ciddi bir şekilde sorgulanmaya başlandı (Bilgi Yönetimi, 2007).

Depresyon döneminde iktidarda bulunan Başkan Franklin Roosevelt, durgunluktan çıkabilmek için şu önlemleri almıştır (Özgüven, 2001).

1-İktisadi faaliyetleri canlandırmak ve talebi artırmak için ücretleri yükseltmiştir.

2-Borsa ve banka spekülasyonlarını önlemiştir.

3-İhracatı arttırmak ve dış ülkelerle rekabet edebilmek amacıyla %40 oranında bir devalüasyon yapmıştır.

4-Üreticilere sübvansiyon vermiştir.

5-Yeni iş imkânları yaratmıştır.

6-İşsizlere tazminat ödemiştir.

7-İşsizliği azaltabilmek için yeni kamu hizmetleri (yol gibi) sağlamıştır.

8-Kesimler arasında dengeli bir fiyat politikası uygulamıştır.

### **2.1.2. LATİN AMERİKA KRİZLERİ**

Latin Amerika krizinden etkilenen ülkeler; Arjantin, Brezilya, Şili, Uruguay, Bolivya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, Nikaragua, Peru ve Venezüella.

Krizin ortaya çıktığı tarih, reform öncesi 1980'li yıllardır ve 1986 yılına kadar da etkisi devam etmiştir. Aşağıda detaylarına değinileceği üzere, krizin ana sebebi zayıf finansal kesim, isabetsiz ekonomi politikalarının seçilmesi ve düzen ve denetimden yoksun bir piyasanın varlığıdır.

1980 yılı öncesinde Latin Amerika ülkelerinin birçoğunda görülen yüksek enflasyon ve aşırı değerlenmiş ulusal paralar, kişileri tasarruflarını değişik finansal aktifler arasında paylaşmak yerine, döviz cinsinden tutmaya sevk etmiştir. Ayrıca mevduat münzam karşılıklarının çok yüksek oranlarda olması ticari bankaların özel sektörün yatırımlarını finanse etmesini engellemiştir. Latin Amerika ülkelerinin birçoğunda menkul kıymet borsaları da 1980 öncesinde bürokratik engellemeler nedeniyle gelişmemiş ve 1980'li yılların ortalarına kadar hisse senetlerinin piyasa değerindeki düşüş sürmüştür.

Bunlara ilaveten, kamusal alanda devletin nominal faiz oranlarının, enflasyon oranının altında belirlemesi, reel faizlerin negatif olmasına yol açmıştır. Bu durum verimli projelerin finanse edilmesini olumsuz etkilemiş ve Latin Amerika ülkelerinden sermaye kaçışına yol açmıştır. Ayrıca formel finansal piyasanın dışında varlık gösteren informel bir mali sektör oluşmuştur (Gülüoğlu ve Altunoğlu, 2002; 13).

1980 öncesinde uygulanan kredi tahsis politikası da devletin Latin Amerika ülkelerinde finansal piyasalara müdahale etmek için yoğun olarak kullandığı bir araç olmuştur. Genel olarak devlet kredi tahsisini; kamu bankaları aracılığıyla piyasa faiz oranının altında devlet tarafından belirlenen öncelikli sektörler için kredi vererek, özel ticari bankaları, portföylerinin bir kısmını öncelikli sektörler için ayırmaya zorlayarak, bu sektörler için kredi veren ticari bankalar için reeskont oranlarını düşük tutarak, ticari bankaları, portföylerinin niteliğine göre değişik oranlarda mevduat munzam karşılığı bulundurmaya zorlayarak gerçekleştirmiştir. Ancak açılan kredilerin büyük bölümü kredi alan kişi veya kurumların büyük rantlar elde etmesine yol açtığından. Güney Doğu Asya ülkelerinde de kredi tahsis politikası uygulanmış ancak krediler faaliyet gösterdiği sektörden bağımsız olarak ihracatını en çok artıran firmalara verilmiştir (Edwards, 1995; 207).

Latin Amerika ülkelerinde reform öncesi dönemde görülen en önemli problemlerden birisi de mali sistem üzerinde etkin bir denetim mekanizması olmamasıdır. Bankaların kredi portföyleri hakkında yeterli bilgi verme zorunluluğunun minimum düzeyde olması ya da hiç olmaması, yerli ya da yabancı bağımsız denetleme kurumlarınca bankaların denetlenmemesi, mevduata verilen garantiler nedeniyle bazı holding bankalarının topladıkları kredileri kendi bünyelerindeki şirketlere usulsüzce aktarmaları, şüpheli alacak karşılıklarının düşük olması ve benzeri nedenler yüzünden verimsiz kredilerin oranı yükselmiştir. 1982 yılındaki borç kriziyle birlikte verimsiz kredilerin oranı bankaların toplam portföyünün % 20'sine ulaşmıştır.

Bu borç krizi özellikle Arjantin, Kolombiya, Şili ve Uruguay'ın finansal sektörlerini derinden etkilemiş ve Arjantin'de 1980-1982 yılları arasında özel ticari bankaların en büyükleri ve 42 küçük ve orta ölçekli mali kurum tasfiye edilmiştir. Benzer bir şekilde Şili'de de 11 tane büyük finansal kurumun likidasyonuna gidilmiştir. Bir yıl sonra, kriz

daha da genişlemiş ve 7 tane iflas etmiş banka devlet tarafından geri alınmış ve bunlardan iki tanesi kapatılmış, diğer beş tanesinin rehabilitasyonu gerçekleştirilerek küçük yatırımcılara ve özel emeklilik fonlarına satılmıştır. Uruguay'da, Merkez Bankası mevduat sahiplerini korumak amacıyla sorunlu bankaları geri almadan önce, yabancılara rehabilitasyonlarını sağlamak ve kötü kredilerinden arındırmak koşuluyla satmıştır. Tüm çabalara rağmen kriz 1986 yılına kadar devam etmiştir.

Kısaca; 1982 yılındaki borç krizi Latin Amerika ülkelerine akan yabancı sermayenin durmasına yol almış ve izleyen dönemde ulusal tasarrufların artması için yeni yöntemler aranmasına yol açmıştır.

### **2.1.2.1. KRİZDEN KURTULMAK İÇİN YAPILAN REFORMLAR**

Krizin etkilerinden kurtulmak için finansal reformlar yapılmaya başlanmıştır, 1990 yılına kadar süren dönemde yapılan reformlarla, finansal sistemlere derinlik kazandırmak ve yatırımların verimliliğini arttırmak amaçlanmıştır. Finansal reformların uygulanmaya konulduğu dönemde Latin Amerika ülkelerinin birçoğu %50 ila %200 arasında değişen enflasyon ve devasa bütçe açıklarıyla karşı karşıya kalmışlardır.

Latin Amerika ülkelerinde yapılan finansal reformlar;

- Faiz oranlarının serbest bırakılmasını,
- Kredi tahsis politikalarının terk edilmesini,
- Mevduat munzam karşılık oranlarının düşürülerek bütün finansal kurumlar için uyumlu hale getirilmesini,
- Sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasını,
- Yerli ve yabancı bankaların finansal piyasalara girmesini engelleyen yasaların kaldırılmasını,
- Etkin bir denetim mekanizması geliştirilmesini hedef almaktaydı.

Arjantin, Şili ve Uruguay'da yukarıda sayılan reform hareketleri büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Bu üç ülkede, kronik hale gelmiş enflasyonu engellemek için döviz kurundaki değişimleri önceden gösteren takvimler yayınlanmıştır. Bu takvimler halk arasında ulusal paranın değerinin düşmesinde yavaşlamalar olacağı ve enflasyon oranının uluslararası düzeylere yaklaşacağı beklentisinin yaygınlaşması amacıyla kullanılmışlardır. Aynı zamanda bu ülkeler sermaye hesaplarını serbestleştirerek ulusal



faiz oranlarını, uluslararası faiz oranlarına yaklaştırmaya çalışmışlardır. Alınan bu tedbirler sayesinde enflasyonun ve faiz oranlarının düşeceği bekleniyordu. Ancak enflasyon beklenildiğinden daha yüksek çıkmış ve bu yüzden de reel olarak Latin Amerika ülkelerinin ulusal paraları büyük ölçüde değerlenmiştir. Sonuçta ihracat ve üretim olumsuz biçimde etkilenmiş ve cari açık oluşmuştur. Kısa bir bocalama dönemi geçiren bu üç ülkede devlet belirli bir süreliğine mali sistemi denetim altına almış ardından da tekrar finansal serbestleşme politikalarına geri dönmüştür. Yapılmış olan finansal reformlar Latin Amerika ülkelerinin, Venezuela hariç, menkul kıymet borsalarını olumlu etkilemiştir. Borsalar daha çok genişlemiş ve likidasyonu artmıştır.

### **2.1.3. MEKSİKA KRİZİ**

Meksika krizi; 1994-1995 yılları arasında yaşanmıştır. Meksika'da da Asya ülkeleri gibi ekonomik ortam Latin Amerika ülkelerine nazaran daha sağlıklıydı. Devasa bütçe açıkları ve yüksek enflasyon oranları yoktu.

1980'li yıllarda Meksika'nın başlattığı finansal reform hareketleri ve 1994 yılında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA) imzalayarak dış ticaretini serbestleştirmek için adımlar atmıştır. Fakat NAFTA'nın imzalanması ülkede birçok kesimin de ayaklanmasına neden olmuştur. Bu konuda Chase Manhattan Bankası uzmanının gizli notunda şu kelimelere yer verilmiştir; *"Meksika'daki parasal kriz Meksika işçi sınıfının daha uzun bir süre ücret düşüşleri ve gerileyen yaşam standartlarını kabul edip etmeyecekleri sorusunu gündeme getiriyor"* (Socialist Review, 1995; 4). Bunlara ilaveten, 1990'lı yıllarda on sekiz kamu bankası özelleştirilmiş ve faiz oranları serbest bırakılmış, bankaların kredi sınırlamaları ve kasalarında likit tutma zorunluluğu kaldırılmıştır. Bu uygulama başlangıçta Meksika ekonomisinde bir canlanma yaratmış ve yabancı sermaye akını doğmuştur. Ardından 1994 yılında Meksika Pezoyu %15 devalüe etmiş, bu hareket uluslararası arenada şok yaratmıştır. Yaşanan bu şokun etkisinden dolayı Pezo dalgalanmaya bırakılmış ve aynı gün içerisinde Pezo'nun değeri %39 azalmıştır. Sıcak paranın ülkeye akın etmesiyle döviz bolluğu başlamış, ithalat ucuzlamış ve döviz kurunun aşırı değerlenmesiyle ihracatın rekabet gücü zayıflamış ve cari açığın artışı durdurulamaz boyutlara gelmiştir.

1994'te Meksika'nın cari açığı 2.2 milyar dolara, diğer bir deyişle, gayri safi milli hasılanın % 8'ine ulaşmıştır.

Meksika krizi anlatıldığı üzere lokal bir alanda seyretmesine rağmen tüm dünya finans medyasını etkilemesinin bir takım nedenleri vardı. Bunlar;

a) Tekila etkisi: 1982 yılında Meksika'nın dış borç servisini askıya almasıyla diğer gelişmekte olan ülkeler de etkilenmiş ve Dünya Borç Krizinin başlangıcını oluşturmuştu. Bu sefer de yaşanan krizden diğer ülkeler korkmuş ve panik psikolojisiyle Latin Amerika ve Asya piyasaları derinden etkilenmiştir.

b) Liberalleşmenin etkisi: Meksika, neo-liberal yapısal reformları uygulamış; dış ticaret, para ve sermaye piyasaları liberalleştirilmiş; büyük çapta özelleştirme uygulanmış; yabancı sermayeye ülkenin kapıları açılmıştı. Meksika ekonomisi 1982'de de krize girmişti ama, suçlu gönül rahatlığıyla aşırı müdahalecilik, bütçe açıkları, ulusal kalkınmacılığın iflası olarak ilân edilmişti. Meksika krizi, hem "Bu kriz liberalizmin krizi mi?" sorusunu sordurduğu, hem de "globalleşmenin erdemleri" üzerine şüphe yaratma tehlikesini taşıdığı için belli kesimleri rahatsız etmiştir.

c) NAFTA'nın etkisi: Meksika, NAFTA Antlaşmasından önce ABD'nin en büyük ticari partnerlerinden biriydi. 1993'te ABD'nin araba, hazır giyim ve bilgisayar ithalatındaki sıçrama ABD'ye 50 milyar doların üzerinde döviz kazandırmıştı. Aynı zamanda Meksika çok-uluslu şirketlerin en fazla yatırım yaptığı ülkelerden olup, 1988-92 arasındaki 18.4 milyarlık doğrudan sermaye yatırımı Meksika'yı Çin ve Singapur'dan sonra bu sıralamada üçüncü sıraya yükseltmişti. Meksika, global dünyanın yeni efendileri denebilecek yatırım fonları için de çok önemli bir ülke olduğundan Meksika borsası Bolsa'nın piyasa değeri 1993 sonunda 200 milyar doları geçmişti. Meksika'nın "tesobonos" denilen dolar bazındaki tahvillerinin 1995'te ödenmesi gereken kısmı 29 milyar dolardı. NAFTA'ya girişle birlikte daha evvel de anlatıldığı üzere Meksika'da bir gerileme yaşanmıştır (James, 1999; 150).

Krizle birlikte Pezo-Dolar paritesinin %100 artmasıyla, Meksika'daki dolar bazlı yatırımlar yarıya inmiştir ayrıca Bolsa'da yatırım yapanlar da ciddi zararlara uğramıştır. Bu duruma seyirci kalmak istemeyen Amerika çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Öncelikle IMF ve Uluslararası Ödemeler Bankasının katkısıyla Döviz İstikrar Fonu'ndan 50 milyar dolarlık bir paket hazırlandı bu sayede ilk panik havasının atlatılması sağlanmış oldu.

### **2.1.3.1. MEKSİKA'DA PARA POLİTİKALARINDAKİ DEĞİŞİMLER**

Pezonun devalue edilmesi ve ardından yüksek enflasyon ortamına geri dönülmesiyle birlikte 1995 yılında Meksika Merkez Bankası'nın kredibilitesi oldukça sarsılmıştır. Bunun nedeni olarak para politikasının yürütülmesi ve bilginin paylaşımında şeffaf olunmaması ve hem kriz süresince hem de sonrasında sıkı para politikası uygulamasında merkez bankasının yetersiz kalması gösterilmektedir. Döviz kurunun çıpa olarak seçilmesinin ardından dalgalı kur rejimine geçilmesiyle birlikte para politikası, boşluğu doldurmak ve nominal çıpa olmak durumunda kalmıştır (Bankacılık ve Araştırma Grubu, 2001).

Bu görüşlere uygun olarak Meksika Merkez Bankası para tabanının büyümesine ilişkin orta vadeli hedefler belirlemiştir. Krizin başlarında bu program açıklandığında uluslararası rezervlerde birikim olması yönünde bir beklenti bulunmamaktaydı, oysaki esnek döviz kuru rejimlerinde rezerv artışı doğal bir beklenti olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle para tavanındaki büyüme için üst sınır gerçekte Merkez Bankasının net iç krediler kalemindeki büyüme sınırı olacak ve enflasyon kontrol altında tutulabilecektir. Bu hedefin kredibilitesinin olması için Meksika Merkez Bankası net iç kredilerdeki gelişmeleri hakkında aylık bazda kamuoyuna bilgi vermeyi taahhüt etmiştir (Hollings, 1994; 95).

Enflasyonist beklentileri kırmak ve enflasyonun yükselmesini engellemek için bu basit para programının yeterli olmadığı kısa sürede anlaşılmıştır. Bunun başlıca sebepleri ise şöyledir:

- Kriz senaryosunda paranın dolaşım hızı istikrarlı olmadığından para tabanı ile enflasyon arasındaki ilişki de istikrarlı olmayacaktır.
- Dış şoklar ve beklentilerdeki değişimler dolayısıyla döviz kurundaki ani değer kayıplarının önlenmesi ve enflasyonist beklentiler ile fiyat seviyesi üzerinde yeterli etkinin sağlanması açısından para tabanındaki büyüme kuramının uygulanması mümkün olamamıştır.
- Merkez bankası kısa dönemde para tabanını hemen hemen hiç kontrol edememiştir. Para tabanındaki gelişme kısa vadede çok az faiz oranı elastikiyeti olan dolaşımdaki kağıt ve madeni para talebine bağlı olarak sürdürülmüştür. Ayrıca, munzam karşılık oranının sıfır olarak uygulanması nedeniyle ticari

bankalar merkez bankasında hiç rezerv fazlası bulundurmamışlardır (Kozanoğlu, 1995; 10).

Mart 1995'de piyasa katılımcıları enflasyonun düşürülmesi konusundaki niyetlerine güvenmek için otoritelerden daha güçlü açıklamalar beklemişler ve mart sonlarında merkez bankası açık piyasa işlemlerinde faiz tabanı oluşturmak suretiyle gecelik faiz oranlarını yüzde 100'e kadar yükseltmiştir. Duruma bağlı para politikası (discretionary monetary policy), IMF ile yapılan ekonomik program ve Döviz İstikrar Fonu (Exchange Stabilization Fund) desteğiyle pezonun değer kaybetmesi yönündeki eğilimler kırılmış ve çok kısa sürede enflasyonist beklentiler kontrol altına alınarak aylık enflasyon oranları düşmeye başlamıştır. Mayıs 1995'e gelindiğinde pezo yeniden değerlenmeye başlamış, nominal ve reel faiz oranları düşmüş ve enflasyonist beklentiler kırılmış, böylece ekonomik faaliyet ve bankacılık sistemindeki daha ileri bozulma önlenmiştir.

Kısacası 1995'in ilk yarısında para politikası parasal büyüklüklere ilişkin nicel hedeflerin belirlenmesine dayalı bir yapıdan hem kurala bağlı (para tabanının izlenmesi) hem de duruma uygun politika uygulamalarına dayalı ikili bir yapıya dönüşmüştür.

Duruma uygun politika uygulamalarının açık ve şeffaf olarak yapılması ve faiz oranlarının ayarlanmasında merkez bankasının yavaş ve kararsız davrandığı konusundaki eleştirileri gidermek üzere yeni bir rezerv yükümlülüğü uygulaması getirilmiştir (Türkiye Bankalar Birliği, 2006; 9).

### **2.1.3.2. SIFIR ORTALAMALI REZERV YÜKÜMLÜLÜĞÜ**

Meksika uygulamasına göre, 28 takvim günü içinde çalışan sistemde her bir banka merkez bankasındaki cari hesap bakiyelerini dengelemek ve her dönem sonunda günlük bakiye toplamlarını sıfıra eşitlemek durumundadır. Sistemin amacı, bankaların merkez bankasındaki cari hesap bakiyeleri ortalamalarında pozitif bakiye tutmalarını caydırmak ve bankaların diğer bankalara olan kredi borçlarını ya da alacaklarını piyasa faiz oranları üzerinden dengelemektedir. Bu nedenle sisteme konu dönem boyunca Meksika Merkez Bankası gün sonunda pozitif bakiyeler için faiz vermemekte, aynı şekilde negatif bakiyeler için ise faiz almamaktadır.

Sistemin teşvik mekanizmasına göre ise, negatif bakiyede kalan bankalar bakiyeleri üzerinden 28 günlük sıfır kuponlu kamu kağıtları (CETES) faiz oranının iki katı kadar faiz ödemekle yükümlü tutulmuşlardır. Diğer bir deyişle bir bankanın dönem sonu günlük ortalama bakiyesinin pozitif olması için bankanın piyasada yapacağı yatırımlarla sağlayabileceği getiriye eşdeğer bir kaybının olması söz konusudur. Her iki durumun söz konusu olmasında net maliyet piyasa oranına karşılık gelmektedir.

Sıfır ortalamalı rezerv yükümlülüğüne göre parasal koşullar bankaların merkez bankası nezdindeki dönem sonu toplam bakiyelerini ayarlamak suretiyle Meksika Merkez Bankası tarafından sıkılaştırılmakta ya da gevşetilmektedir. Merkez bankası, bankaların günlük hesap bakiyeleri toplamına ilişkin dönem sonu ortalamalarının önceden belirlenmiş değere ulaşması amacıyla günlük olarak piyasa işlemlerini belirlemektedir. Buna göre bankaların dönem sonu ortalama bakiyeleri 0 ise merkez bankasının mevcut politikası değişmemektedir. Söz konusu ortalama bakiye dönem sonunda negatif ise bankacılık sisteminin "açık (short)" pozisyonda olduğu dikkate alınarak, bankaları fonlarken merkez bankasının uygulayacağı faiz oranları üzerinde artış baskısı olması beklenmektedir. Eğer bankaların dönem sonu ortalama bakiyeleri pozitif ise bankacılık sisteminin "kapalı (long)" pozisyonda olduğu ve dolayısıyla faiz oranlarında bir azalma etkisi yaratacağı beklenmektedir. Dolayısıyla, merkez bankası para tabanında beklenmedik gelişmelerin gerçekleşmesini önlemek amacıyla para ve döviz piyasalarındaki değişimleri yönetmektedir.

Faiz oranlarında artış için "açık pozisyon" sisteminin işlemesinin ardındaki temel neden dalgalı kur rejiminde ticari bankaların merkez bankası nezdindeki cari hesap bakiyelerini kredilendirmek suretiyle dengeleme olanağına sahip olmamalarıdır. Bu nedenle "açık pozisyon" uygulaması bankacılık sistemi üzerinde kaçınılmaz bir maliyet yaratmaktadır. Bankacılık sistemi faiz oranlarının Meksika Merkez Bankası'nın hedeflediği seviyeye (açık pozisyon için öngördüğü en alt limit) kadar yükselmesine izin vermek durumundadır.

1995 yılından itibaren uygulanan söz konusu sistemin güçlendirilmesi ve daha iyi parasal kontrol için önemli adımlar atılmıştır:

- Merkez bankasının piyasadaki likiditeyi düzenlemek için kullandığı ihale mekanizmasına ilişkin değişiklikler: Merkez bankasının para piyasası işlemlerinde

sık sık faizleri sabitlemesi ya da doğrudan etkilemesi uygulaması yerine faizlerin serbestçe belirlenmesinin sağlanması.

- Ödemeler Sistemi Reformu: Ticari bankaların merkez bankası kredilerine günlük erişimi kısıtlanmıştır. Ayrıca söz konusu krediler teminat koşullarına bağlı kılınmıştır.
- Kamuoyuna bilgi verilmesi: Bu konuda Meksika Merkez Bankası oldukça sıkı bir politika uygulamıştır. Ekonomik birimlerin merkez bankası kararlarını takip edebilmeleri için ilgili gerekli bilgiye zamanında erişim sağlanması kolaylığı getirilmiştir. Buna göre; merkez bankası günlük, haftalık, aylık ve yıllık bazda para politikasına ilişkin bilgileri yayımlamakta, ayrıca internet aracılığıyla kamuoyunun bilgisine sunmaktadır. Kamuoyuna doğru ve zamanında bilgi aktarımında Meksika Merkez Bankası diğer merkez bankaları arasında ayrıcalıklı bir öneme sahiptir (Türkiye Bankalar Birliği, 2006; 13).

Öte yandan Merkez Bankasının döviz kuru üzerinde de çalışmaları olmuştur. Bunun nedeni ise; Meksika krizinin temel nedenlerinden birisi olan dış borç yükümlülüklerinin hızla büyümesi ve buna karşın hükümetin dolara endeksli olarak ihraç ettiği ters bonolara karşın uluslararası rezervlerin oldukça sınırlı olması etkenleri bir araya gelince ticari bankalar da vadesi gelen borçlarını yenilemede güçlüklerle karşılaşmışlardır. Otoritenin borç stoklarına karşın artan döviz talebini karşılayamaması durumunda hiperenflasyon riskiyle birlikte dalgalı döviz kurunda değer kaybının çok büyük olması beklenebilirdi. Hiperenflasyon riskiyle karşı karşıya kalmamak için döviz piyasalarına o dönem belirli bir müdahale yapılmamış ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan kaynakların kullanımı zorunlu hale gelmiştir. Dış borç geri ödemeleri için merkez bankasında dolar penceresi ve ticari bankalar için kredi hatları oluşturulmuştur. Dış kaynaklardan büyük bir bölümü ticari bankalara kredi olarak verilmiştir. Bu çerçevede sağlanan kredi hacmi Mayıs 1995 sonunda 3,9 milyar dolardır. Krizin başlamasından yaklaşık dokuz ay sonrasında tüm bankalar dış borçlarını faizleriyle birlikte geri ödemişlerdir (Business Week, 1995; 22).

Mayıs 1995 sonrasında dalgalı kur sistemi normal olarak çalışmaya devam etmesine rağmen Meksika'nın ABD hazine bonoları ve IMF desteği olmadan istikrar çabalarını sürdürmesi, dolayısıyla döviz piyasalarına müdahale etmeksizin özellikle 1995 yılının başlarında taşıdığı borç stoklarına uyum sağlanması mümkün olmamaktaydı.

Meksika Merkez Bankası, 1996 yılının ikinci yarısından itibaren döviz kurunun istikrarlı hareketi ve yabancı sermayenin yeniden ülkeye dönmesine bağlı olarak dalgalı döviz kuru hareketlerini etkilemeden ve piyasalara olması istenilen bir kur seviyesine dair mesajlar vermeksizin uluslararası rezervlerini artırabilmiştir. Merkez bankasının döviz kuru hareketlerini etkilememe hedefi doğrultusunda döviz kuru mekanizması şu çerçevede sürdürülmüştür (Türkiye Bankalar Birliği, 2006; 18):

- Her ayın son iş gününde kısmen ya da tamamen bir sonraki ay içinde kullanılmak üzere bankalara, merkez bankasına dolar satış opsiyonları tanınmıştır.
- Bu opsiyonları kullanma hakkına sahip bankalar, opsiyonun gerçekleşme tarihinden önceki 20 iş gününe ait döviz kuru ortalamasından daha yüksek olmamak üzere opsiyonun gerçekleşme tarihinden bir önceki günde bankalar arası piyasada gerçekleşen döviz kurundan merkez bankasına dolar satabileceklerdir.
- Merkez bankası tarafından para tabanındaki büyüme sterilize edilecektir. Bu nedenle para arzındaki gelişmeler yukarıda belirtilen işlemlerden etkilenmeyecektir.

Anlatılan bu mekanizma Ağustos 1996'da yürürlüğe girmiş ve aynı gün gerçekleşen opsiyonların toplam miktarı olan 130 milyon doları merkez bankası bankalardan satın almıştır. Daha sonraki tarihlerde dolar satış opsiyonlarının aylık toplam tutarı 200 milyon dolara, daha sonra 300 milyon dolara kadar arttırılmıştır.

Uluslararası rezervlerin birikimi için bu mekanizmanın kullanılması ile merkez bankasının döviz kurundaki değişiklikler ya da dalgalanmalar karşısındaki tercihleri yönünde piyasalara mesaj verilmemesi sağlanmıştır. Mekanizma ile döviz kurunun belli seviyelerde tutulması değil volatilitésinin azaltılması amaçlanmıştır. Özellikle, Asya, Rusya ve Brezilya krizlerine bağlı olarak uluslararası piyasalarda volatilitésinin arttığı dönemlerde bu mekanizma işletilmiştir.

Dalgalı kur rejiminde ulusal paranın büyük değer kaybına uğradığı zamanlarda döviz piyasasında likidite tamamen çekilmiştir. Bu gibi durumlarda döviz taleplerindeki küçük

değişimler dahi önemli devalüasyonlarla sonuçlanabilmektedir. 1997 yılında benzer durumların önlenmesi amacıyla merkez bankası dolar satış ihale mekanizmasını oluşturmuştur. Buna göre Meksika Merkez Bankası her gün bir önceki gün döviz kurunun yüzde iki fazlasına karşılık gelen asgari fiyattan 200 milyon dolarlık ihale açmaktadır. Bu yöntemle döviz kurunda belli bir fiyatın korunması değil zor dönemlerde asgari likidite düzeyini korumak suretiyle döviz kurundaki volatilitenin yumuşatılması amaçlanmıştır.

Tüm bu uygulamaların sonucunda, Meksika 1994 yılının sonlarında yaşadığı döviz krizinin ardından önceden belirlenmiş kur rejimini terk ederek dalgalı kur rejimine geçmiş ve para politikasını yeni koşullara göre yeniden şekillendirmiştir. Yeni para politikası açık olarak orta dönemli fiyat istikrarı hedefi ile bankacılık sektöründeki problemlerin çözümüne ve ortaya çıkacak maliyetin mali otorite tarafından üstlenilmesi esaslarına dayandırılmıştır.

Kriz sonrasında Meksika hem kurala bağlı hem de duruma göre değişebilir para politikasını bir arada uygulamıştır (Kozanoğlu, 1995; 12). Kurala bağlı politikasında enflasyonun temel kaynağı olan para tabanı arzındaki aşırı artışı yapmayacağı yönündeki kararlılığını ortaya koymakta ve böylece enflasyonist beklentileri kırmıştır. Öte yandan enflasyon yaratıcı şoklar karşısında çabuk tepki gösterme esnekliğine sahip olarak para politikasını enflasyon hedeflerine paralel olarak faiz oranlarını etkilemek üzere kullanmıştır. Dolayısıyla, duruma bağlı politikalarla desteklenen enflasyon hedefi aslında nominal çıpa olmaktadır. Meksika enflasyon seviyesinde yavaş ancak istikrarlı bir düşüş hedeflemiştir.

Meksika'da dalgalı döviz kuru rejimine geçiş sonrasında, bu rejimi uygulayan diğer ülkelere benzer şekilde döviz kurunda istikrarlı bir seyir izlenmiştir. Dalgalı döviz kuru dezenflasyon hedeflerini engellemediği gibi, şoklar karşısında ekonomide gerekli ayarlamaların yapılabilmesi ve kısa dönemli sermaye hareketlerinin caydırıcı olmasında da etkili olmuştur.

Meksika deneyimi uzun dönemli istikrar için birbiriyle uyumlu makro ekonomik politikaların sürdürülmesinin önemini ortaya koymaktadır. İncelenen 1994-2000 döneminde dalgalı döviz kuru rejimi enflasyonun yüzde 50 seviyelerinden tek haneli bir



rakama çekilmesinde ve Meksika ekonomisinin bu süreç içinde nispi olarak yüksek büyüme performansı göstermesinde bir engel teşkil etmemiştir.

#### **2.1.4. GÜNEYDOĞU ASYA KRİZİ**

1997 yılında Asya ülkelerinde yaşanan kriz öncesindeki dönemler incelendiğinde Asya ülkelerinde Latin Amerika ülkeleri gibi dikkat çekici bozuk bir yapının olmadığı görülmektedir. Krizin ilk tetikleyicisi olarak gösterilen olay; dışa açılma süreci ile öncelikli sektörler izinler verilmiş, bu da kısa dönem sermaye hareketlerinin artmasına neden olmuştur (Gülüoğlu ve Altunoğlu, 2002; 27). En çok sermaye girişinin yaşandığı ülkeler; Tayland, Endonezya, Güney Kore, Malezya, Filipinler'dir. Yoğun sermaye girişleri özellikle de kısa dönemli sermaye hareketleri düzensiz finansal serbestleşmeye neden olmuştur. Yerleşik olmayan finansal aktörlerin borsada menkul kıymet alımlarına ve doğrudan yatırımlarına önemli sınırlamalar getirilmiş (özellikle Güney Kore de) buna rağmen finansal serbestleşme yurtdışından kısa dönem borçlanma imkânlarını artırmıştır. Düzenli bir finansal serbestleşme kısa dönem borçların ilerlemesini önleyebilir ancak finansal serbestleşme doğru sırayla yapılmadığından ve özellikle de etkin bir denetleme sistemi olmadığından finansal kırılganlık artış göstermiştir.

Krize uğrayan Asya ülkelerinde 1990'lı yılların ilk yarısından itibaren bankacılık sistemini denetleme ve düzenleme mekanizmalarında iyileşmeler başlatılmış, ancak bu ilerlemeler yeterli olmamıştır. Çünkü finansal kurumların risk yönetimindeki başarısızlıkları kötü kredilerin oranında büyük artışlara neden olmuştur. Bunlara ilaveten Asya ülkelerinde büyük sanayi kuruluşlarıyla bankalar ve politikacılar arasında yakın ilişkiler mevcuttu, bu ilişki neticesinde mevduata getirilen garantilerle birlikte bankalar sorumsuz şekilde, ilişkide oldukları büyük sanayi kuruluşlarına krediler açmışlar ve böylece kötü krediler artmaya devam etmiştir. Bu tür kredilerin bankalar tarafından verilmesinin en önemli nedenlerinden birisi de devletin batan bankaları mutlaka kurtaracağı düşünceydi. Krugman da çalışmalarında Asya krizinin temel nedeni olarak banka ve finans kurumlarının faaliyetlerini gizli hükümet garantisiyle sürdürmelerine bağlamaktadır. Sonuçta; Malezya ve Tayland başta olmak üzere krize uğrayan beş Asya ülkesinde özel sektöre açılan krediler 1996 ve 1997 yıllarında GSYİH'dan daha hızlı artmıştır. Asya ülkelerindeki ulusal faiz oranlarının, uluslararası faiz oranlarından farklı olmasından kaynaklanan büyük çaplı yabancı sermaye arzı, mali ya da mali olmayan birçok kurumun uluslararası piyasalardan borç bulabilme yeteneğiyle birleşince, Asya

bankalarının uluslararası ödemeler bankası (Bank of International Settlement) nezdindeki yükümlülükleri önemli ölçüde artışlar göstermiştir. Böylelikle Asya ülkelerinin döviz stokları dış borçlarına oranla oldukça azalmıştır.

Bankalara devlet tarafından verilen güvence ve mevzuat yetersizliği içindeki bankalar arası rekabet sonucu, bankalar yatırım kararlarını beklenen ortalama getiri yerine projeden ideal şartlar altında alınacak maksimum kara göre vermeye başlamışlardır. Sonuçta, yatırımların üretimden ve ticaretten çok spekülative alanlara kayması, teminat yerine de geçebilen arzı sınırlı gayrimenkullerin fiyatları arttırmıştır. Hükümet garantisi devam ettiği sürece, ekonomide oluşan balonun şişeceği, ancak zamanla ortadan kalkmasıyla iflasların artacağı ve kendi kendini besleyen bir kötümserlik havasının oluşacağı kabul edilmektedir. Krugman'ın oluşturduğu teoriye göre, Asya krizinin temel nedenleri şu şekilde özetlenebilmektedir.

- Asya'nın problemi bankalar ve mevzuat boşluklarıdır.
- Bankaların şişirilmiş teminat ve mevzuat boşlukları altında çalıştıkları durumlarda, uluslararası sermaye hareketleri ekonomik verimliliği maksimize etmemektedir. Eğer yabancı sermaye serbestçe akmasaydı, yatırımlara ilişkin faiz oranları artar ve şişen yatırım balonu yavaşlatıcı etki yapardı. Buna ilaveten, yabancı sermaye girişi balonun daha fazla şişmesine neden olmaktadır. Bu sayede Krugman'ın çalışmasıyla IMF ve yabancı hükümetlerin zor durumdaki ekonomileri kurtarma mantığı da çürütülmektedir.

#### **2.1.4.1. ASYA PİYASALARINDAKİ DURUM**

Asya piyasalarında oluşan çalkantıyı da şu şekilde açıklayabilmekteyiz; finansal serbestliğe sahip ekonomilerde, *M2Y/rezervler oranı*, finansal kırılganlığı gösteren en önemli göstergelerden biridir. Çünkü böyle bir durumda, devalüasyon korkusuna kapılan yabancı yatırımcılar, ellerinde yerli para cinsinden tuttıkları aktiflerini bozdurarak dövizde çevirmek istemektedirler. 1997 krizinden etkilenen Asya ülkelerinin tamamında ulusal para birimlerinin reel anlamda değerlenmesi, kısa dönemli dış borçların artması, cari işlemler dengesinin bozulması döviz piyasasında büyük baskılara ve dengesizliklere neden olmuştur. Böyle bir durumda piyasalar Asya ülkelerinin uyguladıkları döviz kuru politikalarının uzun süre daha devam edemeyeceği kanısına varmışlar ve döviz kurlarına yönelik spekülative hareketler hız kazanmıştır. Bütün

bunlara, göreceli olarak pahalı hale gelen Asya ülkelerinin ihraç malları yüzünden ihracatın azalması, cari işlemler dengesinin büyük açıklar vermesi ve bankaların en çok kredi verdiği inşaat sektöründe fiyatların hızla düşmesi nedeniyle kötü kredilerin artması eklenince, Asya ülkeleri paralarını çok hızlı biçimde devalüe etmek zorunda kalmışlardır. Ulusal paralarının hızlı değer yitirmesini önlemek amacıyla faiz oranlarının yükseltilmesi ve uluslararası rezervlerin kullanılması da Asya ülkelerindeki döviz kuru politikalarının iflas etmesini önleyememiştir.

### **2.1.5. RUSYA KRİZİ**

Rusya Krizi, Uzak Doğu Krizinden tam bir yıl sonra 1998 yılında yaşanmıştır. Uzakdoğu krizi sonrasında ekonomik ve mali krizin nerelere yayılacağı tartışılmaya başlanmış ve krizin yayılma ihtimalinin en yüksek olduğu ülkelere birisinin de Rusya olduğu konusunda birçok kesim görüş birliğine varmışlardır. Bu düşüncenin sebebi gelişme yolundaki Rusya'nın söz konusu ülkelerle sahip olduğu ortak noktalardır. Rusya krizinin nedeni sadece bahsedilecek ortak noktalardan değil, Rusya'nın kendine özgü bazı durumlarından da kaynaklanmaktadır.

Rusya krizini, Uzak Doğu Kriziyle bağdaştıran nokta; ekonomik kalkınmasını sağlamak ve ekonomik reformlarını yapabilmek için yabancı sermayeye ihtiyacına giren Rusya'nın Uzakdoğu Krizi nedeniyle ortaya çıkan kaynak bulma veya en azından var olan uluslararası kaynakların maliyetinin artması sıkıntısından doğrudan etkilenmiştir. Bu bağlamda, Rusya Krizi ile Uzakdoğu Krizi arasında doğrudan bir ilişki olduğu söylenebilmektedir.

Rusya Krizinin yaşanmasında Rusya'ya özgü nedenler ise şöyledir;

1. Sovyetler Birliğinin dağılması ve geçiş süreci,
2. Enflasyon Oranı,
3. Kayıt dışı ekonomi,
4. Denetimsiz bankacılık sistemi,
5. Etkin olmayan vergi sistemi,
6. Dış ticaret ve cari işlemler dengesi (DPT, 1998).

Yukarıda sayılan maddeler krizin nedenlerini sadece başlıklarla göstermektedir.

Uzak Doğu Krizinin ardından Rusya borsası derin bir yara almış ve bu durumu düzeltmek için siyasi oteritede bazı değişiklikler yapılmaya başlanmış ancak mevcut durum belirsizlik ortamını daha da arttırmıştır. Güvenoyu ile başa gelen yeni hükümet ise piyasadaki belirsizliği çözmede başarılı olamamıştır. 1998 yılının başından beri maaş alamayan maden işçileri ve kızıl ordu mensupları greve girmiş olması ülkede sancılı dönemin şiddetini arttırmıştır (Business Information Service for the Newly Independent States, 1998).

Öte yandan, IMF Rusya'nın vergi sistemi konusunda gerekli olan yapısal reformları yapmamasını gerekçe göstererek, Rusya ile 1997 yılında yaptıkları anlaşma gereğince yapması gereken 670 milyon dolar tutarındaki ödemeyi ertelediğini açıklaması uluslararası yatırımcıları rahatsız eden bir başka gelişme olmuştur (IMF, 1997).

IMF ile yapılan görüşmeler neticesinde aşağıdaki kararlar alınmıştır;

- Bütçe açıklarını azaltıcı radikal tedbirler almak,
- Merkez Bankası'nın uluslararası rezervlerini artırmak ve güçlendirmek,
- Kısa vadeli iç borçlarının vade yapısını uzatmak,
- 1997 yılında 11,2 milyar dolarlık finansal destek verilmesi,
- Dünya Bankasından 6 milyar dolar yardım alması,
- IMF tarafından 1999 yılı içinde yapılacak finansal destekler kabul edilmiştir.

Yukarıda sayılan parasal desteklerle birlikte Rusya'nın nefes alması sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu dönemde gözden kaçırılan bir durum olmuştur. Rusya her türlü uyarıya rağmen Ruble'yi değerli tutmaya devam etmiş ve devaüle etmeye yanaşmamıştır. Rusya'nın bu ısrarlı tutumu borsadaki düşüşlerle de birleşince Merkez Bankasının ulusal rezervleri erimiştir.

Rusya'nın bu karışık durumundan istifade etmek isteyen spekülâtörler çeşitli yollarla Ruble'nin devaüle edilmesi gerektiği yönünde açıklamalar yapmışlardır. Buna karşılık Rus hükümeti mevcut durumu savunmada yetersiz kalmış ve belirsizlik ortamının artmasının önüne geçememişlerdir. Neticede Ağustos 1998'de Moskova Borsası çok büyük düşüşler yaşamış ve Ruble de yüzde 33 oranında bir değer kaybına uğramıştır. Bu gelişmeler sonrasında, ülkede bulunan kısa vadeli yabancı sermaye ülke dışına kaçmaya başlamıştır. Borsada işlem hacmi çok düşük düzeylere kadar inerken bir

yandan da Merkez Bankası'nın uluslararası rezervlerinde ciddi azalışlar görülmeye başlamıştır. Nitekim 7 Ağustos'ta 15,1 milyar dolar olan Merkez Bankası uluslararası rezervleri 23 Ağustos tarihine gelindiğinde 13,4 milyar dolara kadar gerilemiştir. Bu mevcut rezervlerin de büyük kısmı altın olup, döviz cinsinden kullanılabilir kısmı sadece 6 milyar dolar civarındadır (Malkoç, 1999; 25).

Rusya'da yaşanan bu ekonomik kriz başta Latin Amerika piyasaları olmak üzere tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülke piyasalarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Şüphesiz Rusya'nın nükleer güce sahip bir ülke olması ve krizin siyasi boyuta taşınması, başta Almanya ve ABD olmak üzere tüm batılı ülkeleri endişeye sevk etmektedir. Nitekim 27 Ağustos tarihinde, New York Borsası ve Londra Borsası tarihlerinin en büyük düşüşlerinden birini yaşamıştır.

### **2.1.6. 2008 KRİZİ**

Son beş yılda dünya ekonomisinde hızlı bir büyüme gerçekleşmiştir. Ticaret hacmi büyümüş, enflasyon tarihsel olarak en düşük düzeye gerilemiş, faiz oranları düşmüş, likidite imkanları genişlemiştir. Bu dönemde gelişmekte olan ülkelere net sermaye girişi yıllık 150 milyar dolardan 850 milyar dolara ulaşmıştır. Bu gelişmelerin benzerleri, daha düşük hacimlerde olsa da önceki dönemlerde de yaşanmıştır. Ancak son bir yıldır, dünyada daha önce benzeri olmayan bir kriz yaşanmaktadır (Özince, 2008).

ABD'de düşük gelir seviyesindeki tasarruf sahiplerine kullandırılan riskli konut kredilerinden kaynaklanan kriz, ilk olarak 2007 yılının Şubat ayında kendini göstermiş, Ağustos ayında ise konut kredilerinin geri ödemelerinde yaşanan sıkıntıların artmaya başlaması neticesinde derinleşerek global bir krize dönüşmüş ve hem uluslar arası finansal sistemi hem de dünyada reel ekonomik büyümeyi önemli ölçüde etkilemiştir.

Finansal piyasalarda kriz ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmış ve kısa bir süre içinde Avrupa Birliği'ne üye ülkelere sıçramıştır. Finansal piyasalar; sermaye piyasası, para piyasası ve döviz piyasası olmak üzere üç piyasayı kapsamaktadır.

Küresel krizin dünya ekonomisi üzerindeki etkilerinin daha açık biçimde görülmesi için dünya ekonomisinin büyüklüğüne ve yapısına özet olarak bakılması faydalı olacaktır. Dünya Gayri Safi Milli Hasılası 62 trilyon dolar düzeyindedir. Dünya Gayri Safi

Hasılasının içinde Amerika Birleşik Devletlerinin payı 15 trilyon dolar ve Avrupa Birliğinin payı da 15 trilyon dolar seviyesindedir. Dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Avrupa Birliğinin birlikte Dünya Gayri Safi Milli Hasılası içindeki payı %48 dolayındadır.

Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği birlikte dünya dış ticaretinde çok yüksek bir paya sahiptir. Bu kısa açıklama Amerika Birleşik Devletlerinde veya Avrupa Birliği'nde ortaya çıkacak bir finansal veya ekonomik krizin dünya ekonomisini, yani Türkiye dâhil bütün ülkeleri ciddi bir biçimde etkileyeceğini ortaya koymaktadır.

Bu noktada Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği'nde Gayri Safi Milli Hasılasının yapısına bakılması dünya ekonomisindeki gelişmelerin değerlendirilmesi açısından faydalı olacaktır. Gerek Amerika Birleşik Devletleri'nde ve gerekse Avrupa Birliğinde Gayri Safi Milli Hasılasınının %75'i hizmet sektöründe, %20'si sanayi sektöründe ve %5'i tarım sektöründe üretilmektedir.

Küresel kriz, Amerika Birleşik Devletleri'nde 2007 yılının Kasım ayı başında hizmet sektörü kapsamında bulunan finansal kurumlarda yani sermaye piyasası kurumları olan yatırım bankalarında ve para piyasası kurumları olan ticari bankalarda mali kriz olarak ortaya çıkmıştır. Küresel krizin Amerika Birleşik Devletleri'nde mali kriz olarak başlaması nedeniyle bu ülkenin ekonomisinin ana hatları ile analiz edilmesi gerekmektedir.

Amerikan ekonomisinde son yılda gözlenen en önemli dengesizlik hızlı bir biçimde artan bütçe açıkları olmuştur. Amerika'da mali yıl 1 Ekim ile 30 Eylül arasındaki 12 ayı kapsamaktadır. 2007 mali yılında 162 milyar dolar olan bütçe açığı 2008 mali yılında 455 milyar dolara, yani Amerika Birleşik Devletlerinin Gayri Safi Milli Hasılasının %3,2'sine ulaşmıştır. 2009 mali yılında ise ABD'de bütçe açığının 900 milyar dolara, yani Amerika Birleşik Devletleri'nin Gayri Milli Safi Hasılasının %6,5'ine ulaşacağı beklenmektedir. Bu durum 2009 mali yılında Amerika Birleşik Devletlerinde bütçe yönünden ciddi bir makro dengesizliğin yaşanacağını göstermektedir.

Diğer taraftan son 12 aylık dönemde Amerika Birleşik Devletlerinin dış ticaret açığı 850 milyar dolara, cari işlemler açığı ise 700 milyar dolara, yani Gayri Safi Milli Hasılasının %5'ine ulaşmıştır. İkiz açık olarak adlandırılan bütçe ve cari işlem açıkları Amerikan Ekonomisinde ciddi makro dengesizliklerin yaşandığını açıkça göstermektedir. Bu durum Amerikan Ekonomisinde 2009–2010 yıllarında da ciddi sıkıntıların yaşanacağını ve

küresel krizin kısa sürede aşılması olasılığının düşük olduğunu göstermektedir (Morgil, 2008).

Bu krize nasıl gelindi?

“11 Eylül Olayları” ve “Çokuluslu Şirketlerle İlgili Muhasebe Skandalları”na bağlı olarak ABD ekonomisi 2001 sonunda ekonomik durgunluğa girmişti. 2001 sonrasında ABD ekonomisini toparlamak için hızla % 1’e kadar indirilen faizler (2001-2004 dönemi), bu ülkede kredi kullanma talebini artırdı. Artan konut kredisi hacmine bağlı olarak emlak fiyatları yükseldi. Yükselen emlak fiyatları, ipotekli konut kredisi kullanıcılarının yeni teminat gösterme imkânı bulmasına ve yeni ihtiyaçlar için yeni kredi almasına yardımcı oldu.

Ayrıca, 2002 yılında ABD’de inşaat sektörü ile ekonomiyi canlandırmak ve düşük gelirli konut sahibi olabilmelerini kolaylaştırmak amacıyla yeni düzenlemeler yapıldı ve bu değişiklikler subprime kredilerin artmasına yol açtı. Bu süreçte, kısaltılmış olarak “NINJA krediler” olarak tabir edilen; hiçbir geliri, hiçbir işi, hiçbir serveti olmayan insanlara verilen düşük kaliteli krediler hızla büyüdü. Öte yandan, petrol ve benzer emtia fiyatlarındaki artış dolayısıyla emtia ihracatçısı ülkelerde biriken rezerv, yurt dışında özellikle Japonya kaynaklı “carry trade”, cari işlemler fazlası veren Çin ve benzeri ülkeler nedeniyle bolluğa, yeni yatırım alanları aradı. Bu süreçte, küreselleşme, deregulation, finansal inovasyon ve menkul kıymetleştirmeye bağlı olarak finans sektöründe gerçekleşen hızlı büyüme, krizin boyutunun büyümesine yardımcı oldu.

Özellikle, yatırım bankalarının, daha da fazla kredi verebilmek için, mevcut kredi alacaklarını satarak (menkul kıymetleştirme) yeni kaynaklar elde etme çabası ve bunlarla da yeni krediler açılması çöküşü hızlandırdı. İşin hazin tarafı, bu süreçte yaşanan menkul kıymetleştirme, Hernando de Soto gibi iktisatçılarca zenginleşmenin yolu olarak da sunuldu. Azalan risk duyarlılığı, bankaları her türlü kâr odaklı (ama denetimi-takibi-kaydı zayıf) işlemlere yöneltti.

Bu noktada, FED ve SEC gibi düzenleyici ve denetleyici kurumların bu görevlerini gerektiği gibi yapmayışı, derecelendirme kurumlarının riskleri görüp derecelendirme notunu buna göre verme konusundaki zafiyeti, dış denetim firmalarının finansal

manipülasyonu ortaya koyma noktasında sergilediği düşük performans krizin etkilerinin büyümesine yol açtı. Bu gelişmelere bağlı olarak; 2000 yılı için büyüklüğü 500 milyar dolar olan hedge fonların 2007 yılına gelindiğinde daha fazla finansal kaldıraç kullanarak 2 trilyon dolar tutarında büyüklüğe eriştiği, aynı yıllar arasında türev ürünlerin 20 Trilyon dolar'dan 120 trilyon dolar'lık değere ulaştığı ve tüm dünyada işlem gören finansal araçların değerinin (600 trilyon dolar) dünya ekonomisinin 10 katına çıktığı gözlemlendi.

Özellikle bu noktada, türev ürünlerin parasal değer olarak bu derece büyük meblağa ulaşması finansal piyasalarda riskin ne derece büyüdüğünü göstermekteydi. Türev ürünlerin bu derece artması ve değerlendirilmesi, artan riski açıkça ortaya koyuyordu.

Sonuç olarak, her kesimin bir şekilde dâhil olduğu bu yanlışlar zinciri içerisinde likidite bolluğu ve aşırı risk iştahı finansal varlık ve emtia fiyatlarında aşırı değerlendirilmeye yani balona neden oldu. Ve gün geldi, beklenen oldu. Önce gayrimenkul sektöründe çözülme yaşandı.

Çözülmenin nedeni basitti. Her varlığın belli bir dönem sonrasında görebileceği bir zirve noktası vardı ve o zirve test edildikten sonra düşme görülmesi kaçınılmazdı. Öyle de oldu. Konut fiyatları tepe noktasını gördükten sonra düşmeye başlamıştı ve NINJA kredilerle başlayan kredilerin geri ödenememe sorunu aşırı değerlendirilmenin olduğu her yere sıçramaya başlamıştı. Dolayısıyla kriz önce emlak piyasasında başladı ve aşama aşama yatırım bankalarına kadar sirayet etti (Aktaş, 2008).

ABD'de federal makamlar Washington Mutual'a el koyarak, bu büyük kuruluşun bankacılık faaliyetlerinin JPMorgan'a satışını gerçekleştirmişlerdir. Citigroup, Wachovia'yı kurtarmak üzere harekete geçmiştir. Avrupa'da Hollanda, Belçika ve Lüksemburg hükümetleri ortaklaşa kararla Fortis'i kısmen millileştirmişlerdir. Belçika-Fransa ortaklığında bir banka olan Dexia'ya 9.2 milyar dolar tutarında nakit para enjekte edilmiştir. İngiltere'de Bradford + Bingley millileştirilerek bazı aktifleri İspanyol Santander Bankası'na satılmıştır. Almanya'nın ikinci büyük gayrimenkul şirketi Hypo Real Estate devletten ve bankacılık sektöründen 51 milyar dolarlık kredi teminatı almıştır. İzlanda'nın üçüncü büyük bankası olan Glitnir millileştirilmiştir.



İkinci olarak, krizin mali piyasalardan reel sektöre doğru yayıldığı görülmektedir. Ekim 2008 tarihinde, IMF tarafından yayınlanan "2008 Dünya Ekonomik Görünümü" raporuna göre finansal kriz, ekonomik yavaşlamayı derinleştirecektir. Piyasaya dayalı, finansal sistemleri olan ABD gibi ülkelerde finansal krizin özellikle reel sektörü vurabileceğini belirten raporda, "ABD'de ekonomik yavaşlama daha ciddi hale gelerek resesyona dönüşebilir" değerlendirmesi yapılmaktadır. Buna karşılık, Euro Bölgesi'ndeki durumun bir resesyondan çok yavaşlamaya işaret ettiğine değinilmektedir. Avrupa'da hanehalkları ve firmalar daha az borçlu durumdadır. Söz gelişi, Almanya'da hanehalkı borcu kullanılabilir gelirin %101'i düzeyindeyken, ABD'de bu oran %140'a, İngiltere'de ise %172'ye çıkmaktadır.

Alman firmaları yatırımlarını borçla değil, daha ziyade öz kaynaklarıyla finanse ettiklerinden, kredi piyasasındaki dalgalanmalarından daha az etkilenmektedirler. Fakat her durumda bu ülkede hükümetin önümüzdeki yıl için büyüme tahminini %1.2'den %0.5'e indirmesi beklenmektedir. Fransa'da ise resmi, hükümet büyüme tahmini, bu yıl ve önümüzdeki yıl için %1'dir. Bunu fazla iyimser bulan ekonomist sayısı ise hayli fazladır. Fransız firmaları genelde Alman firmalarından daha çok kredi kullanmaktadır. Şimdi kredi olanaklarının daralması bu ülkede daha az yatırım ve daha çok işsizlik anlamına gelecektir.

Her durumda, dünya son 80 yılın en büyük krizini yaşadığı bir ortama sürüklenilmiştir. Aslında bugünkü krizle 80 yıl önce yaşanan 1929 krizi arasında çeşitli yönlerden ciddi farklar bulunmaktadır. En başta, bugün içinde yaşanan küresel ortam 1930'lu yıllarda mevcut değildir. Tam tersine, 1930'larda altın standardının çöküşünden sonra en başta Almanya olmak üzere çeşitli ülkeler otarşik iktisat politikaları izlemeye başlamışlar; kullanılan kliring ve takas gibi uluslararası ödeme yöntemleri uluslararası ticareti çok daraltmıştır.

Bunun gibi, o günkü iktisat ve maliye politikaları da bugüne uymamaktadır. Söz gelişi, durgunluk ve krize rağmen, 1930'ların başlarında ABD'de sıkı para ve denk bütçe politikaları uygulanmıştır. Ancak yirminci yüzyıl iktisat düşüncesine damgasını vuran ünlü İngiliz iktisatçısı J.M. Keynes'in 1936'da çıkardığı "Genel Teori" kitabından sonradır ki, piyasa ekonomilerinin işleyişinde devlete de görevler düştüğü gerçeği anlaşılabilmiştir. Özellikle Amerikan ekonomisinin 1930'lara ve bugüne ilişkin

rakamlarının karşılaştırılması da her iki kriz arasında ciddi farklar olduğunu ortaya koymaktadır. Amerikan ekonomisi bugün resesyona giriyor olabilir. Fakat teknolojik üstünlükleriyle, yüksek verimlilik düzeyleriyle, esnek işgücü piyasalarıyla bu ülkenin şimdi 1929 ve 1933 yılları arasında olduğu gibi %25'ten fazla küçüleceğini sanmak hiç de gerçekçi olmaz. Halen ABD'de %6.1 oranında işsizlik bulunmaktadır. Bazı ekonomistlerin korktuğu şekilde bu oran %10'a yükselse bile, 1933'teki %25'in çok altında kalacaktır (Kudatgobilig, 2008).

### **2.1.6.1. KRİZE KARŞI ALINAN TEDBİRLER**

#### **2.1.6.1.1. KRİZE KARŞI ABD'DE ALINAN TEDBİRLER**

ABD'de krize karşı dört paket açıldı. Birinci pakette, konut ve ofis satın alınmasıyla ilgili gayrimenkul (mortgage) kredilerinden geri ödenemeyenlerin, Hazine'ce satın alınması hedeflendi.

Birinci paket: Önce, 250 milyar dolar, daha sonra, 100 milyar dolar ve en son da 350 milyar dolarlık satın almalar yapıldı. Ayrıca, bankacılık sektöründeki kuruluşların diğer geri dönmeyen kredilerine Hazine garantisi verildi. Hazine'ye 100 milyon dolardan fazla kötü varlık satan kuruluşların, hisse senetleri rehin olarak alındı. İlaveten, Hazine'ye 300 milyon dolardan fazla kötü varlık ve senet satan kuruluşların üst yönetimine, sayısı 5'e kadar varan, üst düzey yönetici atandı.

İkinci paket: 7 Ekim 2008'de açılan ikinci kriz paketinde, ticari senetler (commercial paper) piyasasına likidite kazandırılması amaçlandı. ABD Merkez Bankası Federal Reserve Bank (FED), derecelendirme bazında en iyi şirketlerin yazdığı senetlerden başlayarak, dolar üzerinden yazılmış, vadesi 3 aya kadar olan ticari senetleri satın almaya başladı.

Üçüncü paket: 4 Ekim 2008'de açılan üçüncü paket, bankaların sermayelerinin yükseltilmesi amacını taşıyordu. Bu programla, bankalara 250 milyar dolar ek sermaye sağlandı. ABD Hazinesi, yıllık kâr payı almak yerine, sabit bir faiz oranı üzerinden, bankalardan öncelikli haklara sahip hisse senedi satın aldı. Kullandırılan kolaylık, "istenirse, hisse senedine dönüştürülebilir tahvil" benzeri bir sonuç veriyordu. Ayrıca Hazine, bu paket dâhilinde, Amerikan bankaların verdiği yeni kredilerin büyük

bölümünü sigorta etti. Citibank, JP Morgan, Bank of America dahil 9 en büyük mali kurum, bu paket şartlarını kabul etti. Mali yardımı kabul eden bankalar, üst düzey yöneticilerin yüksek maaşları ve ek gelirlerinin kısılması dâhil, birçok kısıtlamayı kabul ettiler. ABD Hazinesi, zaman içinde bankacılık sektörüne yatırılan halkın parasının, karlı biçimde tekrar halka döneceği görüşünde. Şu anda, bu paket dâhilinde daha küçük boyutlu bankaların da kurtarılması operasyonu sürüyor.

Dördüncü paket: ABD Başkanı Obama, toplamda 2.8 trilyon doları bulan dördüncü yardım paketini, Kongre'den geçirdi. Bu paketin, 838 milyar dolarlık bölümü, ekonominin yeniden istikrara kavuşmasını teşvik amaçlı olarak kullanılacak. Karayolları yapılacak, enerji tasarruf tedbirleri alınacak, işsizlere destek verilecek, 100 milyar doları bulacak vergi iade ve muafiyetleri sağlanacak. FED de, küçük ve orta büyüklükteki işletmeleri ve tüketici kredilerini desteklemek amacıyla ilave 800 milyar dolar likidite sağlıyor. Yine, şeffaflık sağlayan mali kurumlara, 500 ile 1 trilyon dolar arasında ilave bir fon kullanılarak, geri dönmeyen krediler, Hazine'ce, önceliklere benzer biçimde, satın alınabilecek (Törüner, 2009-1).

### **2.1.6.1.2. KRİZE KARŞI AB'DE ALINAN TEDBİRLER**

AB üyesi ülkeleri krize karşı ortak tepki göstermektedirler. Üye ülkelerde mevduat garantisinde alt sınır 20.000 euro'dan 50.000 euro'ya çıkartılacaktır. Zordaki büyük bankalara da mali destek sağlanacak.

AB krize karşı alınacak önlemlerin tartışıldığı toplantıda, topluluk bünyesindeki bankacılık sisteminin istikrarlı ve sağlıklı bir yapıya kavuşturulması, mevduatların korunması için gerekli önlemlerin alınması konusunda görüş birliğine varılmıştır. Ayrıca AB üye ülke maliye bakanlarının kriz konusunda her gün ilişki içinde olacakları, mevcut duruma karşı kapsamlı ve koordineli tepki verecekleri ifade edilmiştir.

Toplantının ardından yapılan açıklama uzun süredir krize yönelik önlemler konusunda farklı görüşler öne süren ve özellikle mevduat garantisi konusunda farklı tavır alan AB hükümetlerin durumun ciddiyeti karşısında ortak hareketin zorunluluğunu anladıklarının kanıtı olarak kabul edildi. Ortak açıklamada göze çarpan iki önemli nokta da zor durumdaki bankalara sağlanacak mali desteğin geçici olacağının ve hükümetlerin vergi mükellefinin parasını bu işlerde kullanırken dikkatli davranmalarının gerektiğinin

vurgulanması oldu. Bakanların açıklamasında hükümetlerin destek yaptıkları bankalardaki yönetimi değiştirebileceği ve bu bankalardaki yöneticilere hak edilmemiş menfaatler sağlanmasını engelleyebileceği de belirtildi (Radikal, 2009).

### **2.1.6.1.3. KRİZE KARŞI İNGİLTERE'DE ALINAN TEDBİRLER**

İngiltere'de krize karşı alınan tedbirler iki başlık altında toplanabilir. Birinci başlıkta, "politika kararları" var. "Politika kararları"na dâhil tedbirler arasında, bankalara ilave sermaye konulması, banka borçlarına garanti verilmesi ve piyasaya ilave likidite sağlanması bulunuyor. İlk planda, bankalara 50 milyar pound sermaye sağlandı. İkinci aşamada, bankaların ellerindeki hükümet bonoları ve hisse senetleri satın alınarak, bankalara 25 milyar pound daha verilmiş oldu. Daha önce sermaye konulan bankaların 250 milyar pound'a kadar olan, yeni verilmiş kısa ve orta vadeli borçlarına hazine garantisi sağlandı. Bankacılık sektörü kuruluşlarına, bunlara ilaveten 200 milyar pound tutarına varan, teminat karşılığı kredi verilmesi onaylandı.

Yukarıdaki politika kararları paralelinde, Royal Bank of Scotland'ın (RBS) 5 milyar pound tutarındaki öncelikli hisseleriyle, 15 milyar pound tutarındaki adi hisseleri karşılığında, bankanın yüzde 60'ı hazineye geçti. HBOS da 11.5 milyar pound hisse senedi karşılığı hükümet yardımı aldı. Lloyds TSB'ye yüzde 40 hisse alınması karşılığında 5.5 milyar pound verildi. Barclays Bank'a, Ortadoğu kaynaklı 7.3 milyar sterlin sermaye bulundu ve hazineye yapılması gereken 2008 yılı kâr payı dağıtımından vazgeçilerek, 2 milyar pound ilave kaynak sağlanmış oldu.

İngiliz hükümeti, Avrupa Birliği ile ortak mali tedbirler alınması üzerinde çalışmaktadır. İngiltere Merkez Bankası Bank of England'ın (BOE) uyguladığı faiz oranlarının doğrudan tüketicilere yansıtılması üzerinde durulmaktadır. Anglo Irish Bank kamulaştırılmış; Northern Rock'a sağlanan kredilerin geri ödenmesi ertelenmiştir. Bankaların geri ödenemeyen kredilerine, "hazine garantisi" sağlandı. BOE, tüm sektörler için dâhil şirketlerin, para konularak doğrudan satın alınması amacıyla, 50 milyar pound fon ayırdı. Bu tedbir gelişmiş ülkelerde ilk kez uygulanmış olacak. Öte yandan, RBS'nin 2008'de 20 milyar pound'un üzerinde varlık kaybetmesi sonucunda, hükümet, bu bankadaki payını yüzde 58'den yüzde 70'e çıkarmış bulunuyor (Törüner, 2009-2).

#### **2.1.6.1.4. DİĞER ÜLKELER**

ALMANYA: Toplam 500 milyar euro olması öngörülen kurtarma planının 400 milyar euro'luk kısmının garantilerden, 100 milyar euro'luk kısmının bankaların sermayelendirilmesinden oluşması bekleniyor.

FRANSA: Hazırlanan destek planı çerçevesinde hükümet, bankaların verdiği borçlara 320 milyar euro limitle garanti getirecek ve bu amaçla devlet bir şirket kuracak. Bankaların sermayelendirilmesi için ikinci bir kamu şirketi oluşturulacak ve bu şirkete devlet tarafından 40 milyar euro verilecek.

İSPANYA: Banka kredileri için bu yıl 100 milyar euro garanti edecek.

İTALYA: Bankacılık sektörüne destek olarak 20 milyar euro'nun üzerinde kaynak sağlanacak.

AVUSTURYA: Bankacılık sistemine 100 milyar euro kaynak sağlanacak. Bunun 85 milyar euro'luk kısmı garantilerden, 15 milyar euro'luk kısmı yeni sermayeden oluşacak.

İRLANDA: 400 milyar euro büyüklüğünde hazırlanan plan çerçevesinde, hükümet 6 ülke bankasından herhangi birinden hisse alacak.

NORVEÇ: 350 milyar kronluk (57,4 milyar dolar) bir paketi gündeme aldı. Merkez bankası ayrıca daha küçük bankaların yararlanması için iki yıllık likidite krediler verebilecek.

PORTEKİZ: 20 milyar euro'luk bir fon oluşturulması kararlaştırıldı. Hükümet bankaların likidite durumlarını güvence altına almak için bir finansman hattı kuracak.

HOLLANDA: Bankalar için 20 milyar euro'luk fon kuracak.

RUSYA: Bankaları güçlendirmek için 86 milyar dolar'lık 2 paket açıkladı.

JAPONYA: Bankalara sermaye enjekte etme yönünde önlem alacak.

İSPANYA: İstihdamı geliştirmek ve işsizleri korumak için acil tedbir programı

KANADA: Quebec İşveren Konseyi (CQP) Maliye Bakanlığı'na bütçe dengesinin yeniden ihdası amacına yönelik bir dizi öneri sundu. Teşkilat bu kapsamda üç temel önceliğin altını çiziyor; altyapı yatırımları, özel yatırımların teşviki ve insan sermayesine yatırım.

ÇİN: Çin Devlet İşleri Konseyi 3 Şubat 2009 tarihinde 26 maddelik bir genelge yayınladı ve tüm düzeylerde kamu makamlarını istihdamı canlandırmak ve sosyal güvenliği güçlendirmek üzere dinamik politikalar benimsemeye çağırdı. Kurumlar vergisine, gelir vergisine ve işsiz kalıp kendi işini kuran kişilerin ödedikleri vergilere ilişkin muafiyet şartları iyileştirildi. Yeni mezunlara ve genç işsizlere öncelik verilerek işyerlerinde staj imkânları artırıldı. 2008 yılı sonunda Çin Hükümeti 2 yıl için toplam 4000 milyar yuanlık (2007 GSYİH'sinin % 16'sı) bir büyük imar programını yürürlüğe koydu.

### **2.1.6.2. KRİZ SONRASI**

2009 yılının sonuna gelindiğinde Dünya halen krizin sonuna gelmiş değil. Finansal piyasalar istikrarsızlığını sürdürmekte, reel sektör üretimleri düşmeye devam etmekte veya artmamakta, işsizlik seviyesi hala düşük seviyelerde bulunmaktadır. Bununla beraber kısmen de olsa bu global krizden çıkışın sinyalleri yavaş yavaş alınmaya başlamıştır.

Global krizden çıkışın sinyalleri alındıkça, ekonomi yönetimleri ve sistemdeki ekonomik birimler, yoğun biçimde, "kriz sonrası"ni tartışıyor. Üzerinde uzlaşılan "kriz sonrası" global ekonomi görünümü, "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" döneminin sona erdiğini gösteriyor. ABD ekonomisinden başlayarak, global kriz sonrasında, devlet kaynaklarını kullanan birçok ekonomide kamu sektörü etkili olacak gibi görünüyor. Çünkü kriz sırasında birçok özel banka ve kuruluşun mülkiyeti önemli oranlarda kamuya geçti. Şu anda, ABD ve Avrupa ülkelerinin birçoğunda hükümetler ve kamuoyu "çıkış stratejisi"nin nasıl olması gerektiği tartışılıyor. Vatandaşın vergileri ile banka ve şirketler kurtarıldığı için, kamunun satın almak zorunda kaldığı zor durumdaki şirket hisselerinin ne zaman ve hangi fiyatla, kimlere satılacağı sorgulanıyor. İkinci tartışılan konu, bundan sonra piyasaların ve mali sistemin nasıl gözetilip denetlenmesi gerektiği konusu. Bu konuda çeşitli görüşler olmakla birlikte, artık eski gözetim

ve denetim sisteminin ayakta kalamayacağı anlaşılıyor. Gözetim konusunda merkez bankalarının daha etkili rol alması görüşü öne çıkıyor. Türkiye'deki Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) benzeri kurumların giderek daha önem kazanması bekleniyor. Çünkü "küçük yatırımcının korunması gereği" ve "şeffaflığın önemi" gittikçe daha iyi anlaşılıyor. Bu bağlamda önerilen "twin peak" modelinin "finansal istikrar" ve "yatırımcıyı koruma" ayakları var. SPK gibi kurumların yetkilerinin genişletilmesiyle, bu kurumlara, sigortacılıkla ilgili yetkiler (Türkiye'de, halen Hazine'de) ve mevduat sigortasıyla ilgili yetkiler (Türkiye'de, halen TMSF'de) veriliyor. Böylece, örneğin SPK, "yatırımcıyı koruma" kararlarını bağımsız ve mali sistemi denetleyen kurumların kısılcasına girmeden alabilecek. Özellikle, "sigortacılık" la ilgili yetkiler, bu bağlamda büyük önem taşıyor. Bilindiği gibi, Türkiye'deki banka ve şirket el koymalarında, gözetim ve denetim otoritesi olan BDDK ve tahsil otoritesi olan TMSF, "yatırımcıyı koruma" prensibini tamamen göz ardı etmişti. Öte yandan, "twin peak" modeli, mali sistemin gözetim ve denetiminin Merkez Bankası ve BDDK benzeri kurumlarca ortaklaşa yapılmasını öngörüyor. Bu modelde, örneğin, Merkez Bankası'nın ve BDDK'nın buluşup, görüş alışverişinde bulunacakları ortak bir komisyon var. Buna da "finansal istikrar komisyonu" deniliyor.

Yeni global ekonomide bankaların rolü artıyor. Çünkü özellikle gelişmiş ülkelerde, yaygın biçimde izin verilen "banka dışı mali kurumlar"ın iyi gözetilip denetlenemedikleri anlaşıldı. Bu nedenle, gelecekteki global ekonomik sistemde:

a) Yatırım bankalarının ve aracı kurumların odaklandığı "toptan bankacılık" işlemleri giderek bankaların bünyesinde yapılmaya başlanacak.

b) Bankalar, geleneksel para toplama modellerine geri dönecekler. Yani, mevduat, yeniden bankaların en önemli kaynağı olacak. Bu eğilim, ABD odaklı olarak, başladı bile.

c) Mali sistemde başlayacak "yeniden yapılanma" sonucu, küçük ve çok sayıdaki bankaların yerini, büyük ve az sayıda bankalar alıyor. Böylece, gözetim ve denetim işlemleri kolaylaşacağı gibi, şeffaflık ve "erken uyarı" da daha rahat sağlanabilecek.

d) Bankalar, büyük getiriler peşinde koşmak yerine, "daha az kârlı ama az riskli" yerlere para yatıracaklar. Bu bağlamda, bireysel krediler ve gayrimenkul kredileri yeniden

büyüyecek. Çünkü dengeli ve kurallara uygun verilirse, bu kredilerin geri dönüşleri çok daha risksiz ve rahat oluyor. "Hedging" işlemlerinin yeniden canlanması ise, yeni kontrol mekanizmalarının tam olarak kurulmasından sonra olabilecek.

e) Bankalar değerlendirilirken, "sermaye yeterlilikleri" ve "likidite durumları" öncelikle ele alınacak. Bankaların, geri dönmeme olasılığı olan kredileri için, derhal karşılık ayırmaları da gerekecek.

## **2.2. TÜRKİYE EKONOMİSİNİN YAŞADIĞI KRİZLERE GENEL BAKIŞ**

1978-1980 borç krizi sonrası Türkiye ekonomisinin ithal ikameci modele sahip içe dönük yapısını sonlandırmıştır. 1980-1983 askeri yönetim yılları ekonomik istikrar ve serbest ticareti kendisine hedef alan yıllar olmuştur. Ulusal paranın devalüe edilmesi ve ihracatı teşvik eden politikalar ihracatta büyük bir artışa neden olmuştur. Baskı altına alınan ücretler ile yurtiçi talebin düşük düzeyde tutulması ile ihracat artışı gerçekleştirilmiştir. 1983 yılından sonra ithalatta kademeli serbestleşmeye geçilirken 1989 yılında enflasyonla mücadele programının bir parçası olarak tarifeler düşürülmüş, 1990 yılında ise fiyat ve miktar kısıtlamaları neredeyse tamamıyla kaldırılmıştır.

1988 yılının başlangıcından 1989 yılının sonuna kadar olan süreçte sermaye hesabındaki liberalizasyon tamamlanmış ve ülkeye yabancı para girişi serbestleştirilmiştir. 1989-1990 yılları arasında bir yıllık dönem içerisinde ülkeye giriş yapan döviz nedeniyle TL'deki değer artışı %20'den aşağı değildir.

Türkiye dünyadaki krizlerden fazlasıyla etkilenmiştir. Özellikle 2000-2001 ve 2008 krizinde yurtdışındaki krizlerin etkisi büyük olmuştur.

Yıllık 2 milyar dolar civarında kayıtlı ihracat ve yaklaşık 5 milyar dolar civarında bavul ticareti yapılan Rusya Federasyonu Türkiye açısından en önemli ihracat pazarı konumunda olmuştur. Yıllık 1,5 milyar dolara ulaştığı tahmin edilen turizm ve müteşebbis gelirleri de ilave edildiğinde Türkiye'nin Rusya'dan sağladığı döviz gelirleri 8-10 milyar dolar seviyesine ulaşmaktadır. Bu rakam Türkiye'nin toplam döviz gelirlerinin yaklaşık yüzde 13-15'i civarındadır. Dolayısıyla Rusya'daki ekonomik kriz Türkiye'nin döviz gelirlerini fazlasıyla etkilemiştir. Diğer taraftan büyük ölçüde hammadde ithalatı yapılan Rusya'da rublenin devalüe edilmesi bu ülkeden yapılan



ithalatın bedelinin bir miktar düşmesine ve aynı zamanda ucuzlayan ithal girdiler dolayısıyla ihracatın rekabet gücünün artmasına neden olmuştur.

Asya krizinin etkileri ise oldukça şiddetli olmuştur. Krizin ilk dalgası İMKB seansında kendini hissettirmiştir. Türkiye bazı ürünlerde yoğun rekabetle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye için olumlu sayılabilecek etkiler ise, ucuz ithal girdi olanaklarının doğması ve Türkiye'nin bölgeden kaçan yabancı sermayeyi çekebilecek alternatif bir ülke konumunda olması idi (Engin, 2007-2; 32).

Türkiye ekonomisi son otuz yıldır istikrarsızlık, kriz, büyüme, enflasyon sarmalı içinde bir kısır döngüde gitmektedir. Genelde bu problemlerin temeli yapısaldır. Yüksek kamu kesimi borçlanma gereksinimleri ekonomiyi hassas hale getirmektedir. Politik elitlerin kendi çıkarlarını ön plana alması, çıkar çatışmalarının ve kötü yönetimin krizlerin etkilerini derinleştirdiği aşikardır. Gerçekte Türkiye'nin son otuz yılında ekonomisi konjonktürel olarak çok sert dalgalanmalar yaşamış hızlı dip yapılan dönemleri hızla büyüme dönemleri izlemiştir. Ekonominin temelinde "kendi gücüyle gerçekleştiremeyecek yüksek oranlı gelişme hızlarını izleyen önemli gerileme" dönemlerinin yaşandığı rahatça görülebilmektedir (Hatipoğlu, 1996; 74).

Ekonomide gerçekleşen bu dengesiz gelişmeler hemen hemen her sektörü etkisi altına almış ve sarsmıştır. Hükümetler bu derin krizlerin sonunda istikrar paketleri ortaya koymuş ve yapısal dönüşümler başlatmıştır. Ülkemizde bu anlamda ilk dönüm noktası 1980 yılında açıklanan 24 Ocak 1980 kararlarıdır.

## **2.2.1. 1980 EKONOMİK KRİZİ VE 24 OCAK 1980 KARARLARI**

### **2.2.1.1. EKONOMİK KRİZİN TEMELLERİ**

Türkiye ekonomisi 1963-1970 döneminde istikrar içinde büyüme bakımından oldukça başarılı bir performans göstermiştir. Bu dönemde büyüme hızı yaklaşık olarak yüzde 6.5 dolayında gerçekleşirken, yıllık enflasyon oranı yılda ortalama yüzde 5.5 dolaylarında kalmıştır. Halkın ortalama refah seviyesinde yılda yaklaşık yüzde 3.8 oranında bir iyileşme olmuştur (Şahin, 2000; 171).

Aynı büyüme hızı Üçüncü Kalkınma Planı döneminde de (1973-1977) sürmüştür. Özellikle 1974-1976 döneminde arka arkaya üç yıl, ilk iki plan dönemi ortalamalarının üstünde büyüme hızına ulaşılmıştır. Ancak bunun yanında 1970'li yıllardan itibaren ekonomide fiyat istikrarı bozulmaya başlamış 1970 ile 1976 arasında döneminde yüzde 10 ila yüzde 30 arasında değişen yıllık enflasyon oranlarıyla karşılaşmıştır. Yine bu dönemde ortalama enflasyon yüzde 18' i aşmıştır (T.C.M.B, 2006).

1974 yılından itibaren yükselen petrol fiyatlarının ödemeler bilançosu üzerinde dolaylı ve dolaysız birçok baskı yaptığı görülmektedir. 1978'de tonu 68.4 dolar olan ham petrol fiyatı 1977'de tonu 99.9 dolara, 1979'da 145.2 dolara ve 1980'de 243 dolara yükselmiştir. Petrol ithalatı için Türkiye'nin yaptığı ödeme 1974'de 752 milyon dolar iken 1980'de 2.990 milyon dolara ulaşmıştır (Şahin, 2000; 173).

Dünyada petrol fiyatları sürekli yükselirken Türkiye bu fiyat yükselişlerini başlangıçta tüketici fiyatlarına yansıtmamış, fiyatlar düşük tutulmaya devam edilmiş ve maliyet ile satış fiyatı arasındaki fark hazine tarafından karşılanmıştır. Başka bir deyişle Türkiye, petrol fiyatlarının süratle yükseldiği bir dönemde adeta sübvansiyonlarla petrol tüketimini teşvik etti (Şahin, 2000; 174). Bu yanlış politika kriz oluşumunu hızlandırmıştır.

IMF petrol şokundan itibaren bir istikrar paketi için ısrar etmeye başlamıştı. Başlangıçta, kriz kısa vadeli dış borçlanmalar yoluyla kısmen atlatıldı. Ancak 1978 yılının başında dış finansman kuruluşlarının Türkiye'ye borç vermesi son derece riskli duruma gelmişti. Taze para bulmak bir yana dış borçların ödemesi bile yapılamaz olmuştu (Parasız, 1998; 196). Böyle bir durumda ithalat hızla gerileme gösterirken ve endüstride girdi darlıkları üretimi düşürürken tüketim mallarında stoklama ve ünlü karaborsa dönemi başladı. Bu durumda hükümetin IMF ile anlaşmaktan başka çaresi kalmamıştı. Ancak hükümet bir süre devalüasyon kararı almaktan ve istikrar paketinden kaçındı. Bu arada iç ve dış ekonomik dengeler daha da bozuldu. Sonuçta 1 Mart 1978'de Türk Lirası (TL) dolara karşı yüzde 29 devalüe edilerek 1\$=19.5 TL den 1\$=25.25 TL'ye yükseltildi. O sırada genel kanı hala TL'nin aşırı değerlenmiş olarak kaldığı yönündeydi. Nitekim Mart ve Haziran 1979'da TL iki kez daha devalüe edilerek 1\$=47 TL' ye getirildi. Ancak bu devalüasyon oranı da yetmedi. Hükümet bu sırada iç talebi düşürecek önlemler almıyordu. Reel faizler giderek negatif hale gelirken imalat sanayinde reel ücretler

1978-1979 da yüzde 1 oranında artmıştı (Parasız, 2002; 330). Bunların yanında büyüme hızlı gerilemiş, ihracatta ise reel bir artış sağlanamamıştır. İhracattaki bu gerileme cari işlemler açığını hızla artırmıştır. Üstüne üstlük bu dönemde petrol ürünlerinin fiyatı 1979' da yüzde 40 ve 1980 yılında yüzde 70 oranında olmak üzere toplam yüzde 110 oranında artmıştır. Döviz dar boğazı çok ciddi boyutlara ulaşmıştır.

Bu sorunların yanında işsizlik oranlarına da dikkat çekmekte fayda vardır. 1979' da yüzde 14 olan işsizlik oranı 1980' de yüzde 15.4'e ve 1981' de yüzde 16.9' a ulaşmıştır (Devlet İstatistik Enstitüsü, İşsizlik Tabloları, 2006).

Sonuç itibariyle ekonomik krizin alt yapısını birçok ekonomik gelişme oluşturmuştur. Bunları özetlemek gerekirse:

1. Yüksek bir enflasyon oranı ve her gün hızla artan hayat pahalılığı
2. Döviz dar boğazı
3. Bazı temel maddelerin yokluğu, karaborsa ve kuyruklar
4. Düşen üretim ve hızla artan işsizlik
5. Enerji darlığı, ulaşım faaliyetlerinin aksaması
6. İşçi-işveren ilişkilerinde gerginlik, yoğunlaşan grevler
7. Gelir dağılımının bozulması
8. Anarşinin artması
9. Vergi sisteminde bozukluk
10. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin aşırı zararları
11. Petrol sıkıntısı (Başol, 2001; 53-54).

Sayılan tüm bu nedenlerden dolayı ciddi bir ekonomik program hazırlamak kaçınılmaz hale geldi ve 24 Ocak 1980' de Türkiye için dönüm noktası sayılacak ekonomik program açıklandı.

### **2.2.1.2. 24 OCAK 1980 KARARLARININ İÇERİĞİ**

24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararların en önemlileri şöyledir. Ayrıca bu tarihten sonra bu programla ilgili birçok karar alındığını belirtmek gerekir.

- a. Sigara tekeli kaldırıldı, madenlerin kamulaştırılması iptal edildi, KİT'lerin özelleştirilme çalışmaları başlatıldı.

Devletin piyasalara müdahalelerinin azaltılması konusunda alınan bazı tedbirlerden bir kısmı da şunlardır: KİT fiyatlarının serbest bırakılması, Fiyat Tespit ve Kontrol Komitesinin Kaldırılması, piyasada fiyat rekabetini gerçekleştirebilmek için ithalatın serbestleştirilmesi, faiz haddinin ve döviz kurunun serbest piyasalarda oluşması için alınan önlemler vb.

- b.** Dış ticaretin serbestleştirilmesi, yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi için bir kısım önlemler alındı. Böylece ekonomide döviz arzının artacağı ekonominin dışa açık hale geleceği bekleniyordu. Dış ekonomik ilişkilerin serbestleştirilmesi konusunda alınan en çarpıcı tedbir döviz alım ve satımının serbestleştirilmesi ve döviz piyasası üzerindeki kontrollerin ve yasakların giderek kaldırılmasıdır. Bu bağlamda Tük Parasının Değerini Koruma Mevzuatı liberalleştirilmiştir (Şahin, 2000; 184).

Resmi döviz kurunun serbest piyasa döviz kuruna yaklaştırılması, eksik değerlendirilmiş kur olgusunun ortadan kalması için 24 Ocak kararları ile birlikte TL'nin değeri dolar karşısında 47 TL' den 70 TL' ye düşürülmüştür. Bu devalüasyonu kısa aralıklarla sürdürülen küçük oranlı devalüasyonlar takip etti. Daha sonra TL'nin konvertibilesini sağlamak için 1981 yılında günlük kur uygulamalarına gidildi. Fakat TL'nin konvertibilitesine geçilemedi. Döviz fiyatı yine kısa aralıklarla TCMB tarafından belirlendi. Döviz resmi kuru ile serbest döviz kuru (veya satın alma gücü paritesi) arasındaki sapmaları ortadan kaldırarak ihracatı ve yabancı sermaye girişini teşvik etmek amaçlanmıştır. Böylece ülkede döviz arzının bollaşması umulmuştur.

- c.** 24 Ocak 1980 kararları ile başlatılan ve 29 Aralık 1983 kararları ile alınan tedbirlerin bir kısmı ithalat ve ihracatın serbestleştirilmesine yöneliktir. Böylece ekonomi dışarıya açılacak ve iç piyasaya bir rekabet ortamı hakim olacaktır. Damga resmi vergisi önemli ölçüde indirilmiştir. Kotaya tabi mal sayısı azaltılmıştır. Nominal gümrük vergisi yüzde 76.3' ten yüzde 48.9' a indirilmiştir. İthalatta liberasyon giderek genişletilmiş ve yüzde 90'ını aşmıştır. İhracatta ise geniş teşvik politikaları uygulanmış, devlet denetimi büyük ölçüde kalkmıştır. Kurumlar vergisi hafifletilmiştir. TL' nin devalüesi sadece nominal olarak değil,

reel olarak da yapılmış, böylece ihracat ve sermaye girişi teşvik edilmek istenmiştir.

- d.** 24 Ocak 1980 kararları ile başlatılan dışa açılma politikası çerçevesinde yabancı sermayenin yapacağı dolaysız yatırımlara büyük ölçüde teşvikler getirildi.

24 Ocak 1980 kararlarının bir başka önemli özelliği de faiz hadlerinin serbestleştirilmesi ve reel faiz uygulaması oldu. Daha önce faizler sabit tutulduğundan reel olarak negatif getiri sağlamaktaydı. Türk parasının aşırı değerlenmesi ödemeler bilançosunu olumsuz etkilemiş, düşen faizler tasarruf düzeyini azaltarak halkı tüketime teşvik etmiştir (Ertuna, 2001; 1242).

Dolayısıyla faiz uygulaması enflasyonist bir baskıya dönüşmüştür. Bunu engellemek için 1 Temmuz 1980'den itibaren faiz haddi bir süre serbest bırakıldı. Bankaların kredi faizlerini ve mevduatları pazarlıkla belirlemeleri isteniyordu. Ancak 1981 yılına gelindiğinde enflasyon oranı yüzde 36,7 iken bazı bankalar mevduat faizlerini yüzde 65,2' ler düzeyinde tutuyordu. Bankalar arasında bir faiz savaşı yaşandı. Böylece fon maliyetindeki artış kredi maliyetinde de aşırı oranda bir yükselmeye neden olmuştur. Finans sektöründe artan aşırı risk sonucu banka iflasları yaşanmıştır. Bunlardan ilki Haziran 1982'de Hisarbank ile gerçekleşmiştir. Daha sonra ise İstanbul Bankası, Odibank, ve Bağbank'a para otoriteleri tarafından müdahale edilmiş ve bu bankaların pasifleri kamu bankalarına devredilmiştir (Parasız, 1998; 205). Böylece serbest faiz sistemi sürdürülememiş ve 1983 yılında bankalar tekrardan sıkı bir denetim altına alınmıştır. Bu tarihten itibaren faiz hadlerinin belirlenmesi için TCMB yetkili kılınmıştır. 1987'de bir kez daha denenen sistem başarısız oldu ve yeniden eski sisteme dönüldü. Türkiye'de serbest faiz uygulamasının başarılı olamamasının sebepleri olarak holding bankacılığının yoğun olması önemli bir faktör olarak sayılabilir.

- e.** Piyasayı serbestleştirme açısından alınan kararlar ise şöyle sıralanabilir: Tarım destekleme alımlarına sınırlama getirildi. Ayrıca alınan tarım ürünlerine yapılan ödemeler piyasa fiyatının altında tutuldu ve KİT fiyatlarının maliyetlere göre belirlenmesi ilkesi benimsendi.
- f.** Ücret politikası neo-liberal politikalara dayandırıldı. Bu teorik yaklaşımda her türlü sosyal harcama kısılr, sendikalar pasifize edilmek istenir böylece reel

ücretlerde düşüş sağlanır. 12 Eylül sürecinin de desteği ile Özal hükümeti bu politikayı oldukça başarılı uygulamış ve reel ücretleri geriletmeyi başarmıştır.

### **2.2.1.3. 24 OCAK 1980 KARARLARININ SONUÇLARI**

24 Ocak 1980 kararları Türk ekonomisi için bir dönüm noktasıdır. 24 Ocak 1980 kararları ile kısmi bir liberalleşme sürecine girilmiş, 1983'ten itibaren serbest piyasa sisteminin temelleri atılmıştır. 1980 kararları Türk ekonomisinde neo-liberal dışa açık büyümeye yönelik modellerin egemen olmasını sağlamıştır. Ekonominin dünya pazarına açılması bu kararlarla hızlanmıştır.

Dünya ekonomisiyle bütünleşmeyi hedefleyen bu program, IMF'in ödemeler dengesi ve dış borç krizine girmiş benzer konumdaki ülkelere önerdiği standart istikrar politikası (neo-liberal) ile Dünya Bankasının geliştirdiği yapısal uyum programının bütün özelliklerini içermektedir (Boratav, 1990; 12). 24 Ocak 1980 kararları, mal ve hizmetler ticaretinin serbestleşmesinde ve fiyat sisteminin giderek dünya fiyatlarına yakınlaştırılmasına dönük bir "yapısal reform" programıydı (Yeldan, 2000; 273). Programın en önemli amacı ve uzun dönemde hedefi, ekonominin serbest ve uygun iş bölümü koşullarında dışa açılması ve dünya ekonomisiyle bütünleşmesiydi.

Program sayesinde 1970'li yılların başında yaşanan ödeme güçlüğü ve döviz dar boğazı aşılmıştır. Bunun başlıca nedeni ekonominin dışa kapalı bir yapıdan dolayısıyla izlenen ithal ikameci politikadan hızla liberalleşmeye dönülmesidir (Kazgan, 1999; 136).

Bütün bu çabaların sonuçları kısa sürede alınmaya başlanmıştır. 1980-1989 döneminde ithalat ve ihracat çok hızlı bir artış göstermiş, dönemin ilk yıllarında ihracattaki gelişme ithalattaki gelişmeden daha hızlı olmuştur. 1980'de 2,9 milyar dolar olan ihracat 1989'da 11,6 milyar dolara, ithalat ise aynı dönemde 7,5 milyar dolardan 15,7 milyar dolara çıkmıştır (DİE, 2006). İhracat artışı büyük oranda yapılan devalüasyonlardan ve parasal desteklerden etkilenmiştir. Ücretlerin askeri darbenin de etkisiyle rahatça düşürülmesi maliyetleri önemli ölçüde azaltmış iç talebin durması ile dış pazarda rekabet gücü kazanılması mümkün olmuştur.

1980-1989 döneminde döviz kuru, faiz haddi, dış ticaret ve yabancı sermaye konularında önemli değişiklikler yapılmıştır. Sermaye piyasası yasası yenilenmiştir.

1986'da İMKB faaliyete geçirilmiş, TL'nin konvertibilitesi için önemli adımlar atılmıştır. Ancak daha sonra ekonomik durgunluğu aşmak için gevşetilen para ve maliye politikaları büyümeyi hızlandırırsa da (1984-1987 ortalama yüzde 6,7), enflasyona yeniden ivme kazandırmıştır. 24 Ocak 1980 kararlarının enflasyona yenik düştüğü söylenebilir. 1970'te 12 milyar dolar olan dolaşımdaki para arzı 1980'de 218 milyarı, 1990'da ise 11,4 trilyon doları yakalamıştır (Kepenek, 2001; 53). Enflasyon gelir dağılımını önemli ölçüde bozmuştur. Gelir dağılımının bozulması bir daha asla düzeltilemeyecek bir etkiye neden olmuştur. Özellikle eğitilmiş ve aydın kesim olan orta gelir grubu bu etkiyle hızla kan kaybetmiştir. Toplumsal gruplar arasında gelir farkları hızla açılmış, çarpık kentleşme varoş kavramları ortaya çıkmıştır. Bugün o tarihten günümüze gelen etkiyle Türkiye'nin gelir dağılımının dünyanın en kötü ülkeleri arasında yer aldığını söyleyebiliriz.

#### **2.2.1.4. 1988 EKONOMİK DAR BOĞAZI**

Türkiye 1990'lı yıllara yaklaşırken ekonomik görüntüsü açısından olumlu bir tablo sergilememiştir. Nitekim 1980'li yıllar boyunca biriken sorunlar 1990'lı yıllarda sık sık kriz yaşayacak bir ülkenin alt yapısını oluşturmuştur. 1988 yılına gelindiğinde ülke ciddi bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Bu tarihte ekonomide önemli bir döviz dar boğazı baş göstermiştir. Devalüasyon beklentisi hızla artmış, tasarruf sahipleri dövize hücum etmiştir. Bu olgu ile ekonomide ciddi parasal dengesizlikler ortaya çıkmıştır.

Parasal dengesizlikler 1988-1989 yılında stagflasyonist bir süreci ortaya çıkarmıştır. Bu krizin aşılması için ülkemiz uluslararası ekonomik ilişkilerde daha fazla serbestleşmeye yönelmiştir. Bu kararlara bağlı olarak 32 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarılmış, böylece Türkiye sermaye hareketleri bakımından dünyanın en serbest ülkelerinden biri olmuştur. 22 Mart 1990 tarihinde TL tam konvertibl hale getirilmiştir. Sıcak paranın ülkemize girmesi için TL faizleri önemli ölçüde arttırılmıştır. Ancak kısa dönemli sermaye girişleri ve buna bağlı olarak spekülasyon hareketleri var olan dengesizlikleri daha da arttırmıştır.

## **2.2.2. 5 NİSAN 1994 KRİZİ**

### **2.2.2.1. KRİZE YOL AÇAN FAKTÖRLER**

Türkiye ekonomisinde, özellikle 1989'dan sonra, kamu kesimi gelir gider dengesi ciddi bir biçimde bozulmuştur. Hükümetler gelirlerini yükseltecek düzenli vergi gelirleri sağlayamamıştır. Toplayamadığı bu vergiler yüzünden sürekli olarak devletin harç gelirleri sağladığı mal ve hizmetlerden alınan vergilerin oranlarını yükseltmiştir. Aynı şekilde kamu harcama ve giderleri de kontrol altına alınamamıştır. İsrاف ve savurganlık inanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Bu da yoğun şekilde borçlanmayı gerektirmiştir.

Kamu kesimi giderleri gelirler ile karşılanamayınca MB kaynaklarına başvurulmuş ve yoğun bir biçimde iç ve dış borçlanmaya gidilmiştir. Devlet borçlanabilmek için faizleri yükseltmiş yurt içi faiz oranları yut dışı faiz oranlarına göre yüksek tutularak ülkeye yabancı sermaye çekilmek istenmiştir. Devletin iç borçlanma tahvil ve senetlerinin getirisi yükselmiş ve bunlar vergiden muaf tutulmuştur. Bu gelişme devleti bir kısır döngüye sürüklemiştir. Devlet kısa vadeli borçları ödeyebilmek için yeniden daha ağır şartlarda borçlanmıştır. Borç borçla ödenmiştir (Saylan, 2009).

5 Nisan kararları öncesinde ödemeler bilançosu açıkları rekor düzeylere ulaşmıştır. 1993 yılında dış ticaret bilançosu 14.1 milyar, cari işlemler bilançosu ise 6.8 milyar dolar açıkla kapanmıştır. Döviz piyasasında ise spekülative faaliyetler başlamıştır (Dış Ticaret Verileri, Hazine Müsteşarlığı, 2006). Döviz talebi dolayısıyla döviz kurları özellikle Aralık 1993'ten itibaren hızla tırmanışa geçmiştir. Gerçekte döviz kurları 1989-1992 döneminde enflasyon altında değişmiş, dolayısıyla TL yine reel olarak değer kazanmıştır. Bu gelişmeler 1993 yılının ikinci yarısından itibaren döviz kurunu yeniden tırmanışa geçirmiştir.

Türkiye'de ekonomik dengeleri daha da bozan bir gelişme yukarıda da değindiğimiz gibi 1988-1989 stagflasyon krizinin etkisiyle çıkarılan 32 sayılı KHK' dır. Bu kararname ile Türkiye içerde mali piyasayı, döviz piyasasını ve uluslararası sermaye hareketlerini Batı Avrupa'da bile örneği az görülür ölçüde serbestleştirdi. TL yabancı paralar karşısında konvertibl hale getirildi. Bunun sonucunda yüksek faiz cazibesi ile içeri giren sıcak para döviz piyasası, para ve sermaye piyasaları arasında mekik dokumaya başladı. Serbest fonlar hangi piyasaya yöneldiyse o piyasayı altüst etti (Şahin, 2000; 210). Faiz hadleri,



döviz kurları ve borsa endeksi bu fonların dolaşması ile inip çıkmaya başladı. Bu ortamda ardı ardına döviz büfeleri açıldı.

Bankalar 1990'lı yılların başlarında yurtdışından düşük faizle kredi olanağı bulmuşlardır. (1992'de LIBOR+%1.2, 1993'te LIBOR+%3.5) Bu yurt içine tüketici kredisi olarak yansımış, özellikle konut ve araba alımlarına yönelik olarak krediler açılmıştır. Böyle bir politika dayanıklı tüketim malları satan bayilerin taksit kredileri yerini almıştır. Böylece halk spot piyasadan alışveriş yapmayı tercih etmiştir.

Bu dönemde bankalarda kısa pozisyon oluşmuştur. Bir bankanın aktifinde döviz kalemleriyle pasifindeki döviz kalemleri bir bütün olarak bir bankanın döviz pozisyonunu vermektedir. Bankanın aktifindeki döviz hesaplarını döviz mevcutları ve döviz alacakları, pasifindeki döviz hesaplarını ise döviz taahhütleri ve döviz borçları oluşturur. Bir bankanın döviz mevcutları ve döviz alacakları toplamı, döviz taahhütlerini karşılamıyorsa, kısa yada açık pozisyon söz konusudur. Banka açısından TL'nin getirisi dövizin maliyetinden daha yüksekse kısa pozisyonda olmak daha karlıdır. Dövizden zarar edilse bile TL'nin sağlayacağı faizden yararlanmak bankayı daha kazançlı yapacaktır. Bu durum Ocak 1994'ten sonra TL'nin dolar karşısında hızlı değer kaybıyla banka sistemini sarsıcı sonuçlar yaratmıştır (Parasız, 2002; 389).

1994 yılının başında kamu borçlanma faizlerini düşürme çabaları sonucu ortaya çıkan yüksek oranlı devalüasyonlarla mali sektörde başlayan kriz, bankacılık sektörünü önemli ölçüde etkilemiştir. Kriz sonucu sektörden önemli ölçüde mevduat çekilmiş ve çekilen mevduat önce büyük bankalara ve devlet tahviline, sonrada dövize yönelmiştir. Açık pozisyonlarını kapatmakta zorlanan bankalara Merkez Bankasının zamanında müdahale edememesi sonucu kriz yaygınlaşmıştır. Tüm bankacılık sistemi ekonomiyi olumsuz olarak etkilemiştir.

1994 krizini derinleştiren bir diğer faktörde alınması gereken önlemler yerine, piyasa ekonomisi kuralları çiğnenerek zoraki faiz düşürme operasyonuna gidilmesidir. Yanlış yönetim ve yanlış kararlar sonucu, 1994 yılında ekonomi % 6,1 gerilemiş, enflasyon % 120' lere tırmanmış, ülkenin kredi notu düşürülmüş, sonuçta daha pahalı borçlanma sürecine girilmiştir.

1994 yılında ülkemizde yaşanan krizin bir döviz krizine dönüşmesinin gerekçesi 1988 yılından itibaren hükümetin uyguladığı yanlış ekonomi politikaları sonucunda uygulamak zorunda kaldığı döviz kuru politikasıdır. Büyüyen bütçe açıklarının finansmanında iç borçlanmanın payının artırılması ve dış finansmanın da büyük ölçüde sıcak para akımına bağlanması ulusal parayı aşırı değerlendiren bir döviz kuru politikasını zorunlu kılmıştır ve krize zemin hazırlamıştır.

Tablodaki parametreler incelendiğinde ve kriz öncesi iki yıllık dönem ele alındığında dış ticaret dengesinde ve cari dengede ortaya çıkan açığa karşın ulusal paranın aşırı değeli durumu devam ettirilmiştir. Uluslararası rezervleri ithalatı karşılama oranının yüzde 50' yi aşması durumunda hükümetin ekonomi politikalarını gözden geçirmesi gerekirken söz konusu oran yüzde 60' ların üzerinde seyretmektedir. Buna karşın Merkez Bankası döviz kurlarını piyasadan alım yaparak yavaş bir tempoda arttırmayı yeğlemiştir.

Aynı dönemde kısa vadeli borçların gerek GSMH gerekse cari işlemler geliri içindeki payının artışı IMF' den alınan uzun vadeli borçlar nedeniyle düşmüştür.

Kriz yılında kurlarda ortaya çıkan yüksek oranlı artış gerek dış ticaret, gerekse cari dengede olumlu gelişmelere yol açmıştır. Ancak ülkemizde ithalatın gelir esnekliğinin ithalatın kur esnekliğinden yüksek olması nedeniyle ithalattaki düşüşün gerekçesi, döviz kuru artışından ziyade ekonomide yaşanan büyük oranlı (-%6) daralmadır. Kurlardaki artışı engellemenin bedeli faiz oranlarının yükselmesi olmuştur. Faiz oranlarındaki artış bir yandan özel sektörün itelenmesine sebep olurken diğer yandan da hükümetin borçlanma gereksinimi arttırmıştır. Dolayısıyla döviz kurlarının artışı engellemek için kullanılan faiz silahı hükümetin borçlanma gereksinimi arttırdığı için krizi takip eden dönemlerde de yüksek faiz oranlarına yol açmıştır. Kriz sonrası dönemde alınan dış borçların ödenmeye başlanması ile birlikte ulusal parayı aşırı değerlendiren kur politikasının devamı (1995 – 1996) yeniden tüm göstergeler açısından geriye dönüşü başlatmıştır. Bunun en temel göstergesi dış açığın büyümesi ve kısa vadeli dış borçların toplam dış borç içindeki payının artmasıdır.

#### **2.2.2.2. 5 NİSAN 1994 KARARLARI**

5 Nisan kararları IMF ile işbirliği ile yapılarak hazırlanmış, Türkiye IMF programına benzer bir programı kendiliğinden yürürlüğe koymuş birkaç ay sonra ise IMF ile bir

stand-by anlaşması yapılmıştır. Program çerçevesinde alınan kararlar şöyle özetlenebilir:

#### **a. Piyasalarda Dengeleri Sağlamaya Yönelik İstikrar Önlemleri**

Piyasalardaki arz ve talep dengesinin birbiri ile uyumlu hale getirilmesi gerekiyordu. Bu amaçla KİT ürünlerine yüksek oranlı zamlar yapıldı. Bu yapılan zamdan sonra bu ürünlerin fiyatlarına altı ay boyunca zam yapılmayacaktı; böylece halkın enflasyon beklentisi kırılmak istenmiştir. Buna paralel olarak kamu kesiminde ücret ve maaş artışları neredeyse durduruldu. Böylece toplam talep azaltılmaya çalışıldı (Köse, 2009; 120).

Döviz piyasası serbest rekabet şartlarına terk edildi. Döviz kurlarının daha yüksek değer bulması piyasalara bırakıldı.

Faiz artışları tırmandırılarak döviz kurlarındaki yükselme eğilimi durdurulmak istendi. Bankalararası piyasada gecelik faiz haddi gecelik % 1000'e çıktı. Üç aylık net faizi yüzde 50, yıllık birikimli faizi yüzde 406 olan hazine bonoları satışa çıkarıldı (Şahin, 2000; 216). Bu bonoların bir amacı da piyasalardaki fazla likiditeyi çekerek döviz, para ve sermaye piyasalarına istikrar sağlamaktır. Öteki amacı ise devlete likidite temin etmektir. Piyasalardan para çekmek için MB eliyle piyasalara döviz satıldı.

Daha önce belirtildiği gibi münzam karşılıkları ve genel disponibiliteler oranları yeniden düzenlendi. Bankalardan mevduat kaçışını durdurmak ve likit fonların döviz yöneline önlemek için faiz hadlerinin yükseltilmesi ile birlikte, sigortaya tabii mevduat miktarı önce 50 milyon TL'den 100 milyon TL'ye sonrada 150 milyon TL'ye yükseltildi. Ve en sonunda mevduata % 100 devlet garantisi verildi. Bankaları rahatlatmak için reeskont kredisi genişletildi. Bu tedbirler bankaları rahatlattı ve mevduat kaçışı durdu.

#### **b. Kamu Kesimi Mali Dengesini Sağlamaya Yönelik Önlemler**

İlk olarak ciddi anlamda tasarruf önlemi alınarak işe başlandı. Kamu kuruluşlarının savunma ve güvenlik harcamaları hariç, cari harcamalarda % 30 oranında kısıntıya gidildi. Kamu hizmetlerinin yürütülmesi için gerekli mal ve hizmet alımları kısıtlandı. Kamu kesimine personel alımı ve geçici işçi alımı durduruldu. Ücretler enflasyonun altına endeksledi. Alt yapı yatırımları yap-işlet-devret yöntemiyle yapılmaya karar

verildi. Sosyal yatırımlar ise tamamen durdu. Kamuda taşıt kullanımı sonlandırılacak, mevcut taşıtların önemli bir kısmı satılacak ve trafikten men edilecekti (Parasız, 2002; 400).

5 Nisan kararlarının çerçevesinde Nisan-Haziran döneminde bütçede toplam 38,3 trilyon TL iyileştirme sağlandı. Bunun 16 trilyon TL' si ek gelir, 22 trilyon TL'si de harcama kısıtıdır. Bu ilk üç aylık dönemde bütçe açıklarının 10 trilyon TL' ye indirilmesi hedeflenmişti ki bu hedef yakalandı (Maliye Bakanlığı Bütçe Verileri, 2009).

### **c. Ödemeler Bilançosu Açıklarının Kapatılmasına Yönelik Önlemler**

1994 yılında başında TL'nin serbest piyasada yüzde 60 oranında devalüe edilmesi ihracatların yeniden canlanmasına neden oldu. İç piyasada talep yetersiz kalınca, ihracatçılar dış piyasaya yöneldiler. Ancak bu başlangıçta istenilen miktarda olmamıştır. İhracat gelirlerinde Nisan 1994'te yüzde 2,7, Mayıs 1994'te yüzde 8,8 geriledi. Haziran ayından itibaren tablo tersine dönmüştür. İhracat gelirleri önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 40 oranında artmıştır.

### **d. Yapısal Düzenlemeler**

Yapısal reformlar bağlamında en önemli gelişme özelleştirmede yaşanmıştır. O zamanki hükümet KİT'lerin özelleştirilmesine kısa dönemde gelir getirici unsurlar olarak bakmış ve 1994 yılında yapılacak olan özelleştirmeden en az 30 milyar dolar gelir beklenmiştir. Ancak özelleştirme programı beklenildiği gibi yürümemiştir. İktidar partileri özelleştirme kanunu yasa tasarısı üzerinde anlaşamamışlar ve kanunu çıkarmada büyük güçlük çekmişlerdir. Özelleştirme kanunu ancak Kasım 1994'te çıkarılabildiği. İlk aşamada aralarında Karabük, Ereğli Demir Çelik Fabrikaları A.Ş., Petrol Ofisi A.Ş., Sümerbank A.Ş. Et Balık Kurumu, Süt Endüstrisi Kurumu bulunduğu on iki KİT kısa sürede özelleştirme programına alındı. Fakat özelleştirme başarısız oldu, bazı kurumlar hala özelleştirme kapsamındaki yerlerini korumaktadırlar. Özelleştirmeden sağlanan gelirler hep hedeflerin altında kalmıştır. Örneğin 1994'te 1 milyar dolar, 1995'te ve 1996'da 5 milyar dolar, 1997'de 10 milyar dolar civarında gelir bekleniyordu. Fakat 1997'de elde edilen özelleştirme geliri 1 milyar dolarda kaldı (Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Özelleştirme Verileri, 2008).

Yapısal iyileşme kapsamında Türkiye'nin en sorunlu kurumları olan sosyal güvenlik kurumlarının hızla düzeltilmesi öngörülüyordu. Bu kurumların bir güvenlik çatısı altında toplanılması ön görülüyordu. Bu kurumların yeniden organizasyonu en önemli konuydu. Ancak bu kurumlarla ilgili düzenlemeler bundan 5,5 yıl sonra çıkartılabildi. 1999 yılında Türkiye yeni Sosyal Güvenlik kanuna kavuştu.

### **2.2.2.3. 5 NİSAN 1994 SONRASI**

5 Nisan kararlarının ilk aylardaki olumlu etkileriyle kısa vadeli hedeflere ulaşılmış, fakat uzun sürede sürdürülebilir büyüme trendine gidilememiştir. Çünkü bir istikrar programının tam olarak uygulanabilmesi için öncelikle halkın gözünde güvenilir ve genel kabul görmelidir. Halk uygulanacak olan programla hedeflenen amaçlara ulaşabileceğine inanmalıdır. İstikrar programı ile halka yüklenecek olan külfet toplumun kesimleri arasında eşit dağıtılmalıdır. Ancak bu şartlar altında hedeflenen değişiklikler gerçekleşebilir. Ancak 5 Nisan 1994 kararlarının bu koşulları özellikle de siyasi çekişmeler yüzünden tam olarak gerçekleştirdiğini söyleyemeyiz.

Programın önemli amaçlarından biri olan enflasyon oranları bir nebze gerilemiştir. TEFE' deki artış 1995 ve 1996'da yüzde 80 civarlarında gerçekleşmiştir. Ancak bu başarılı bir politika değildir. Halk bu civardaki enflasyonla yaşamaya alışmıştır.

Kişi başına gelir göstergeleri ise şöyledir: 1992 yılında 2807 dolar olan bu rakam, 1993'te 3004 dolara kadar gelmiştir. Ancak krizin derinleştiği 1994'te 2184 dolara gerilemiştir. 1993'teki seviyeye bir daha ancak 1997 yılında erişilebilmiştir.

Kriz zamanına kadar olan TL'deki aşırı değerlenme 5 Nisan'dan sonraki dönemde ciddi bir şekilde telafi edildi. 1994 yılının başında 15 bin TL olan dolar 1994 yılı sonunda 40 bin TL'yi aştı. 1994'te doların TL karşısındaki değer kazanımı yüzde 170 civarında gerçekleşti. Döviz kurlarındaki yükselme enflasyon ile birlikte 1994'ten sonraki tarihlerden günümüze kadar devam etmiştir. 1994 yılında ekonomimiz yüzde 6,6 civarında geriledi. Fakat iç piyasadaki canlanma ile 1995' te GSMH yüzde 8,1 oranında büyüdü. Bu büyümeyi 1996'da yüzde 7,1 ve 1997'de yüzde 7,7 oranındaki büyümeler takip etti. Bu rakamlara özel sektörün önemli katkılar yaptığını belirtmekte fayda vardır.

5 Nisan kararları pek çok yönden aksamıştır. Programın kısa vadeli hedeflerine ulaşılmıştır. Para ve döviz piyasaları hızla istikrara kavuşmuş döviz piyasalarındaki dalgalanmalar durmuş, cari işlemler açığı fazlaya ulaşmıştır. Ancak uzun vade sonuçları açısından problemler bulunmaktadır. Sıkı para politikalarından kısa sürede vazgeçilmiştir. Kamu kesimi açıkları kısa sürede tekrar artmaya başlamıştır. Hukuki alt yapı eksikliği, özelleştirme çalışmalarındaki sığılıklar gibi nedenlerle kalıcı bir program sağlanamamıştır. Programın başarıya ulaşamamasının en büyük nedeni siyasidir. Politik kaygılar ülkenin bu duruma gelmesine sebep olduğu gibi, ülkenin krizden çıkmasını da zorlaştırmaktadır.

### **2.2.3. KASIM 2000 VE ŞUBAT 2001 KRİZLERİ**

#### **2.2.4.1. KRİZ ÖNCESİ EKONOMİDEKİ GELİŞMELER**

Türkiye ekonomisi, son otuz yılı kronik enflasyon şartlarında geçirmiş, ekonomik tabanı sağlam dengeler üzerine oturtamamıştır. 1990'lı yıllarda ülkemiz daha önce görülmemiş aralıklarla krizler yaşamıştır. Krizlerin oluşmasında asıl sorun iç etmenlerdedir. Yıllarca oluşan bir iç borç dinamiği, başta kamu bankaları olmak üzere mali sistemdeki sağlıksız yapı ve diğer yapısal sorunların sağlıklı bir yapıya kavuşmamış olması krizlerin başlıca etkenleridir. Bununla birlikte 1997 yılında yaşanan Asya krizi ve hemen ardından 1998 yılındaki Rusya krizi sonucu Türk ekonomisi enflasyonla birlikte gerileme dönemine girmiştir.

1990'lı yıllarda Türk bankacılık sistemi bankacılığın temel işlevi olan kredi vermeyi ikinci plana alarak kamu sektörüne fon sağlamak suretiyle elde ettiği yüksek faiz gelirleriyle risksiz bir çalışma stili benimsemiştir. Bu Türk ekonomisi için oldukça zararlı sonuçlar doğurmuştur. Bankalar deyim yerindeyse "tatlı karlarla" hızla büyümüşlerdir. Bankalar bu dönemde daha çok mevduat toplayabilmek için hızla şubeleşmişlerdir. Sürekli olarak devlete yüksek faizle kredi vermişlerdir. Böylece ülke kalkınmasının finansmanındaki işlevlerini kaybetmişlerdir. 2000 yılının başında hızla düşen faiz oranları Türk Mali sektörünü sıkıntıya sokmuş ve Kasım 2000 ve Şubat 2001 dönemlerinde mali kriz patlak vermiştir. Ayrıca kamu bankalarının ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri büyük olmuştur. Uygunsuz kredi politikaları, aşırı şişmiş olan personel yapısı kamu bankalarının görev zararlarını sürekli büyütüştür. Bu zararların karşılanması için sürekli daha yüksek faiz oranıyla borçlanılmıştır. Yüksek maliyetli iç borçlanma, faiz

giderlerinin bütçe içerisindeki payını hızla arttırmıştır. Nitekim 1990 yılında toplanan her 100 TL'lik vergi gelirin 32 lirası faiz ödemek için kullanılırken, 1999 yılında bu rakam 72 TL'ye yükselmiştir (Parasız, 2002; 447).

Borç sarmalı ekonomisi enflasyonu hızlandırmış ve yükseltmiştir. Yoğun bir para ikamesi başlamış halk sürekli olarak TL'den dövize yönelmiştir. Gecelik borçlanma faizleri sürekli artmıştır. 1999 yılında yaşanan Marmara depreminin olumsuz etkileri kötü gidişata ivme kazandırmıştır.

İşte bu sebeplerle, enflasyonu kontrol altına almak ve makro ekonomik dengeleri sıhhatli bir hale getirmek için 1999 yılının ikinci yarısında IMF ile görüşmeler yapılmış ve uygulanmakta olan Yakın İzleme Anlaşması ile mali destekli bir stand by anlaşması uygulanması ön görülmüş ve bu çerçevede programın 2000-2002 yıllarında uygulanmasına karar verilmiştir. Bu programla; tüketici enflasyonunun 2000 yılı sonunda % 25, 2001 yılı sonunda % 12 ve 2002 yılı sonunda % 7'ye indirilmesi, reel faiz oranlarının düşürülmesi, ekonominin büyüme potansiyelinin artırılması, ekonomideki kaynakların daha etkin ve adil dağılımının sağlanması amaçlanmıştır. Dezenflasyon programı üç temel üzerine kurulmuştur (Ural, 2003, 208; Erçel, 1999).

- a. Sıkı bir maliye politikası uygulayarak faiz dışı fazlanın arttırılması, yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve özelleştirme çalışmalarının hızlandırılması,
- b. Enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikası izlenmesi
- c. Bu unsurların enflasyon ve reel faizlerin düşürülmesine yapacağı katkıyı desteklemek ve ekonomik birimlere uzun vadeli bir bakış açısı kazandırmak için enflasyonun düşürülmesine odaklanmış kur ve para politikası uygulaması

#### **2.2.4.2. ENFLASYONLA MÜCADELE PROGRAMI VE KASIM 2000 KRİZİ**

IMF'nin desteklediği ve 2000 yılının başında uygulamaya konan programın temel amacı enflasyonu frenlemektir. Bunun için bazı önlemler öngörülmüştür. Bunlardan başlıcaları: KİT açıklarının azaltılması ve tarım kesimine verilen destekleme fiyatlarının hedeflenen enflasyon oranında arttırılması, kamu finansman açıklarında elde edilecek ilerlemelerin kalıcı olmasının sağlanması kamu açıklarını kapatmaya dönük olarak yapısal reformların

ve özelleştirmelerin yapılması, sosyal güvenlik sisteminin yenilenecek özel emeklilik sisteminin kurulması ve kamu bankalarının yeni bir yapılanmanın içine sokulmasıdır.

Programın uygulamasındaki ilk nokta Merkez Bankasının döviz kurunu önceden açıklayarak beklenen enflasyon kadar artmasını sağlamasıydı. Bu şekilde geçmiş enflasyona göre oldukça yavaş artan döviz kuru nominal çapa olarak görev yapacak ve enflasyon beklentilerini düşürecek (Eğilmez, 2000; 9). Türkiye’de yaşanan enflasyonun temelinde birbirleriyle ilinti beklentilerin yattığı bilindiği için programda öncelikle 1 Amerikan doları + 0.77 Euro’dan oluşan bir sepet oluşturulmuştu ve bu sepetin günlük aşınması 2000 yılı sonuna kadar Merkez Bankası tarafından belirlenerek % 20 oranında değer yitirmesi planlanmıştı. Böylece günlük döviz kuru sepeti ayarlamalarının her ay içerisinde sabit kalması öngörülmüştü (YELDAN, 2001; 190). Buna göre 1 Ocak 2000’de 1\$=542 000 TL, 31 Aralık 2000’de 1\$=649 000 TL şeklinde açıklanmıştı.

Programın ilk 18 aylık bölümünde enflasyonu düşürmek için, döviz kurunun “önceden belirlenmiş bir çizelgeye göre değişmesi” (tablita sistemi) ilkesi benimsenmişti. Daha sonra kurun belirli bantlar içerisinde hareket etmesine izin veren bir sisteme geçilecekti (Celasun, 2001; 173). Programa göre Merkez Bankası ancak döviz alımı ve satımı yoluyla piyasaya müdahale edebilecekti. Piyasaların Merkez Bankasına döviz satması veya döviz talep etmesi faizler yoluyla belirlenecekti. Yani kur kontrol altında olacak faizler serbest kalacaktı.

Programla birlikte enflasyonda düşme sağlanmış olmasına rağmen, gerçekleşen oranların hedeflenmiş döviz kuru artışının üzerinde olması zaman içerisinde TL’nin döviz sepeti karşısında değerlenmesine yol açmış, bu da cari açığın beklenenden daha yüksek seviyelere ulaşmasına neden olmuştur.

2000 yılında enflasyon oranları gerilerken cari açık / döviz rezervi, cari açık / GSYİH oranlarındaki hızlı ve sürekli yükselmeler dikkat çekicidir. Türkiye’de cari açık / döviz rezervi oranı 1999 yılında yüzde 5,9 iken 2000 Aralık’ta yüzde 50’ ye kadar çıkmıştır.

Benzer şekilde, cari açık / GSYİH oranı 1999 sonunda yüzde 0,7 iken 2000 sonunda yüzde 4.9 olarak gerçekleştirmiştir. Bu oran ülke ekonomisini zorlar hale gelmiştir.



TL'deki değerlenmeler ve bunun sürdürülmesinin uzun vadede imkansız gözükmesi, yıl sonunun da yaklaşmış olması nedeniyle bankaları ve Türkiye'de yatırım yapan yabancı yatırımcıları pozisyon kapatmaya yönlendirmiştir.

Türkiye 1989 krizinde çıkarmış olduğu 32 sayılı kararname ile sermaye hareketlerini serbest hale getirmiş, dolayısıyla dış sermaye hareketleri üzerindeki bütün kontrolleri ve denetimi kaldırmış ve ülkedeki finans piyasalarını kısa vadeli sıcak paranın spekülasyonuna açık hale getirmiştir. Bir diğer deyişle ulusal finans piyasaları kısa vadeli spekülatif yabancı sermaye hareketlerinin denetimi altına girmiştir. Bu yapı ekonomiyi doğrudan doğruya yüksek faiz ve TL'yi yapay olarak değerli kılan bir döviz kuru cenderesinde sokmuştur. Çünkü finans dünyasında, spekülatif sermaye hareketleri son derece akışkandır. Aslında ekonominin dış dengelerinde ve finansal sistemde bahsedilen bozulmayı iktisatçılar ve IMF uzmanları tecrübeleri sonucunda bilmekteydiler. Yani; döviz kuruna dayalı enflasyonu düşürme programlarının hepsinde kaçınılmaz sonuç; ilk önce bu ülkelerde hızlı büyüme yaşandığı, ithalatın kontrolsüz bir biçimde artmasıyla birlikte dış dengelerin bozulduğu ve sonunda da finansal bir krizle birlikte derin bir çöküntü meydana geldiğidir.

TL'nin 2000 Kasım ayı itibariyle kur sepeti karşısında reel değerlenmesi TÜFE'ye göre yüzde 11.4 özel imalat sanayi fiyatlarına göre de yüzde 8.5 civarındaydı. Sonuçta sepet kuru program hedeflerinin gerisinde kalmıştı (Uygur, 2004). Döviz kuru çapasına dayalı aşırı değerlenmenin dış ekonomik dengeleri zorladığı ve cari işlemler açığının 2000 yılının ilk yarısında 5 milyar dolara çıktığında kriz çanları çalmaya başlamıştır. 2000 yılı istikrar programı ödemeler dengesi gerçekleştirmeleri Eylül ayı itibariyle ticaret açığının 16 milyon doları aştığı, cari işlemler açığının ise 6.7 milyar dolara ulaştığı görülmüştür. Aslında yılın ilk 6 ayı tamamlandığında ekonomi istikrar içinde büyüme sürecinde hızla ilerliyordu. Yurt içi talepten büyük ölçüde etkilenen büyüme hızı altı ay sonunda yüzde 8.1'e ulaşmıştı. Bu yüksek büyüme hızı ithalatta % 30'u aşan bir artışa yol açmıştır (Yeldan, 2008).

2000 yılı Ekim ayı ortalarında TCMB döviz rezervlerinde başlayan erime, Kasım ayında hızlanarak artmış ve Aralık ayına gelindiğinde yaklaşık olarak 7 milyar doların üzerinde bir büyüklüğe ulaşmıştır.

2000 Kasım krizine girmeden önce Türkiye'nin 20 Ekim itibariyle Merkez Bankasında 23,5 milyar dolar bankalarda 10,5 milyar dolar ve 1 milyar dolarlık altın rezervi bulunmaktaydı. Yani toplam 35,1 milyar dolar brüt rezerv vardı. Bu rakam Şubat krizinde önce de hemen hemen aynıydı. Türkiye'nin böyle bir rezervle finans krizine girmesi düşünülemezdi (Sadıklar, 2001; 40).

Kasım krizi öncesi bankacılık sektörüne yönelik düzenlemelere hız verilmiştir. Bu gelişmeler bankaların açık pozisyonlarını kapatma yolundaki davranışlarını tetiklemiştir. Bu yüzden bankalar döviz alabilmek için likiditelerini daha fazla arttırmaya yöneldiler. Doğal olarak bu faizlerin hızla yukarı doğru tırmanmasına neden oldu.

Faizlerdeki başlayan yükselmeler, ellerinde bol miktarda hazine kağıdı olan ve bunları repo işlemlerinde kullanan bankaları sıkıntıya soktu. Likidite sıkıntısı çeken ve ellerindeki hazine kağıtlarını fonlamak zorunda kalan bu bankalar büyük kayıplara uğramaya başladı. Bu arada bazı bankaların Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna alınacağı söylentisi bankaların birbirlerine olan kredi linelerini iptal etmelerine ve asgari düzeylere düşürmesine neden oldu. Faizlerdeki hızlı yükselme hazine kağıtları ikinci el piyasasında işlem hacminin hızla düşmesine neden oldu. Yıl sonu hesap işleriyle yavaş yavaş piyasadan çıkmaya hazırlanan yabancı yatırımcı gelişmelerden rahatsızlık duyarak döviz taleplerini arttırdılar. Ellerindeki hazine kağıtlarını satarak ülkeden çıkışı hızlandırdılar. Bu eğilim faizlerin tırmanışını daha da hızlandırdı (Celasun, 2001; 174).

Krizle birlikte uygulanmakta olan ekonomik program ve bankacılık sektörü büyük güven kaybına uğramıştır. Bankacılık sektörünün içindeki sıkıntıların sanılandan daha büyük olduğu anlaşılmıştır. Merkez Bankası bu krizi IMF'nin de desteğini alarak rezervlerinde ciddi bir erime pahasına da olsa atlatabilmiştir. Bu noktada IMF'den sağlanan ek rezerv kolaylığı 7,5 milyar dolardır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta bu kredinin vadesinin kısıllığı ve maliyetinin yüksekliğidir. Kasım 2000 krizinde iki-üç gecede yurt dışına çıkan döviz miktarı yaklaşık 6 milyar dolar olmuştu (TCMB, Para Politikası Raporu, Kasım 2001).

### **2.2.4.3. ŞUBAT 2001 KRİZİ VE TL'İN DALGALANMAYA BIRAKILMASI**

Kasım krizden IMF 'den de alınan destekle çıkan Türkiye ekonomisi bir sonraki olabilecek benzer bir kötü durum için oldukça zayıf düşmüştü. Kasım ayından sonra sıkıntıların içeriği değişmemiştir. Yabancı para çok kısa bir vade ararken; yurt içi borç verilebilir fonlar piyasasında da borç verenler, benzer şekilde giderek daha kısa vadeler ve giderek yükselen risk primleri talep etmeye başladılar. Şubat ortalarında faizler yeniden % 70'lere çıkmıştı. Bu gelişmeler iç borç çevriminin sürdürülebilirliği konusunda ciddi tereddütlerin bir nedeni olduğu kadar bir yansıması da olmuştur (Aydın, 2002; 200). Yükselen borç stoku, düşmemekte direnen enflasyon oranı ve TL'nin süregelen aşırı değerlenmesi kur çapasının sürdürülebilirliğini de önemli ölçüde kuşku kılmuştur.

İşte böyle bir ortamda 2001 Şubat ayına gelirken ekonomide kriz için bir kıvılcım bekleniyordu. Nitekim Milli Güvenlik Kurulu'nda (MGK) Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit arasında yaşanan gerginlik, Cumhuriyet tarihinin en büyük ekonomik krizinin başlamasına neden oldu.

21 Şubat 2001 krizi, kamuoyunda "Kara Çarşamba" olarak adlandırıldı. Kriz, 14 aydan bu yana izlenen sıkı para politikasında önemli revizyona neden oldu. TCMB başarısız bir 14 aylık döviz kuru hedeflemesi sonrasında döviz kurlarının dalgalanmaya bırakıldığını açıklamıştır.

21 Şubat krizi başladığında TCMB'nin rezervleri 28 milyar dolara yakındı. Ancak döviz kuru artışının sabitlendiği bir ortamda rezerv miktarının büyüklüğünden ziyade, rezervlerin, olası bir dövize hücum anında ne kadar dayanıklı olacağı daha önemlidir. Dövize hücum sadece bankalar veya yabancılardan gelmez, bu hücum halk da katılabilir. Böyle bir durumda ise rezervler ne kadar büyük olursa olsun, dayanması mümkün olmayabilir (Fisunoğlu, 2009).

21 Şubat günü yapılan "örtülü devalüasyon", IMF tarafından en az son üç-dört aydır öneriliyordu. Hatta bu noktada, Temmuz 2001'de açılacağı bilinen kur bandının önceye çekilmesinin bile anlamı kalmıyordu. Hükümet de sanki bu değişikliği istiyordu, çünkü, özellikle reel kesim temsilcileri ile yapılan toplantıda hem şikayetlerin dozu artmıştı,

hem de, hükümet bazı değişikliklerin yapılabileceği işaretini vermişti. İstikrar Programının en zayıf tarafı, enflasyondaki düşme eğilimine karşılık yüksek seyreden faizlerdi. Hazine 3,2 katrilyon liralık (4,5 milyar dolar) yeniden borçlanmaya çalışıyordu. Geri ödenecek iç borç ise 4 katrilyon lira (5,8 milyar dolar) idi. Olaylı MGK sırasında, 19 Şubat Pazartesi günü, ABD' de resmi tatildi (Presidential Day- Başkanlık Günü) bankalar kapalıydı ve Türkiye'nin rezervlerinin büyük kısmı ABD bankalarında tutuluyordu. Böylece, krizin başlaması ile Türkiye değerli bir 24 saat kazandı ve herkesin bildiği gibi, MB döviz talep edenden Türk Lirası, Türk Lirası talep edenden de döviz isteyerek ilk dalgayı atlattı. Arkasından dalgalı kur sistemine geçilen o uzun toplantı geldi ve döviz fiyatının oluşmadığı günler yaşandı. Ancak yüzde 30 civarında olduğu tahmin edilen örtülü devalüasyon yapıldı (Ekonomik Yorum, 2009).

Krizle birlikte, iç borç geri ödemesi için yapılan yeni iç borçlanma, siyasi istikrarsızlığın yarattığı yüksek faizlerin ağır yükünden korunmak için, bir ay vade ve 2,6 milyar dolarla (her şey yolunda gitse idi 4,5 milyar dolar olarak planlanmıştı) sınırlı tutuldu. Yukarıda konu edilen 24 saat içinde, faizler bilinen olağanüstü boyutlara ulaşınca ve Türk lirası sıkışıklığı nedeni ile 5 milyar dolar olarak talep edilen döviz çıkışının önemli bir kısmı (tahminen 4,3 milyar doları) ülkede kaldı. (MB gerçekten kritik kararlarından birisini alarak, dolar almak isteyenler lira, lira almak isteyenler dolar talep ederek Türk Lirası yaratmadı) (Fisunoğlu, 2009). Böylece 4 katrilyon lira (5,8 milyar dolar) civarındaki iç borç geri ödemesi yeni para basılmaksızın, ancak faizi de yüzde 144 olarak gerçekleşti.

Sonuç olarak, 2001 yılı "çevrilmesi" gereken 40 milyar dolarlık iç borcun en önemli kısmı, en azından, para basma sorunu ile karşılaşmadan bitirilebildi. Ancak, bu başarılı operasyonlar bile devalüasyon beklentilerinin güçlenmesini önleyemedi.

21 Şubat'ta gecelik faizler yüzde 7500 ile "tarihi yükseliş", İMKB de yüzde 18,1 ile "tarihi düşüş" yaşayınca, öğleden sonra "kriz zirvesi" toplandı. Yaklaşık 13 saat süren zirvede, 9 Aralık 1999'da ilan edilen "kur çapası" yerine, "dalgalı kur" sistemine geçilmesi benimsendi. (Ekonomik Yorum, 2009).

Kriz anında en çok likidite talebi bankalardan gelmiştir. Bankaların sistemden çektikleri para 5.3 milyar dolar kadardır. Bu rakamı 21 banka paylaşmıştır. Ancak burada dikkat çekici nokta bu bankaların büyük kısmının yabancı sermayeli bankalar olmasıdır. Merkez

Bankası, dalgalı kura geçmeden önce, 5,3 milyar dolar alan bankaların listesini TBMM Yolsuzluk Komisyonu'na gönderdi. 1 milyar 63 milyon dolar olarak en yüklü dolar alımını Citibank'ın gerçekleştirdiği, bu bankayı 764 milyon dolarla Deutsche Bank izlediği anlaşıldı. (S. Şahin, 2009; 102)

Krizin rakamsal sonuçları ise korkunçtur. 2001 yılının GSMH' deki küçülme oranı yüzde 8,3' tür. Sanayi üretimindeki gerileme önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 10,24' tür. Bu birçok iş yerinin kapatılmasına, birçok kişinin işsiz kalmasına ve gelir dağılımının daha da çok bozulmasına neden olmuştur. Bu gerilemenin dünya bazındaki karşılaştırmaları ise şöyle yapılabilir: Dünya Bankasının verilerine göre Türkiye'nin 1965-2000 yılları arası kişi başına ortalama reel büyüme oranı 1,9' dur. Bu oran Yunanistan, Portekiz, İspanya, İrlanda gibi ülkelerde bizim yaklaşık iki kat üzerimizdedir. Güneydoğu Asya ülkelerinde ise söz konusu oran yine aynı dönem için bizim yaklaşık dört katımızdır. Birleşmiş Milletler örgütünün her yıl yayınladığı insani gelişmişlik endekslerinde ise ülkemiz 2001 itibari ile 173 ülke arasında 82. sıradadır (Karakas, 2009) Bu krizle bu rakamlar daha da kötüleşmiştir. 2001 yılında Yunanistan 22. basamakta yer almaktadır ve söz konusu endeks 300 dolayında çok farklı gelişmişlik kriterinin ağırlıklı bir ortalaması alınarak hesaplanmaktadır.

#### **2.2.4.4. ŞUBAT 2001 KRİZİ SONRASI VE GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI**

Piyasalarda güveni sağlamak için ilk yapılan iş dışarıdan bir ekonomi bakanı getirmek oldu. Bu bakanın adı Kemal Derviş'ti. Bu tarihten sonra Derviş Türk siyasetinde önemli bir rol oynamıştır. Derviş geldikten sonra 14 Nisan ve 15 Mayıs 2001 tarihlerinde iki aşamada açıklanan yeni bir istikrar programı yürürlüğe konmuş ve bu programla birçok önlem alınmıştır.

Programın makro ekonomik amaçları için şunlar söylenebilir. Enflasyonun düşürülmesi ve büyüme hızının tekrar yakalanması en temel hedeftir. Bu hedeflere ulaşılabilmesi için makro ekonomik politikalardan sıkı maliye politikaları (borç politikası, kamu harcama yöntemleri, gelir artırıcı düzenlemeler, dış finansman ve gelirler politikası) izlenmiştir. Ayrıca yapısal önlemler gündeme gelmiştir. Bu noktada alınan en önemli karar kanımızca şeffaflık politikasıdır. Mali sektörün yeniden yapılandırılması (bunun için birçok alanda kanun çıkarılmıştır) kamu bankalarına görev zararları yaşatacak

yükümlülükler verilmemesinin kararlaştırılması, özel bankaların sıkı şekilde TMSF tarafından kontrol altına alınması programın önlemleri ve değişkenler arasındadır.

Türkiye bu program yürürlüğe girdikten sonra siyasi dengesizlikler yaşamış ve erken seçime gitmek zorunda kalmıştır. Kasım seçimlerinden AKP tek başına iktidar çıkmış ve yürütülen programın aynen devam ettirileceğini duyurmuştur. AKP iktidarının son dört yıldır yürüttüğü programda olumlu hava zaman zaman dalgalanmalara rağmen devam etmektedir.

#### **2.2.4.5. 2001 MALİ KRİZİ VE REEL SEKTÖRE ETKİLERİ**

Yukarıda ana hatlarıyla açıklanan Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizine yol açan faizlerde ve enflasyonda artış ile döviz kurlarındaki dalgalanma reel sektörü çok derinden etkilemiştir. Bu olumsuzluk bir taraftan reel kesime yeni kredi imkânlarını ortadan kaldırırken, diğer taraftan reel kesimin kredi geri ödemelerinde sıkıntılara yol açmıştır. Bu ekonomik krizin reel sektör üzerindeki yansımalarını şu başlıklar altında ele almak mümkündür:

- **İşyeri Kapanmaları:** Şubat kriziyle Türkiye’de işyerleri kapanmalarının sayısında gözle görülür bir artış vardır. Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi’nde yayınlanmak üzere Türkiye genelinde faaliyet gösteren 236 ticaret sicili memurluğu tarafından gönderilen istatistikler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. 2000 yılı Haziran ayı itibariyle 1682 şirket ticari hayattan ayrılmak zorunda kalırken, bu rakam yaklaşık %20 dolayında artarak 2001 Haziran’ında 2016’ya ulaşmıştır. Haziran 2001 itibariyle kapanan işletmelerin yaklaşık % 86’sı gerçek kişi tacir ticari işletmesidir.

**Tablo 9. Kapanan İşletmelerin Şirket Türlerine Göre Dağılımı**

Şirket Türü	2001 Haziran	2001 Mayıs	2000 Haziran
Anonim	54	37	51
Limited	192	223	196
Kollektif	33	27	19
Komandit	0	1	1
Gerçek Kişi Tacir Ticari İşletmesi	1737	1501	1415
<b>Toplam</b>	<b>2016</b>	<b>1789</b>	<b>1682</b>

Kaynak: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (2001); Türkiye Ticaret Sicili İstatistikleri, [www.tobb.org.tr/frame.htm](http://www.tobb.org.tr/frame.htm)

- **Üretim ve Kapasite Kullanım Oranlarında Düşüş:** Daralan yurt-içi talebe bağlı olarak üretim ve kapasite kullanım oranları düşmektedir. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği tarafından Temmuz 2001'de hazırlanan ve hükümete sunulan "Kriz, Yarattığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri" başlıklı raporda yer alan istatistikler bu durumu doğrulamaktadır. Örneğin, Denizli Sanayi Odası verilerine göre 2001 yılının ilk altı ayında sanayi üretimi %9.7 dolayında daralma göstermiştir. Adana'da da faaliyet gösteren işyerlerinde kapasite kullanım oranı %30'lar düzeyine inmiştir (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2001).

- **Maliyetlerde Artış:** Özellikle Şubat krizinden sonra yaşanan yüksek devalüasyon ve enflasyon temel girdi fiyatlarında hızla yükselmesine yol açmıştır. Örneğin, 31 Aralık 2000 ile 30 Haziran 2001 tarihleri arasında Konya'da elektrik %66, benzin %80, doğal gaz %78, LPG %134 ve demir profil %90 dolayında zam görmüştür (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2001).

- **İstihdamda Gerileme ve İstihdam Yükümlülüklerinde Artış:** Üretimde ve kapasite kullanım oranlarındaki gerileme ve maliyetlerdeki yükselme firmaların üretimlerini azaltması, üretime ara vermesi ya da tamamen ticari hayattan çekilmesi gerçeğini beraberinde getirmektedir. Bu olumsuz durumun kaçınılmaz sonucu ise istihdamda ve ücretlerde gerilemedir. Üye ticaret ve borsa odalarından TOBB'a gelen ve hükümete sunulan raporda yer verilen rakamlara göre 2001 yılının ilk altı ayında

Adana'da 20.000, Muğla'da 2.500-3.000, Adapazarı'nda 2.500-3.000 ve Edirne'de 39842 kişi isini kaybetmiştir. Ayrıca, ekonomik krizin reel sektör üzerindeki etkilerine ilişkin bir araştırmanın sonuçlarına göre, araştırma kapsamındaki işletmelerin %56,43'ü, 2001 yılının ilk çeyreğinde istihdam ettikleri işçi sayısında bir azalma olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, bu işletmelerin yaklaşık %40.68'inin 2001 yılının geri kalan bölümünde istihdamdaki azalmanın süreceğini iddia etmesi (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2001-2), reel sektörü iyileştirici tedbirlerin bir an önce alınmazsa, işsizlik probleminin önemli boyutlara ulaşacağını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, Türkiye'de işverenin istihdama ilişkin yasal yükümlülükleri (SSK primi işveren payı, zorunlu tasarruf fonu, işsizlik sigortası işveren payı, çıraklık ve mesleki eğitim fonu, kıdem ve ihbar tazminatları) toplam işgücü maliyeti içerisinde önemli bir paya sahiptir. Ülkemiz özellikle uluslararası piyasalardaki rakipleriyle karşılaştırıldığında söz konusu payın %20,9 gibi yüksek bir oranda olduğu görülmektedir. Buna karşılık, Uzak Doğu ülkelerinde bu oran ortalama %12,5 dolayındadır (TISK, 2001). Ülkemizde ücretlerden yapılan kesintiler bir hayli fazladır. Nitekim, asgari ücretlinin eline geçen ücret 102.4 milyon olurken, çıplak asgari ücretin işverene maliyeti 174.8 milyon TL'dir. Asgari ücretteki vergi ve sosyal güvenlik yükü ele geçen asgari ücretin %41,4'ünü oluşturmaktadır. Aynı şekilde, eline 485 milyon net gelir geçen bir işçinin işverene maliyeti 735 milyon TL'ye ulaşmaktadır. Vergi ve sosyal güvenlik yükü ise 306,9 milyon tutmaktadır.

- **Finansman Sorunu:** Finansmanla ilgili sorunların basında kaynak yetersizliği gelmektedir. Kriz dönemlerinde finansman kaynakları son derece azalmakta, hızla erimekte ve firmalar yüksek faizli banka kredilerine yönelmek zorunda kalmaktadır (Sarıaşlan, 1994). Ekonomik krizin reel sektör üzerindeki etkilerine ilişkin olarak TOBB'un gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarına göre, işletmelerin %70,23'ü bankalardan hiç kredi alamadıklarını ve %74,10'u da herhangi bir bankadan kredi alamayacaklarını tahmin ettiklerini ifade etmektedirler (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2001-2). Toplam krediler içinden düşük pay almalarının ve büyük bölümünün gelecekte de banka kredilerinden faydalanamamalarının en önemli nedeni kredi maliyetlerinin yüksek olmasıdır. Nitekim, "Anadolu Kaplanları" olarak nitelendirilen Çorum, Denizli, Gaziantep, Kahramanmaraş ve Kayseri illerini kapsayan bir anket çalışmasına katılan firmaların büyük bölümü (%69,4'ü) faiz oranlarındaki yükseklik nedeniyle kredi kullanamadıklarını ifade etmiştir (Akdiş ve Bayrak, 2000). Kefalet, ekspertiz raporu, kapasite raporu, yerleşim planı, ticaret odası raporu ve vergi kayıt belgesi gibi belgelerin sağlanmasındaki güçlük de banka kredilerinden düşük oranda



yararlanma nedenlerinden bir başkasıdır (Müftüoğlu, 1998). Tüm bu olumsuzluklar sonucunda, firmalar - özellikle KOBİ'ler - kredi ihtiyaçlarını bankacılık sistemi dışında enformel para piyasasında tefecilerden karşılamaya yönelmiştir.

- Sanayi kuruluşları dışı açılma sürecinde haksız rekabetle karşı karşıya kalmıştır. Yatırım, üretim ve ihracatta sıkıntılar oluşmuştur. Sadece sanayi sektörü değil, tarım, ticaret ve hizmet sektörlerinde de dünya ile rekabet etmek gerektiği için Türkiye ekonomisinin dünya ile bütünleşmesini sağlayacak ekonomik ve sosyal önlemlerin alınması öncelik kazanmıştır.

- Gümrük vergilerinin azaltılması ile sanayiye ucuz girdi sağlanacağı bekleniyordu. Türkiye pazarına indirimli fiyatlarla gelen yabancı ürünlerle yerli ürünlerin rekabet edebilme olanağı çok sınırlı düzeyde kaldı. Hemen hemen her ürün ithal edildi. İthal cenneti haline gelen Türkiye'de tüketicinin korunması için yeterli önlemler alınması da mümkün olmadı. İthalat karşısında yerli üretimin haksız rekabete uğratıldığı konusundaki uyarılar, yıllarca göz ardı edildi. Yerli sanayi bir şekilde cezalandırıldı. Gümrük vergileri azaltıldıkça, Türkiye'de üretici olmanın avantajı kalmadı.

Yaşanan ekonomik kriz en çok reel sektörü zora soktu. Türkiye kendi ekonomik ve politik sorunları ile uğraşırken uluslararası piyasalarda rekabet gücünü kaybetti. Türkiye'de yaşanan mali kriz şirketlerin daha köklü önlemler almalarını zorlamıştır. Tam kapasite kullanımını hedeflemek, işgücü ücret artışlarını daha yüksek verimlilik hesapları ile denkleştirmek, bu amaçla yeni teknolojilere ve yeni yönetim modellerine yönelmek gerekiyordu. Küresel satış kanallarına girebilmek için uluslararası işbirliklerine entegre olunmalıydı. Marka yatırımı ve işgücünün eğitimi burada önem kazanmaktadır. Uluslararası iş bölümünde Türkiye'nin üstleneceği rol nitelikli insan kaynaklarını değerlendirerek üretim olanaklarını artırmaktır.

Krizin önemli bir sonucu da iç talebin azalması olmuştur. Ekonominin krizi atlatabilmesi için özellikle yerli malı kullanımının özendirilmelisi önemli hale gelmiştir. Türkiye kendi iç pazarını yabancı ürünlere kaptırmamalıdır. Öte yandan hızla dış pazarlara açılmak gerekmektedir.

Günümüzde uluslararası şirketler de dâhil olmak üzere, tüm kuruluşlar rekabet gücünü artırmak için köklü önlemler alıyor. Artık markaların yarıştığı bir dünyada yaşıyoruz. Çok uluslu dev şirketlerin desteklediği markalara karşı yerli üreticilerin uzun vadeli strateji planları oluşturarak marka yatırımı yapmaları zorunluluğu var. Şirketlerin kendi markalarını yaratma, ya da yabancı markalarla ortak yatırım yapma konusunda geç kalmamaları gerekiyor. Ülkeler şirketlerinin rekabet güçlerini artırmalarında katkı sağlamak konusunda duyarlı davranıyor.

Hızla değişen dünyada iş yapmanın şekli ve kuralları da değişmektedir. Pek çok büyük şirket zor duruma düşüyor ya da el değiştiriyor. Yeni iş alanları açılıyor. Daha önce akla gelmeyen konularda yeni şirketler kuruluyor. Şirketlerin büyüklüğü binalarının ya da parasal yatırımlarının büyüklüğü ile değil, teknoloji, esnekliği ve yenilikçiliği ile sağlanıyor. Bilgi paradan daha çok değer yaratıyor. Maddi varlıklara değil, insana ve bilgiye yapılan yatırım daha çok getiri sağlamaktadır.

Reel sektörün sağlıklı bir işleyişe kavuşturulması için önlemler alınması ve ileriye dönük stratejiler oluşturulması gerekiyor. Katma değer yaratan yabancı sermayeye rekabet gücü sağlayan bir ortam yaratılmalıdır. Küresel değişimlere karşı ancak ulusal hedef ve stratejiler oluşturularak kazançlı çıkılabilir.

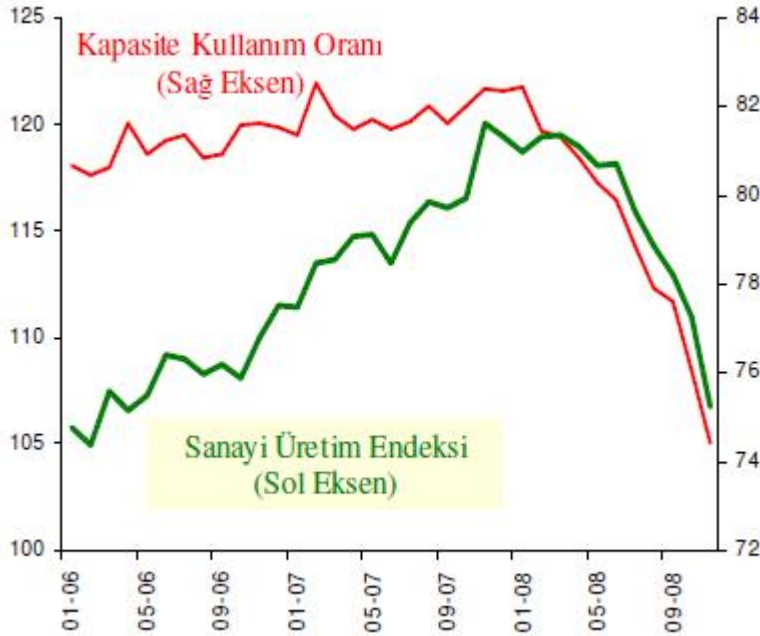
Krizden kurtulmak için şirketlerin alması gereken pek çok önlem var. Ancak kriz, şirketlerin tek başına çözebileceği bir sorun değil. Krizi aşmak için ülke ekonomisinin bilinçli ve istikrarlı bir şekilde yönetilmesi gerekiyor. Türkiye’de krize neden olan ekonomik etkenler geçici değil. Krizi aşmak için küresel rekabet gücümüzü artırmak ve onu sürekli kılmak zorundayız (Muter, 2009).

#### **2.2.4. 2008 KRİZİNİN TÜRKİYE’YE ETKİLERİ**

Küresel mali piyasaların 2007 yılı Temmuz ayından bu yana maruz kaldıkları çalkantılar devam etmektedir. Bu krizin geçmişte yaşanmış krizlerden en önemli farkı, klasik bir finans krizi olmaması, karmaşık ve yüksek hacimli türev ürünlerini kapsamasıdır. Türev ürünlerinin yüksek hacmi, mali destek paketlerinin daha önce görülmemiş boyutlara çıkarılmasını zorunlu kılmıştır. Bu ürünlerin karmaşık yapısı ise paketlerin içeriğine ilişkin teknik zorluklar yaratmaktadır.

Küresel mali krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri 2008 yılının son çeyreğinde hem iç talepte hem de dış talep üzerinde belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. Sanayi üretim endeksinin düşüş hızı 2008 yılı Ekim ayından itibaren hızlanmış, imalat sanayi kapasite kullanım oranı 2009 yılı Ocak ayında, 1991 yılından bugüne görülen en düşük seviyesine gerilemiştir. 27 çeyrektir kesintisiz büyüyen Türkiye ekonomisinin 2008 yılının son çeyreğinde yüksek oranda daralması beklenmektedir. Küresel ekonomik faaliyetin yavaşlaması, Türkiye'nin ihracat pazarlarını da olumsuz etkilemektedir. 2008 yılının son çeyreğinde Türkiye'nin ihracat artışı hem fiyat hem de miktar bazında ciddi bir yavaşlama göstermiştir. Açıklanan tüketime ilişkin göstergeler son dönemde tüketim eğilimindeki bozulmanın durduğuna ancak yurt içi talebin halen oldukça zayıf seyrettiğine işaret etmektedir. Firmaların kapasite kullanım oranındaki düşüş nedeniyle yatırım eğilimindeki toparlanmanın zaman alacağı düşünülmektedir. Sonuç olarak, ekonomideki toparlanmanın oldukça yavaş ve kademeli olacağı tahmin edilmektedir.

**Şekil 4. Sanayi Üretim Endeksi\* (Ocak 2006 – Aralık 2008) ve Kapasite Kullanım Oranı\* (Ocak 2006 – Ocak 2009)**



\*Mevsimsellikten arındırılmış  
Kaynak: TÜİK, TCMB

Mevcut konjonktürde iç ve dış talepteki keskin daralma, şirketlerin bilançolarını çeşitli kanallardan etkilemektedir. Küçük ve orta ölçekli şirketlerin ağırlıklı olarak Türk Lirası cinsi olan borçlarının maliyeti yüksek seyretmekle beraber, söz konusu kesimin yüklendiği kur riskinin sınırlı olduğu tahmin edilmektedir. TCMB'nin yayımladığı şirket bilançoları verilerine göre Türkiye'de küçük ve orta ölçekli şirketlerin yüzde 75'inin yabancı para borcu bulunmamaktadır. Yabancı para cinsi borçların daha çok büyük ölçekli ve ihracat amaçlı üretim yapan şirketler üzerinde yoğunlaştığı ve bu borçların vade yapısının geçmiş dönemlere kıyasla oldukça uzun olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra 2008 yılının 3. çeyreğinde 85 milyar ABD Doları olan şirketlerin açık döviz pozisyonu, 2008 yılının son çeyreğinde azalış göstererek 80,5 milyar ABD Dolarına gerilemiştir.

**Şekil 5.**

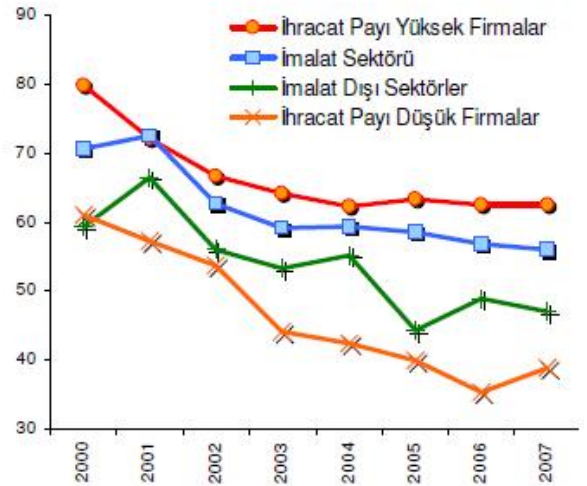
**Firmaların Uzun Vadeli Yabancı Para Dış Borçlarının Vade Kompozisyonu\***  
(Eylül 2008, milyar ABD Doları)



\* Vadeye kalan gün sayısı  
Kaynak: TCMB

**Şekil 6.**

**Reel Sektörün Borç Dolarizasyonu**  
(2000-2007, yüzde)

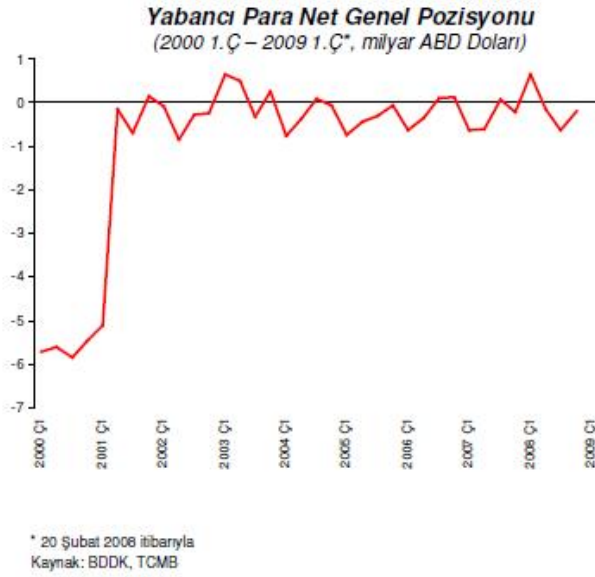


Kaynak: TCMB

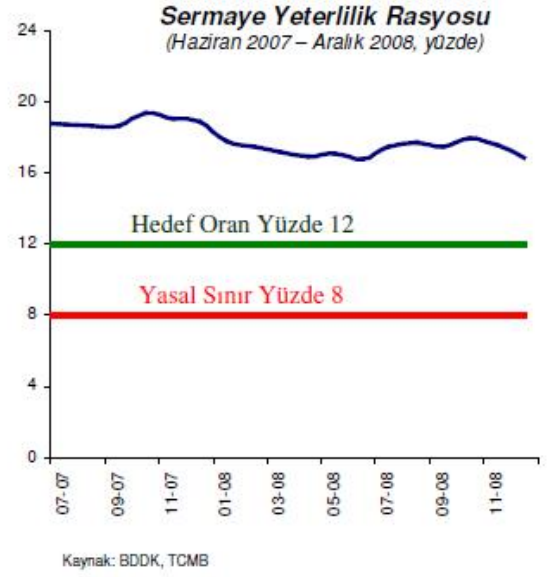
Dünyadaki örneklerinin aksine, bugüne kadar Türkiye'de bankacılık sistemine yönelik bir nakit önlem paketine ihtiyaç duyulmamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri bugün birçok ülkenin finans piyasalarına yönelik hayata geçirdiği kurtarma paketlerinin ve düzenlemelerin birçoğunu Türkiye'nin, 2001 yılında yaşanan krizin ardından ve kamu bütçesine ağır bir yük getirme pahasına zaten uygulamış olmasıdır. Takip eden dönemde bankacılık sistemine ilişkin düzenleme ve denetlemenin tavizsiz bir şekilde uygulanması, bankaların sermaye yeterliliği ve özellikle yabancı para cinsi likidite

rasyolarına getirilen düzenlemeler, diğer birçok gelişmekte olan ülkelerin bankacılık sistemine kıyasla Türk bankacılık sektörünün şoklara karşı dayanıklılığını artırmıştır. Bankaların sermaye yeterlilik rasyolarının güçlü olması, mevduatın krediye dönüşme oranının ve kaldıraç oranlarının gelişmiş ülke örneklerine göre daha makul düzeylerde bulunması, bilançolarda toksik varlık bulunmaması ve yabancı para pozisyonlarının çok düşük düzeyde olması bankalarımızın dayanıklılığını artıran unsurlardır.

**Şekil 7.**



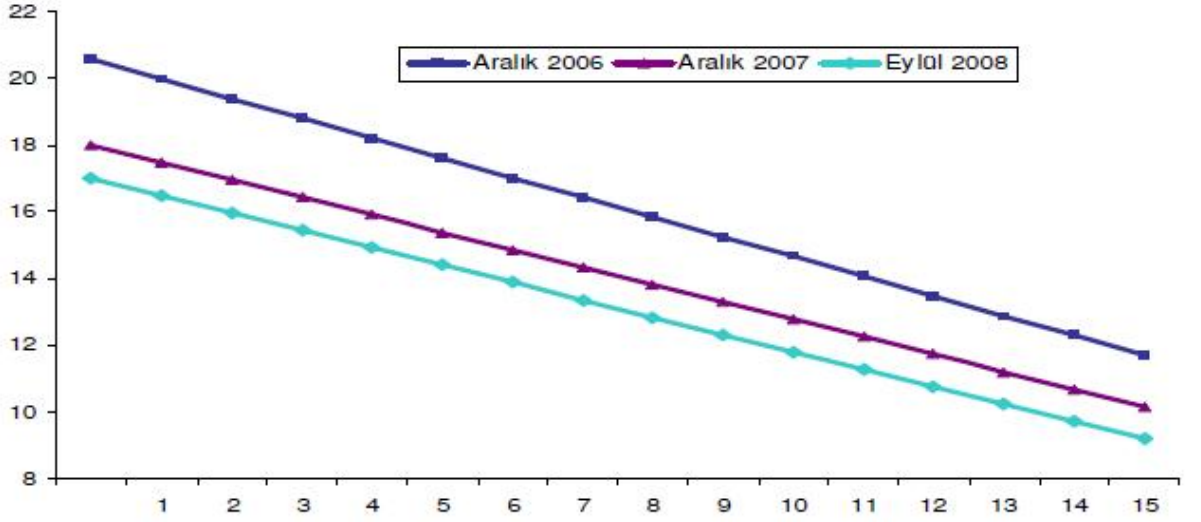
**Şekil 8.**



Merkez Bankası tarafından yapılan senaryo analizleri, tahsili gecikmiş alacak dönüşüm oranına uygulanan 15 puanlık çok yüksek bir artış soku karşısında dahi sektörün sermaye yeterlilik oranının yasal sınır olan yüzde 8'in üzerinde kalacağını göstermektedir.

**Şekil 9.**

**Kredi Şoklarının Sektörün SYR'sine Etkileri**

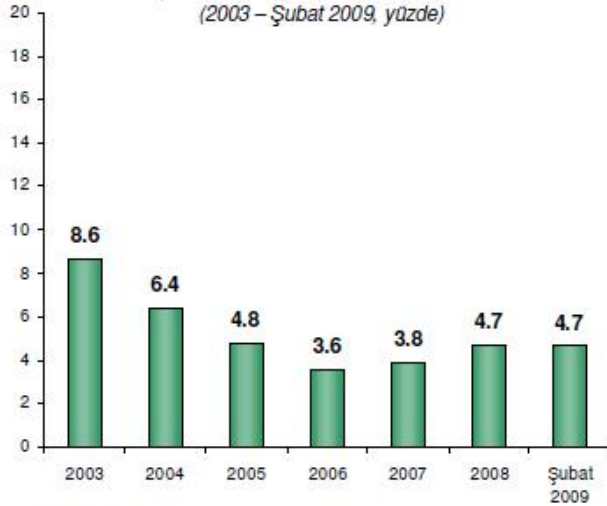


\*Birleşik Fon Bankası, İller Bankası ve kredi portföyü bulunmayan bankalar hariç tutulmuştur.  
Kaynak: BDDK, TCMB

Hanehalkı tarafına bakıldığında diğer gelişmekte olan ülkelere kıyasla Türkiye'de borçluluk oranının oldukça düşük bir seviyede olduğu görülmektedir. Hanehalkının mevcut borç stokunun küçük bir kısmının yabancı para cinsinden olması da, ülkemizi başta Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri olmak üzere diğer birçok gelişmekte olan ülkeye kıyasla daha avantajlı bir konuma getirmektedir. 2008 yılı sonu itibarıyla hanehalkının yabancı para cinsi varlıkları 61,3 milyar ABD doları iken, yabancı para yükümlülükleri 2,7 milyar ABD dolarıdır. Dolayısıyla hanehalkı kesiminin 58,6 milyar ABD doları seviyesinde bir yabancı para pozisyonu fazlası bulunmaktadır.

**Şekil 10.**

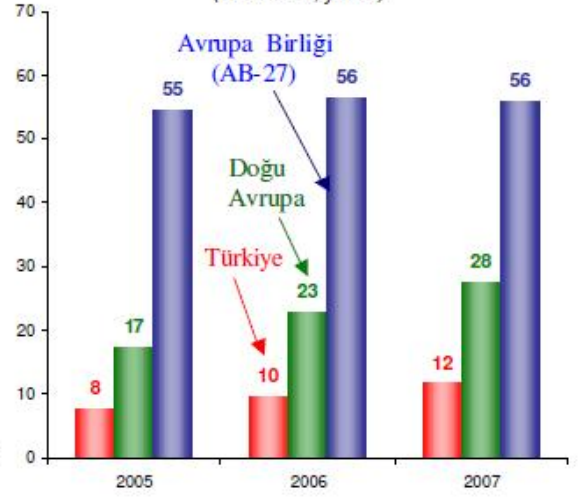
**Dövizle Endeksli Tüketici Kredilerinin  
Toplam Tüketici Kredilerine Oranı**  
(2003 – Şubat 2009, yüzde)



Kaynak: TCMB

**Şekil 11.**

**Hanehalkı Yükümlülüklerinin GSYİH'ye Oranı**  
(2005-2007, yüzde)

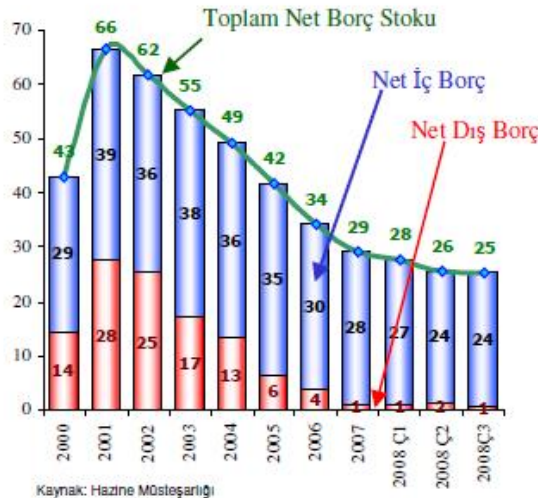


Kaynak: Avrupa Merkez Bankası, TCMB

Son olarak kamu kesiminin mevcut döviz cinsi borç stokunun nispeten uzun vadeli olması ve Hazine'nin önemli miktarda döviz mevduatına sahip olması kur kaynaklı riskleri sınırlamaktadır. 2008 yıl sonu itibarıyla kamu net dış borç stokunun GSYİH'ye oranının yaklaşık yüzde 1,5 düzeyinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

**Şekil 12.**

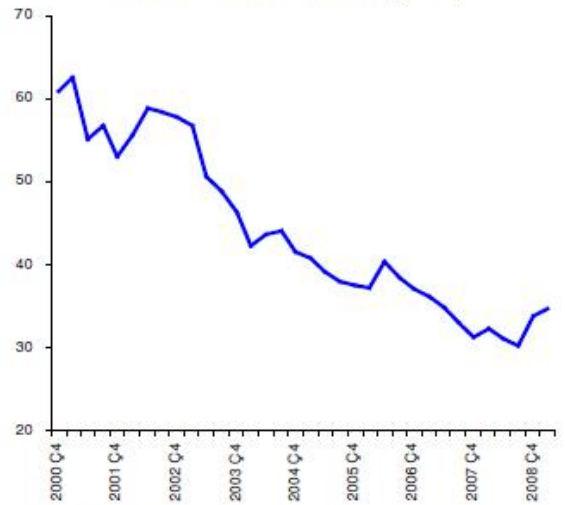
**Kamu Sektörü Net Borç Stoku / GSYİH**  
(2000 – 2008 3.Ç, GSYİH'ye oranı, yüzde)



Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

**Şekil 13.**

**Merkezi Yönetim Döviz ve Dövizle Endeksli  
Borç Stoku** (2000 4. Ç. – 2009 1.Ç\*, Toplam  
Merkezi Yönetim Borcuna Oranı, yüzde)

\* 2009 yılı Ocak ayı itibarıyla  
Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, TCMB

### **2.2.4.1. KÜRESEL MALİ KRİZE KARŞI TÜRKİYE'NİN ALDIĞI POLİTİKA TEDBİRLERİ**

2007 yılı yaz aylarında ABD konut kredilerine ilişkin geri ödeme güçlükleri nedeniyle finans piyasalarında başlayan dalgalanmalar, 2008 yılı Eylül ayından itibaren derinleşerek küresel bir finansal krize dönüşmüştür. ABD ve Avrupa'da birçok banka iflas etmiş, finansal konsolidasyona gidilmiş ve kamu müdahaleleri gerçekleşmiştir. Mali sistemdeki sorunlar ve oluşan belirsizlik ortamı yatırımcı ve tüketici güvenini olumsuz yönde etkilemiştir. İç ve dış talebin azalması ve kredi imkânlarının zorlaşması nedeniyle birçok ülkede üretimde önemli düşüşler gözlenmiştir. Küresel kriz, tüm dünya ile ticari ve finansal bağları bulunan Türkiye ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Gerek dış talep gerekse iç talepteki gerilemeye bağlı olarak Türkiye ekonomisinde üretim, ihracat ve işsizlik göstergeleri olumsuz yönde etkilenmiştir. Küresel krizin etkilerini hafifletmek amacıyla alınan önlemler aşağıda özetlenmektedir.

#### **Likidite Destekleri:**

Merkez Bankası, piyasadaki döviz ve TL likiditesini artırmak amacıyla birçok önlem almıştır. Bankacılık sektörünün özkaynak yapısını daha da güçlendirmek amacıyla bankaların kar dağıtımına sınırlama getirilmiş ve bankaların kar dağıtılması BDDK onayına bağlanmıştır.

#### **Vergi Destekleri-1:**

- Yurtdışındaki varlıkları yurtçine getirmeyi amaçlayan, vergi indirimleri ve muafiyetlerini içeren Varlık Barışı uygulamasının geçerlilik süresi 30 Eylül 2009 tarihine kadar uzatılmıştır.
- Hisse senedi kazançlarında yerli yatırımcılara uygulanan yüzde 10'luk stopaj sıfıra indirilmiştir.
- 1 Eylül 2008 tarihi öncesindeki vergi borçlarının 18 ay süreyle yüzde 3 faizle taksitlendirilmesi imkânı getirilmiştir.
- Menkul Kıymet Yatırım Fonları ile Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıklarının sermaye piyasasında yaptıkları işlemler nedeniyle elde ettikleri gelirlere BSMV muafiyeti getirilmiştir.



- Gerçek kişilere kullanılan kredilerdeki Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu (KKDF) kesintisi oranı yüzde 15'ten yüzde 10'a indirilmiştir.
- Kablolu, kablosuz ve mobil internet servis sağlayıcılığı hizmetine ilişkin Özel İletişim Vergisi yüzde 15'ten yüzde 5'e indirilmiştir.
- 30 Haziran 2010'a kadar tescili silinecek ve hurdaya çıkarılacak 1979 veya daha eski model motorlu taşıtlar için vergi ve ceza affı getirilmiştir.
- Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanunu kapsamında düzenlenen ürün senetlerinin elden çıkarılmasından doğan kazançlara 31.12.2014 tarihine kadar gelir ve kurumlar vergisi muafiyeti getirilmiştir.
- KOBİ birleşmelerini teşvik etmek amacıyla 31.12.2009 tarihine kadar birleşen KOBİ'ler kanunda belirlenen şartları sağlamaları kaydıyla, kurumlar vergisi muafiyeti ve % 75'e kadar indirimli kurumlar vergisi uygulanmasından faydalanabileceklerdir.

### **Vergi Destekleri-2:**

- 16 Haziran 2009 tarihli 1. Mükerrer Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Bazı Mallara Uygulanacak Katma Değer Vergisi ile Özel Tüketim Vergisi Oranlarının Belirlenmesine Dair Karar" ile,
- İç talebi canlandırmak amacıyla bazı sektörlerde 15.06.2009 tarihine kadar uygulanan geçici ÖTV indiriminin oranları yeniden belirlenerek süresi 30.09.2009 tarihine kadar uzatılmıştır. Buna göre;
- Motor silindir hacmi 1600 cm<sup>3</sup>'ü geçmeyen otomobillerde yüzde 37'den yüzde 18'e indirilen ÖTV oranı, yüzde 27 olarak,
- Üstü kapalı kasalı ticari araçlarda yüzde 10'dan yüzde 1'e indirilen ÖTV oranı, yüzde 3 olarak,
- Açık kasalı ticari araçlarda yüzde 4'ten yüzde 1'e indirilen ÖTV oranı, yüzde 2 olarak,
- Çekiciler, midibüsler, özel amaçlı taşıtlar ve kamyonlarda yüzde 4'ten yüzde 1'e indirilen ÖTV oranı, yüzde 1 olarak,
- Otobüslerde yüzde 1'den yüzde 0'a indirilen ÖTV oranı, yüzde 0 olarak,
- Minibüslerde yüzde 9'den yüzde 2'ye indirilen ÖTV oranı, yüzde 4 olarak,
- 250 cm<sup>3</sup>'ü geçmeyen motosikletlerde yüzde 22'den yüzde 11'e indirilen ÖTV oranı, yüzde 16 olarak,
- Beyaz eşyada yüzde 6,7'den yüzde 0'a indirilen ÖTV oranı, yüzde 2 olarak uygulanacaktır.

- Mobilya ve bilgisayarda 30.06.2009 tarihine kadar yüzde 18 yerine yüzde 8 olarak uygulanan KDV oranının süresi 30.09.2009 tarihine kadar uzatılmıştır.

### **İstihdam Destekleri-1 (Aktif İşgücü Programlarının Güçlendirilmesi):**

- Kısa çalışma ödeneğinin miktarı yüzde 50 oranında artırılarak, yararlanma süresi 3 aydan 6 aya çıkarılmıştır. (Ödenekten yararlanma süresi Bakanlar Kurulu Kararı ile 31.12.2009 tarihine kadar uzatılmıştır)
- Genç ve kadın istihdam teşvikinin süresi uzatılmıştır.
- İşsizlik ödeneği yüzde 11 oranında artırılmıştır.
- Toplum yararına işler için oluşturulan çalışma programlarına aktarılan (TYÇP) kaynak artırılacaktır.
- Okul, hastane vb. sağlık kurumlarındaki bakım ve onarım işleri, ağaçlandırma ve erozyon kontrolü, çevre düzenlemesi ve arazi ıslahı, park ve bahçe düzenlemesi konularındaki geçici istihdam amaçlı programlar genişletilecektir.
- Program kapsamında 120 bin işsize doğrudan istihdam olanağı sağlanacaktır.
- İŞKUR'un mesleki eğitim faaliyetleri genişletilecektir.
- Vasıflı işgücü ihtiyacı karşılanacak ve işgücünün mesleki becerileri geliştirilecektir.
- Eğitim süresince katılımcılara günlük 15 TL ödeme yapılacaktır.
- Program kapsamında 200 bin işsize eğitim sağlanacaktır.

### **İstihdam Destekleri-2 (Aktif İşgücü Programlarının Güçlendirilmesi):**

- Kişilere girişimcilik ve eğitim danışmanlığı verilecektir.
- Proje, İŞKUR tarafından KOSGEB ile beraber yürütülecektir.
- İşsizlere girişimcilik konusunda eğitim verilecektir.
- Bireylere firma kurma ve işletme aşamasında danışmanlık hizmeti verilecektir.
- Eğitim sonucunda, KOSGEB kriterleri çerçevesinde sunulacak projelere KOSGEB tarafından 4000 TL tutarında hibe verilecektir.
- Program kapsamında 10 bin kişiye girişimcilik eğitimi verilecektir.
- İşbaşı eğitimleri çerçevesindeki stajlar desteklenecektir.
- Meslek lisesi, dengi ve üstü eğitim kurumu mezunları yararlandırılacaktır.
- İş tecrübesi olmayan gençlere deneyim kazandırılacak ve iş bulma olanakları artırılacaktır.
- Stajyerlere 6 aya kadar İŞKUR tarafından günlük 15 TL ödeme yapılacaktır.
- Program kapsamında 100 bin genç, stajyer olarak istihdam edilecektir.

### **İstihdam Destekleri-3 (Aktif İşgücü Programlarının Güçlendirilmesi):**

- İşyerlerinde mevcut istihdamın üzerinde yaratılacak ilave istihdam için prim desteği sağlanacaktır.
- İşyerlerinde Nisan 2009'daki mevcut istihdama ilave olarak işe alınan işçiler için uygulanacaktır.
- Başvuru süresi 2009 yılı sonunda sona erecektir. Başvuru süresini 6 ay uzatmaya Bakanlar Kurulu yetkili olacaktır.
- Asgari ücret üzerinden işveren primi 6 ay boyunca devlet tarafından karşılanacaktır. Yararlanma süresini 6 ay uzatmaya Bakanlar Kurulu yetkili olacaktır.
- Aktif işgücü programlarının güçlendirilmesi konusundaki analitik çalışmalar kapsamında;
  - İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulları'nın etkinliği artırılacaktır.
  - İstihdam Şurası Toplanacaktır.
  - Fon Yararlanıcılarının Profilleri Çıkarılacaktır.
  - Teşviklerin Etkinliği İncelenecektir.
  - Mesleki Eğitimler ve Kullanılan Kaynağın etkinliği incelenecektir.

### **Yatırım Destekleri -1:**

- Yatırım ve istihdamın teşvikine ilişkin 5084 sayılı kanunun gelir vergisi, sigorta primi ve enerji desteği teşviklerinden yararlanma süresi 1 yıl uzatılmıştır.
- Bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmayı, rekabet gücünü artıracak teknoloji ve ARGE içeriği yüksek büyük ölçekli yatırımlara destek olmayı, sektörel kümelenmeyi desteklemeyi ve teşvik kapsamındaki yatırım konularında ekonomik ölçek kriterlerini öne çıkarmayı amaçlayan yeni bir teşvik sistemi hazırlanmıştır. Yeni teşvik sistemi; Büyük Proje Yatırımları, Bölgesel ve Sektörel Teşvik Sistemi ve Genel Teşvik Sistemi olmak üzere üç gruptan oluşmaktadır. Sistemin getirdiği bazı destekler aşağıda sıralanmıştır:
  - Kurumlar/Gelir Vergisi İndirimi
  - Sosyal Güvenlik Primi İşveren Hisselinin Hazine tarafından karşılanması
  - Faiz Desteği
  - Yatırım Yeri Tahsisi
  - KDV İstisnası
  - Gümrük Vergisi Muafiyeti

- Yüksek teknoloji ve sermaye gerektiren AR-GE ve teknoloji kapasitesini artıran 12 sektörde büyük proje yatırımları desteklenecektir.

### **Yatırım Destekleri -2:**

Tekstil, konfeksiyon, hazır giyim, deri ve deri mamulleri sektörlerinde faaliyette bulunan, asgari 50 kişilik istihdam sağlayan ve 31.12.2010 tarihine kadar 1. ve 2. bölgelerden 3. ve 4. bölgelere taşınacak tesislere;

- Kurumlar vergisi oranı 5 yıl süreyle yüzde 20 yerine yüzde 5 oranında uygulanacak,
- Mevcut istihdam da dahil olmak üzere, bu tesislere taşındıkları bölgede (3. ve 4. bölgeler) 5 yıl süreyle SSK işveren primi Hazine tarafından karşılanacak,
- Hazine tarafından nakliye gideri desteği verilecektir.

### **Üreticiye ve İhracatçıya Sağlanan Kredi ve Garanti Düzenlemeleri-1:**

- Reel sektörü desteklemek amacıyla KOBİ'lere sıfır veya düşük faizli kredi desteği verilmiştir.
- Vergi ve SGK prim borcu bulunan esnaf ve sanatkârlar ile hizmet ve ticaret sektörlerindeki KOBİ'lere de KOSGEB kredilerinden yararlanma imkanı getirilmiştir.
- KOSGEB'in bütçesi, 2009 yılında 2008 yılına göre yüzde 48 oranında artırılmıştır.
- İhracatçılara kullanılmak üzere belirlenmiş olan ihracat reeskont kredisi limiti kademeli olarak artırılarak, 500 milyon ABD dolarından 2,5 milyar ABD Dolarına yükseltilmiştir.
- Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri'nin kullandığı düşük faizli tarım kredilerinin vadesi işletme kredilerinde 18 aydan 24 aya, yatırım kredilerinde 5 yıldan 7 yıla çıkarılmıştır.
- Firmaların Eximbank kredi kapsam ve limitleri artırılmıştır.
- Eximbank'ın doğrudan kullandığı kısa vadeli kredilerdeki geri ödeme vadeleri 2009 Ocak-Mart döneminde 3 ay uzatılmıştır.
- Hazine'nin 2009 yılında Eximbank'a sağlayabileceği toplam garanti ve ikraz limiti 4 milyar dolara çıkarılmıştır.
- Eximbank'ın ödenmiş sermayesi 1 Milyar TL'den 1,5 Milyar TL'ye yükseltilmiştir.

## **Üreticiye ve İhracatçıya Sağlanan Kredi ve Garanti Düzenlemeleri-2:**

- KOBİ'lerin finansman imkânlarına daha kolay erişebilmesi amacıyla Kredi Garanti Desteği uygulamasına başlanmıştır. Buna göre:
  - Kredi garanti kurumlarına 1 milyar TL kaynak aktarılacaktır. Bu kaynak 10 milyar TL'lik krediye kefalet sağlanmasına imkân verecektir.
  - Kredinin yüzde 65'ine Kredi Garanti Kurumu tarafından kefalet sağlanacak, kredi riskinin yüzde 35'ini ise bankalar üstlenecektir.
  - Asgari 6 ay, azami 4 yıl vadeli TL, döviz ve dövize endeksli krediler destek kapsamında yer alacaktır.
  - 15 Temmuz 2009 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı'nı takiben iki yıl içinde kullanılacak krediler bu destekten yararlanacaktır.

## **Kredi Kullanımı ve Kredi Kartlarına İlişkin Düzenlemeler-1:**

- Döviz cinsi ve dövize endeksli kredi kullanımına ilişkin esaslarda yapılacak değişikliklerle, tüketicilerin ve firmaların döviz cinsi ve dövize endeksli kredi kullanımları yeniden düzenlenmiştir. Buna göre;
  - Döviz geliri olan firmalar,
  - Yurtiçinden döviz cinsi ve dövize endeksli kredi kullanmaya devam edecektir.
  - Daha önce 18 ay olan vade sınırı dikkate alınmaksızın döviz cinsi kredi kullanabileceklerdir.
  - Döviz geliri olmayan firmalar,
  - Ortalama vadesi bir yıldan uzun olmak üzere, 5 milyon ABD Doları ve üzerinde yurtiçinden döviz kredisi kullanabileceklerdir.
  - Türkiye'deki bankalarda bulundurulacak döviz ve/veya belirli nitelikleri haiz yabancı para menkul kıymetleri teminat göstermek suretiyle, teminat tutarı kadar vade sınırı olmadan ticari ve mesleki amaçlı yurtiçinden döviz kredisi kullanabileceklerdir.
  - Vade ve tutar sınırlaması olmadan dövize endeksli kredi kullanmaya devam edeceklerdir.
  - Tüketiciler,
  - Bugüne kadar yurtiçinden ve yurtdışından döviz cinsi kredi kullanamayan tüketiciler yeni düzenleme ile dövize endeksli kredi kullanamayacaktır.

## **Kredi Kullanımı ve Kredi Kartlarına İlişkin Düzenlemeler-2:**

- Kredi kartı borçlarının yeniden yapılandırılmasına ilişkin yapılan yasal düzenlemeyle, 31 Mayıs 2009 tarihi itibariyle ödeme ihtarı çekilmiş, icra takibi başlatılmış, ya da banka tarafından takip olunan krediler grubunda sınıflandırılmış kredi kartı borçlarının yeni bir ödeme planına bağlanması imkanı getirilmiştir.
- BDDK, yapılan düzenlemeyle, halihazırda yüzde yirmi olarak uygulanan asgari ödeme tutarını, Hazine Müsteşarlığı ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının olumlu görüşünü alarak; yüzde kırka kadar artırmaya ve artırdığı oranı yüzde yirmiye kadar düşürmeye yetkili kılınmıştır. Asgari ödeme oranı, BDDK tarafından, belirtilen sınırlar dâhilinde kart hamili grupları itibariyle farklılaştırılabilecektir.

## **AR-GE Destekleri:**

- Ar-Ge Şirketlerinin de Ar-Ge teşvikinden yararlanmasının sağlanması amacıyla, Ar-Ge merkezi kuracak firmaların ayrıca üretim faaliyetinde bulunma koşulu olmadığına ilişkin yönetmelik hazırlanmıştır.
- Ar-Ge personelinin yararlandığı vergi indirimi desteği yeniden düzenlenerek, desteğin 5 yıl boyunca doğrudan firmalara verilmesi sağlanmıştır.
- Ar-Ge ve destek personelinin, çalışmaları karşılığında elde ettikleri ücretleri üzerinden asgari geçim indirimi uygulandıktan sonra hesaplanan gelir vergisinin, 31.12.2013 tarihine kadar; doktoralı olanlar için yüzde 90'ının, diğerleri için yüzde 80'inin verilecek muhtasar beyanname üzerinden tahakkuk eden vergiden indirilmek suretiyle terkin edilmesini sağlayan yasal düzenleme hayata geçirilmiştir.

## BÖLÜM 3: EKONOMİK KRİZLERİN OTOMOTİV SEKTÖRÜ ÜZERİNE ETKİSİ

### 3.1. EKONOMİK KRİZLERİN OTOMOTİV SEKTÖRÜNE ETKİLERİ

#### 3.1.1. YATIRIMLAR ÜZERİNE ETKİLERİ

Ekonomik krizlerin etkileri kendisini reel sektör yatırımlarında göstermektedir. Aşağıdaki tablo 10'da Türkiye'de yaşanmış olan 2001 krizinin yatırımlar üzerindeki etkisi görülmektedir. Tüm sektörler toplamına bakıldığında yatırımların artmış olduğu görülse de, imalat sektörü tam tersi durum içindedir. Toplamda sabit sermaye yatırımları krizin yaşandığı 2001 yılında %19,3 oranında artmış, buna karşılık imalat sanayi %26,9 oranında daralmıştır.

**Tablo 10. Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları (1998-2002)**

Toplam İçindeki Payları (%)					
	1998	1999	2000	2001	2002
<b>Tarım</b>	4,8	2,9	2,6	2,1	1,9
<b>Madencilik</b>	1,4	1,6	1,1	1,1	1,8
<b>İmalat</b>	23,4	23,7	26,7	23,3	29,7
<b>Enerji</b>	3,3	2,8	2,9	6,3	3,1
<b>Ulaştırma</b>	20,7	19,9	26,2	21,8	26,0
<b>Turizm</b>	3,7	5,5	5,6	6,3	6,8
<b>Konut</b>	34,1	33,8	23,7	26,7	17,0
<b>Eğitim</b>	0,9	1,7	2,3	2,1	1,5
<b>Sağlık</b>	3,6	3,2	4,2	4,4	4,0
<b>Diğer Hizmetler</b>	4,2	4,8	4,7	5,9	8,0
<b>Toplam</b>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<b>Toplam - Milyar TL.</b>	9.662.778	12.197.844	19.705.465	23.514.941	30.150.416
Kaynak: DPT					

Tablo 11'de de 2008 küresel krizinin yatırımlar üzerindeki etkileri görülmektedir. Bu sefer genelde de bir düşüş vardır. Bunun en büyük sebeplerinden biri, krizin küresel

nitelikte olmasıdır. 2001 krizi sadece ülkemizde gerçekleşmişti; yabancı yatırımlar devam edebilmekte, dış pazarların ve dolayısıyla ihracatın artma imkânı var idi. Nitekim 2001 krizinden çıkış yolu dış pazarlara açılmak olmuştur. Ancak 2008 krizine bakıldığında, ihracat yapılan ülkeler ve yatırım yapan ülkeler de kriz içinde olduklarından yatırım oranları azalmıştır.

Toplam özel sektör yatırımlarına bakıldığında 2007 yılında yatırımların %65,7 oranında artmıştır. Küresel krizin etkilerinin hissedilmeye başlandığı 2008 yılında ise yatırımlar %1,1 oranında azalmış, 2009 yılında ise yatırımlar bir önceki yıla göre %20,2 oranında düşmüştür. İmalat sanayinde ise yatırımlar 2007 yılında %77,9, 2008 yılında %1,1 oranında artmış, ancak 2009 yılında %24,7 oranında düşüş yaşanmıştır.

**Tablo 11. Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları (2004-2009)**

Toplam İçindeki Payları (%)						
	2004	2005	2006	2007	2008	2009
<b>Tarım</b>	4,1	3,1	3,4	3,2	2,4	0,9
<b>Madencilik</b>	2,0	1,9	1,7	1,6	1,7	2,0
<b>İmalat</b>	42,2	42,1	42,2	45,3	46,3	43,7
<b>Enerji</b>	1,7	2,1	2,7	3,2	3,8	5,6
<b>Ulaştırma</b>	18,8	17,4	16,3	17,4	18,7	21,4
<b>Turizm</b>	7,6	7,9	7,4	6,7	8,0	7,7
<b>Konut</b>	13,2	15,1	15,6	12,7	8,1	8,7
<b>Eğitim</b>	1,2	1,1	1,0	1,0	1,3	1,0
<b>Sağlık</b>	4,1	5,0	5,7	4,5	5,0	3,5
<b>Diğer Hizmetler</b>	5,2	4,3	4,0	4,3	4,7	5,5
<b>Toplam</b>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<b>Toplam - Milyar TL.</b>	60.730	73.069	93.159	154.381	152.692	121.824
Kaynak: DPT						

Otomotiv sanayi yatırımlarına bakıldığında ise, 2007 yılında %10'luk bir düşüş görülmektedir. Bu da, küresel krizin etkilerinin 2007 yılında görülmeye başlanmasına



bağlanabilir. Piyasalarda oluşmaya başlayan çalkantılar nedeniyle otomotiv firmalarının yatırım kararlarını almakta zorlanmış olabilecekleri söylenebilir.

**Tablo 12. Otomotiv Sanayi Yatırımları (USD)**

Proje Tipi	2004	2005	2006	2007	2008
<b>Kapasite Artırımı</b>	105.000.000	104.000.000	202.000.000	220.000.000	189.000.000
<b>Modernizasyon</b>	48.000.000	128.000.000	96.000.000	54.000.000	66.000.000
<b>Yeni Model</b>	160.000.000	346.000.000	580.000.000	475.000.000	725.000.000
<b>Kalite Arttırıcı</b>	11.000.000	17.000.000	19.000.000	24.000.000	33.000.000
<b>Yerleştirmeyi Arttırıcı</b>	35.000.000	32.000.000	19.000.000	56.000.000	97.000.000
<b>Diğer</b>	76.000.000	92.000.000	120.000.000	100.000.000	198.000.000
<b>TOPLAM</b>	<b>435.000.000</b>	<b>724.000.000</b>	<b>1.036.000.000</b>	<b>929.000.000</b>	<b>1.308.000.000</b>

Kaynak: Otomotiv Sanayicileri Derneği

### 3.1.2. İŞSİZLİK ÜZERİNE ETKİLERİ

Krizlerin en büyük etkileri işsizlik üzerinde görülür. Piyasalarda bir kriz baş gösterdiğinde firmaların ilk olarak izleyecekleri yol maliyetlerini azaltmaktır. Bunu da genellikle istihdamı azaltma yoluna giderek yapmaktadırlar. Tablo 13’de otomotiv sanayinde 2008 küresel krizinin ortaya çıkışından sonra istihdamın %5 oranında gerilediği görülmektedir.

**Tablo 13. Otomotiv Sanayi İstihdamı**

Yıllar	Otomotiv Sanayi İstihdamı
2004	38.484
2005	39.455
2006	42.797
2007	47.552
2008	45.153

Kaynak: Otomotiv Sanayicileri Derneği

Sanayi sektörünün tamamına bakıldığında, tablo 16’dan da görüleceği üzere, 2001 krizinde de işsizliğin arttığı görülmektedir. 2006 yılında toparlanmaya başlayan

istihdam, 2008 küresel krizinin baş göstermesiyle birlikte düşmüştür ve düşmeye devam etmektedir. Toplam istihdam 2007 yılında %7,1 oranında düşmüş, 2008 yılında %2,2 oranında artmıştır. İstihdam oranının 2007 yılında 2008 yılına göre daha çok düşmesinin sebebi şu şekilde açıklanabilir: 2008 yılında belirgin şekilde görülen küresel krizin etkileri 2007 yılında hissedilmeye başlanmıştır. Bunu gören firmalar da krizin etkileri artmadan maliyetlerini kontrol altına almak istemiş olabilir, dolayısıyla çalışan sayısını azaltma yoluna gitmiş olabilirler. Nitekim 2008 yılında görülen toparlanma da istihdamın eski seviyelerine gelmesini sağlayamamıştır. 2009 yılının ilk 9 ayı verileri ile önceki yılın ilk 9 ayı istihdam oranı bakımından karşılaştırıldığında, 2009 yılında istihdamın %0,5 oranında düştüğü görülmektedir. İmalat sanayinde de aynı dönem istihdam %8,7 oranında azalmıştır. Buradan yola çıkarak da, her ne kadar istihdam konusunda otomotiv sektörü verileri net olarak açıklanmış olmasa da, 2009 yılında otomotiv sanayi istihdamının azalmış olduğu söylenebilir.

2001 krizinde durum aynıdır. 2001 yılında toplam istihdam %0,3 oranında azalırken imalat sanayi istihdamı %0,9 oranında azalmıştır. Buradan, imalat sanayi istihdamının kriz zamanında en çok etkilendiği sonucu çıkarılabilmektedir.

**Tablo 14. Yurtiçi İşgücü Piyasasında Gelişmeler (15+, Bin kişi)(yıllık ortalama)**

	<b>Toplam İstihdam</b>	<b>Sanayi İstihdamı</b>
2009 (ocak-eylül)	21.138	4.077
2008 (ocak-eylül)	21.252	4.464
2008	21.194	4.441
2007	20.738	4.314
2006	22.330	5.674
2005	20.067	4.178
2004	19.632	3.919
2002	21.354	3.954
2001	21.524	3.774
2000	21.580	3.810
Kaynak:TÜİK'ten derlenmiştir. Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçlarına Göre.		

### 3.1.3. GSMH ÜZERİNE ETKİLERİ

Kriz zamanlarında satışların, karların, üretimin düşmesi gibi, bunlara bağlı olarak gelirlerin düşmesi de olağandır. Aşağıdaki tablolarda da kriz zamanlarında GSYH rakamları görülmektedir.

2001 krizinde GSYH'nın durumuna bakıldığında, GSYH %5,7 oranında düşmüştür. GSYH içinde sanayinin oranı %7,3, imalat sanayinin oranı da %7,6 oranında azalmıştır.

**Tablo 15. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1998 fiyatlarıyla) (1999-2002)**

Sektörler	1999	2000	2001	2002
Toplam Sanayi GSYH	17.906.410	19.081.268	17.689.505	18.175.341
İmalat Sanayi GSYH	15.933.358	17.037.385	15.736.113	16.192.617
GSYH (Alıcı Fiyatlarıyla)	67.840.570	72.436.399	68.309.352	72.519.831
Kaynak : TÜİK'ten derlenmiştir.				

2008 krizindeki duruma bakıldığında, GSYH'nın 2007 yılında % 4,7 oranında arttığı, toplam sanayide GSYH'nın % 5,8 oranında arttığı, imalat sanayinde de % 5,6 oranında arttığı görülmektedir. 2008 yılında GSYH da %0,9 oranında, toplam sanayide GSYH %1,1 oranında, imalat sanayinde ise %0,8 oranında artmıştır.

**Tablo 16. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1998 fiyatlarıyla) (2006-2008)**

Sektörler	2006	2007	2008
Toplam Sanayi GSYH	25.649.966	27.130.511	27.430.822
İmalat Sanayi GSYH	23.033.310	24.326.791	24.509.477
GSYH (Alıcı Fiyatlarıyla)	96.738.320	101.254.625	102.163.974
Kaynak : TÜİK'ten derlenmiştir.			

2008 küresel krizinin etkilerinin esas hissedildiği 2008 sonu ve 2009 yılına bakıldığında, 2008'in son çeyreğinde GSYH'da toplam sanayide de, imalat sanayinde de bariz bir düşüş görülmektedir. Bu düşüş 2009'un ilk çeyreğinde katlanarak devam etmiştir (bkz. Tablo 17). GSYH, 2009'un son çeyreğine gelindiğinde, 2008'in 3. çeyreğinden sonra toplamda %29 oranında azalmıştır.

**Tablo 17. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (yüzde değişim, 1998 fiyatlarıyla)**

Sektörler	2008				2009		
	I. Dönem	II. Dönem	III. Dönem	IV. Dönem	I. Dönem	II. Dönem	III. Dönem
Toplam Sanayi GSYH	9,0	5,0	0,7	-9,6	-20,6	-10,9	-4,0
İmalat Sanayi GSYH	9,1	4,8	0,3	-10,8	-21,8	-11,2	-3,9
GSYH (Alıcı Fiyatlarıyla)	7,2	2,8	1,0	-6,5	-14,7	-7,9	-3,3

Kaynak : TÜİK'ten derlenmiştir.

### 3.1.4. ENFLASYON ÜZERİNE ETKİLERİ

Enflasyon -fiyat artışları- hesaplanırken tüketici fiyat endeksleri (TÜFE) ve üretici fiyat endeksleri (ÜFE) olmak üzere iki endeks kullanılmaktadır. Tüketici Fiyatları Endeksi hanehalklarının tüketim harcamalarında yer alan mal ve hizmetlerin belirli zaman aralıklarında fiyatlarındaki değişimleri göstermektedir. Üretici Fiyatları Endeksi ise tarım, imalat sanayi, madencilik ve enerji sektörlerinde üretimi yapılan malların, üretici tarafından yurtiçi peşin satış fiyatlarındaki değişimleri göstermektedir.

Küresel kriz başlamadan önceki fiyat artışlarına bakıldığında genel üretici fiyatları endeksinin 2005 yılında, önceki yıla göre (aralık ayı baz alınarak) %2,66, 2006 yılında %11,58 ve 2007 yılında %5,94 oranında arttığı görülmektedir. Sanayi endeksi de 2005 yılında %2,57, 2006 yılında %13,81, 2007 yılında ise %3,78 oranında artmıştır. Buna karşılık otomotiv sektöründe fiyatlar %5,04 oranında bir azalış kaydetmiştir. 2006 yılında fiyatlardaki azalış bir müddet daha devam etmiş ancak yılsonunda fiyat artışı %10,65 olarak gerçekleşmiştir. 2007 yılında ise, ilk 4 ayda fiyat artışları %10'un üzerinde seyrederken, 5. aydan itibaren fiyat oranları düşmeye başlamış ve 2007 yılında, önceki yıla göre otomotiv sektörü fiyatları %0,54'lük bir düşüş göstermiştir.

Küresel krizin etkilerinin görülmeye başlandığı 2008 yılında üretici fiyatları %8,11 (bir önceki yıl aralık ayına göre), sanayi fiyatları %10,07 artmıştır. Buna karşılık tablo 18'den görüleceği gibi, 2008 yılı boyunca ÜFE ve sanayi endeksi artarken, otomotiv sanayinde fiyatlar, bu iki endeks artışlarından farklı olarak azalış göstermiştir veya çok az artmıştır. Örneğin, 2008 şubat ayında ÜFE %10,50, sanayi endeksi %9,18 oranında

artarken, otomotiv endeksi %1,38 oranında azalmıştır. 2008 sonunda da otomotiv endeksi %0,34 oranında azalış kaydetmiştir.

Bunun sebebi, dünyada ve Türkiye’de kriz görülürken, otomotiv firmalarının maliyetlerinin fazla artmaması adına, yan sanayilerinden düşük karlarla malzeme temin etmiş olmaları olabilir. Başka bir deyişle otomotiv yan sanayi firmaları eskiye oranla fiyatlarını düşürmüş olabilirler. Satınalma maliyetlerini azaltan otomotiv firmaları da ürünleri düşük fiyattan satma yoluna, bir başka deyişle kampanya yaparak ürünlerini ucuzlatma yoluna gitmiş olabilirler. Böylece satış seviyelerini kriz zamanında belli bir oranda tutmaları hedeflenmiş olabilir. Nitekim 2008 yılında otomotiv firmalarının üretimine bakıldığında (tablo 20) 2007 yılına oranla %4,3 oranında arttığı görülmektedir. Her ne kadar kriz küresel nitelikte olup, ihracat yapılan pazarların alım gücünün de düştüğü görülse de, Türkiye’de 2008 yılında döviz kurunun aşırı değerlenmesinden dolayı, Türk Lirası değer kaybetmiştir. Bundan dolayıdır ki, Türk otomotiv sektörünün ihracatta rekabet etme olanağı artmıştır. Ve 2008 yılında ihracatın 2007’ye oranla %11,2 arttığı görülmektedir.

2009 yılında ise ÜFE önceki yıla göre %5,93 oranında, sanayi endeksi %4,14 oranında artarken otomotiv endeksi %7,12 oranında artmıştır (Tablo 18). Otomotiv sektörü krizin esas hissedildiği 2009 yılında ağır darbe almıştır. 2009 yılı otomotiv üretimi %24,2 oranında, ihracat %30,9 oranında azalmıştır. İhracat gelirlerinde de %33,6 oranında düşme meydana gelmiştir (Tablo 20).

Tüm dünya ülkelerinde otomotiv sektörü için hurda indirimleri, vergi indirimleri gibi teşviklerle önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu kriz esnasında büyük otomotiv firmaları iflas etmemek için birleşme yoluna gitmişlerdir. Türkiye’de de hükümet özel tüketim vergisi indirimi uygulaması yapmıştır. Bu uygulamayla birlikte satışlar canlanmıştır. Uygulama aydan aya eski haline getirilmiştir. Ancak otomotiv firmaları bu sefer de kampanyalar uygulayarak fiyatlarını düşürme yoluna gitmişlerdir. Fakat tablo 18’den de görüleceği üzere 2008 yılında görülen genel ve sanayideki fiyat artışları otomotiv sektörü daha fazla dayanamamıştır. 2009 yılında, genel ve sanayi endekslerinin önceki yıla göre düştüğü görülse de fiyatlar hala yüksektir. Örneğin, 2008 yılı temmuz ayında ÜFE %18,41, sanayi endeksi %19,33 oranında artmıştır. 2009 yılı temmuz ayında ise ÜFE’nin önceki yıla göre %3,75, sanayi endeksinin de %4,56 oranında düştüğü

görülmektedir. Ancak bu düşüşler 2008 yılında görülen artışların azalması anlamına gelmemektedir. Ve bu sebeple de 2009 yılında otomotivde temmuz ayında %5,88 oranında artış meydana gelmiştir.

Tüketici tarafında da fiyatların sürekli arttığı tablo 18'den görülmektedir. 2007 yılında %8,39, 2008 yılında %10,06, 2009 yılında da %6,53 oranında TÜFE artmıştır. Tüketicilerin zorunlu kullandıklarını ürünlerin fiyatları artarken, bu sırada kişi başına gelir düşerken, tüketicilerin lüks tüketime yönelmesi olağan değildir. Bunun yanında faizlerin yükselmesi, kredi almanın zorlaşması da otomotiv talebinin azalmasının nedenleri arasındadır. Vergi indirimini uygulaması sırasında da, tasarrufu olan, otomobil almak isteyen ve indirim fırsatını kaçırmak istemeyen tüketicilerin alım yaptıkları görülmüştür.

2009 yılında görülen üretim, satış ve ihracat azalışının bir nedeninin de üretici ve tüketici tarafındaki bu fiyat artışları olduğu söylenebilir.

**Tablo 18. Fiyat Artışı Endeksleri (2003=100) (bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde değişim)**

2005	ocak	şubat	mart	nisan	mayıs	haziran	temmuz	ağustos	eylül	ekim	kasım	Aralık
TÜFE	9,24%	8,69%	7,94%	8,18%	8,70%	8,95%	7,82%	7,91%	7,99%	7,52%	7,61%	7,72%
ÜFE	10,70%	10,59%	11,33%	10,16%	5,59%	4,25%	4,26%	4,32%	4,38%	2,57%	1,59%	2,66%
Sanayi Endeksi	11,70%	12,13%	12,79%	13,31%	7,67%	6,50%	5,88%	5,48%	5,14%	2,73%	1,62%	2,57%
Otomotiv Endeksi*	6,00%	3,44%	3,51%	2,80%	-0,34%	-2,32%	-1,94%	-2,10%	-3,47%	-4,00%	-5,02%	-5,04%
2006	ocak	şubat	mart	nisan	mayıs	haziran	temmuz	ağustos	eylül	ekim	kasım	Aralık
TÜFE	7,93%	8,15%	8,16%	8,83%	9,86%	10,12%	11,69%	10,26%	10,55%	9,98%	9,86%	9,65%
ÜFE	5,11%	5,26%	4,21%	4,96%	7,66%	12,52%	14,34%	12,32%	11,19%	10,94%	11,67%	11,58%
Sanayi Endeksi	5,43%	5,44%	4,41%	4,34%	7,55%	12,63%	14,67%	12,33%	11,21%	11,51%	13,10%	13,81%
Otomotiv Endeksi*	-4,85%	-3,15%	-2,40%	-1,36%	1,01%	6,76%	7,13%	8,53%	9,11%	9,39%	9,68%	10,65%
2007	ocak	şubat	mart	nisan	mayıs	haziran	temmuz	ağustos	eylül	ekim	kasım	Aralık
TÜFE	9,93%	10,16%	10,86%	10,72%	9,23%	8,60%	6,90%	7,39%	7,12%	7,70%	8,40%	8,39%
ÜFE	9,37%	10,13%	10,92%	9,68%	7,14%	2,89%	2,08%	3,72%	5,02%	4,41%	5,65%	5,94%
Sanayi Endeksi	11,10%	11,68%	12,52%	11,39%	8,19%	2,56%	1,02%	2,55%	3,53%	2,38%	3,82%	3,78%

Otomotiv Endeksi*	11,65%	12,05%	11,74%	11,62%	8,60%	2,23%	2,85%	1,47%	1,16%	0,80%	0,78%	-0,54%
<b>2008</b>	<b>ocak</b>	<b>şubat</b>	<b>mart</b>	<b>nisan</b>	<b>mayıs</b>	<b>haziran</b>	<b>temmuz</b>	<b>ağustos</b>	<b>eylül</b>	<b>ekim</b>	<b>kasım</b>	<b>Aralık</b>
TÜFE	8,17%	9,10%	9,15%	9,66%	10,74%	10,61%	12,06%	11,77%	11,13%	11,99%	10,76%	10,06%
ÜFE	6,44%	8,15%	10,50%	14,56%	16,53%	17,03%	18,41%	14,67%	12,49%	13,29%	12,25%	8,11%
Sanayi Endeksi	4,39%	6,45%	9,18%	13,59%	15,83%	17,51%	19,33%	15,42%	13,94%	15,36%	14,36%	10,07%
Otomotiv Endeksi*	-1,02%	-1,38%	-0,38%	2,87%	3,21%	3,30%	-0,53%	-3,18%	-2,43%	-1,55%	-1,04%	-0,34%
<b>2009</b>	<b>ocak</b>	<b>şubat</b>	<b>mart</b>	<b>nisan</b>	<b>mayıs</b>	<b>haziran</b>	<b>temmuz</b>	<b>ağustos</b>	<b>eylül</b>	<b>ekim</b>	<b>kasım</b>	<b>Aralık</b>
TÜFE	9,50%	7,73%	7,89%	6,13%	5,24%	5,73%	5,39%	5,33%	5,27%	5,08%	5,53%	6,53%
ÜFE	7,90%	6,43%	3,46%	-0,35%	-2,46%	-1,86%	-3,75%	-1,04%	0,47%	0,19%	1,51%	5,93%
Sanayi Endeksi	10,20%	8,46%	4,84%	0,03%	-2,61%	-2,90%	-4,56%	-1,70%	-0,32%	-0,97%	-0,07%	4,14%
Otomotiv Endeksi*	1,45%	2,20%	2,41%	1,13%	0,80%	2,18%	5,88%	8,58%	7,98%	7,86%	8,00%	7,12%
<b>2010</b>	<b>ocak</b>	<b>şubat</b>	<b>mart</b>	<b>nisan</b>	<b>mayıs</b>	<b>haziran</b>	<b>temmuz</b>	<b>ağustos</b>	<b>eylül</b>	<b>ekim</b>	<b>kasım</b>	<b>Aralık</b>
TÜFE	8,19%											
ÜFE	6,30%											
Sanayi Endeksi	4,07%											
Otomotiv Endeksi*	6,50%											

\*Otomotiv endeksi, motorlu kara taşıtı, römork ve yarı römorklar endeksidir.

Kaynak: TUIK'ten derlenmiştir.

### 3.1.5. ÜRETİM VE TALEP ÜZERİNE ETKİLERİ

Kriz dönemlerinde tüm Dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de öncelikli olarak otomotiv ürünlerine olan talep daralmaktadır. Özellikle bankaların faiz koşulları konusunda yaşadıkları güçlüklerle bağlı olarak, tüketici kredileri taleplerini karşılayamamaları, yurt içi pazarda düşüşlere neden olmuştur.

Ekonomik krizle birlikte imalat sanayinde kapasite kullanım oranı da düşmektedir. Bunun nedenleri arasında, işsizliğin artması nedeniyle, gelirlerin düşmesi nedeniyle alım gücünün azalması, dolayısıyla talep daralmasının yaşanmasıdır. Talep az olunca, firmalar da kapasite kullanımlarını düşürmekte, böylece stok maliyetinden de kaçınmaktadırlar. Tablo 19'da 2001 ve 2008 krizinde kapasite kullanım oranları

görülmektedir. Kriz zamanlarında kapasite kullanımlarının düştüğü, krizden çıkıldığında kapasite kullanımlarının arttığı görülmektedir.

2001 krizinde kamu sektörü kapasite kullanım oranı %3.6, özel sektör kapasite kullanım oranı %11, toplamda ise %5.9 oranında azalmıştır.

2008 krizinde ise kamu sektörü kapasite kullanım oranı %1.9, özel sektör kapasite kullanım oranı %4.7, toplamda ise %4.5 oranında azalmıştır.

**Tablo 19. Aylık İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (Üretim Değeri İle Ağırlıklandırılmış)**

	<b>TOPLAM</b>	<b>KAMU</b>	<b>ÖZEL</b>
<b>2008</b>	78,1	86,7	77,0
<b>2007</b>	81,8	88,4	80,8
<b>2006</b>	81,0	89,4	79,7
<b>2005</b>	80,3	86,2	79,0
<b>2004</b>	81,5	84,3	79,9
<b>2003</b>	78,5	83,7	75,3
<b>2002</b>	76,2	82,8	72,1
<b>2001</b>	71,6	81,3	66,4
<b>2000</b>	76,1	78,4	74,6
<b>1999</b>	73,2	79,7	69,6

Kaynak: DPT'den derlenmiştir.

2008 küresel krizinde otomotiv sektörüne bakıldığında, toplam üretim 2008 yılında, bir önceki yıla göre %4,3 oranında düşmüştür. Krizin asıl etkileri otomotiv sektöründe 2008 yılının Ekim ayında hissedilmeye başlanmış olduğundan asıl üretim azalması 2009 yılında görülmüştür ve 2009 yılında 2008'e göre otomotiv sanayi toplam üretimi %24,2 oranında düşmüştür. Bu düşüşün çoğunluğu otomobil üretiminde olmuştur.

Otomotiv sanayi pazarında ise 2008 yılında bir önceki yıla göre %17'lik bir düşüş göstermiştir. 2009 yılında ise, 2008'e göre, %9,4 artmıştır. Bu toparlanmaya rağmen, 2009 yılında otomotiv sanayi toplam üretimi, 2007 yılına göre %9 daha düşüktür. Pazarın artmasının nedeni ise, küresel krizin etkilemediği veya daha az etkilediği



pazarlara (Yakın ve Orta Doğu, Kuzey Afrika, Güney Amerika gibi) girilmesidir. Yine de pazar oranının artması bile talebin yeterince artmasını sağlayamamıştır. Bununla birlikte ihracatın da 2009 yılında %30,9 oranında azalmış olduğu tablo 20'den görülmektedir. İhracat gelirleri de 2009 yılında %33,6 oranında azalmıştır.

**Tablo 20. Otomotiv Sanayi Üretim, Pazar, İthalat, İhracat**

		2007	2008	2009	2008/2007	2009/2008
<b>Üretim</b>	<b>Toplam</b>	1.099.413	1.147.110	869.505	4,3%	-24,2%
	<b>Otomobil</b>	634.883	621.567	510.931	-2,1%	-17,8%
<b>Pazar</b>	<b>Toplam</b>	634.206	526.544	575.865	-17,0%	9,4%
	<b>Otomobil</b>	357.465	305.998	369.819	-14,4%	20,9%
<b>İthalat</b>	<b>Toplam</b>	355.752	306.087	313.917	-14,0%	2,6%
	<b>Otomobil</b>	236.725	206.793	243.542	-12,6%	17,8%
<b>İhracat</b>	<b>Toplam</b>	820.370	910.270	628.970	11,0%	-30,9%
	<b>Otomobil</b>	504.353	525.301	388.994	4,2%	-25,9%
<b>İhracat (\$)</b>	<b>Toplam</b>	19.103.389.628	21.901.966.775	14.531.977.006	14,6%	-33,6%
	<b>Otomobil</b>	6.849.650.057	7.505.740.617	6.092.424.656	9,6%	-18,8%

Kaynak: Otomotiv Sanayicileri Derneği

Tablo 21'e, tüketici eğilim endeksine bakılacak olursa, 2009 yılında tüketicilerin satınalma güçlerinin düştüğü, dolayısıyla otomobil satın alma ihtimallerinin buna ve diğer nedenlere bağlı olarak 2008 yılına göre azalmış olduğu görülmektedir.

**Tablo 21. Tüketici Eğilim İstatistikleri (Endeks)**

Yıllar	Satın alma gücü (mevcut dönem)	Genel ekonomik durum (mevcut dönem)	İş bulma olanakları (gelecek dönem)	Otomobil satın alma ihtimali (gelecek dönem)
2004	96,1	106,2	93,8	8,9
2005	89,6	95,2	89,0	8,0
2006	85,4	87,5	90,2	7,9
2007	85,1	88,1	89,3	7,8
2008	72,5	66,4	74,2	8,4
2009	70,3	66,3	71,3	8,0

\*12 aylık endekslerin ortalaması alınmıştır.

Kaynak: TUIK'ten derlenmiştir.

Aylık olarak bakıldığında, bireylerin otomobil satınalma ihtimallerinin ise 2009'un son çeyreğinde oldukça düşük olduğu görülmektedir.

**Tablo 22. Tüketici Eğilim İstatistikleri (Yüzde Değişim)**

2007												
	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Otomobil satın alma ihtimali (gelecek dönem)	-10,48	-13,41	-17,33	-1,72	6,23	1,81	19,6	15,5	-0,39	14,07	-7,77	-13,84
2008												
	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Otomobil satın alma ihtimali (gelecek dönem)	14,35	21,78	-4,38	-6,53	-10,86	-6,73	3,99	8,19	18,44	26,36	24,39	22,44
2009												
	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Otomobil satın alma ihtimali (gelecek dönem)	-5,06	-19,55	4,4	14,78	15,11	14,16	2,14	-4,66	-15,41	-27,37	-15,13	-7,54

Kaynak: TUIK'ten derlenmiştir.

### 3.1.6. DIŞ TİCARET ÜZERİNE ETKİLERİ

Otomotiv Sanayi ihracatının % 90'ının gerçekleştiği Avrupa Pazarındaki daralmanın Türk otomotiv sanayi üzerindeki etkileri, 2008 Ağustos ayında sipariş iptalleriyle kendini göstermeye başlamış ve bu durum ihracatın düşmesine neden olmuştur. Özellikle 2008 yılı son çeyrekte, Avrupa pazarındaki daralmanın boyutları önemli oranda artmıştır.

Birçok AB Ülkesinde, 2009 yılı itibariyle uygulanmaya başlayan otomotive yönelik talebi canlandırmayı amaç önlemlerden kaynaklanan olumlu etkilerin, yılın ilk çeyreğinden sonra gerek otomobil gerek ticari araç pazarında hissedilmiştir.

2001 krizinden sonra artarak devam eden ihracat 2008 yılından sonra krizin etkisiyle, toplam sanayide %22.6, imalat sanayinde %23.7, otomotiv sanayinde %32.7 oranında düşmüştür. Aynı şekilde ithalat da toplam sanayide %30.3, imalat sanayinde %26.2, otomotiv sanayinde %24.6 oranında azalmıştır.

**Tablo 23. Toplam Sanayi, İmalat Sanayi, Otomotiv Sanayi Dış Ticareti**

Değer / Value 000 \$	İHRACAT			İTHALAT		
	YILLAR	Toplam	İmalat Sanayi	Otomotiv Sanayi*	Toplam	İmalat Sanayi
2009	102.164.809	95.470.967	15.287.012	140.775.457	110.889.257	14.054.931
2008	132.027.196	125.187.659	22.722.263	201.963.574	150.252.335	18.628.755
2007	107.271.750	101.081.873	19.762.878	170.062.715	133.938.136	17.327.602
2006	85.534.676	80.246.109	14.817.071	139.576.174	110.378.826	15.708.498
2005	73.476.408	68.813.408	11.932.935	116.774.151	94.208.255	14.258.541
2004	63.167.153	59.579.116	10.161.323	97.539.766	80.447.302	13.686.074
2003	47.252.836	44.378.429	6.474.261	69.339.692	55.689.766	6.935.212
2002	36.059.089	33.701.646	4.131.539	51.553.797	41.383.030	3.879.532
2001	31.334.216	28.826.014	3.604.893	41.399.083	32.686.102	3.566.430
2000	27.774.906	25.517.540	2.627.142	54.502.821	44.200.242	7.440.033
1999	26.587.225	23.957.813	2.385.680	40.671.272	33.935.827	4.387.132
1998	26.973.952	24.064.586	1.364.193	45.921.392	39.024.929	5.427.518
1997	26.261.072	23.312.800	1.182.506	48.558.721	39.802.296	6.242.184
1996	23.224.465	20.525.761	1.130.929	43.626.642	35.207.187	4.853.975

**\*Uluslararası standart sanayi sınıflamasına (USSS, Rev.3) göre, "kalem 34 - motorlu kara taşıtı ve römorklar" ve "kalem 35 diğer ulaşım araçları" rakamları toplanarak otomotiv sanayi rakamları oluşturulmuştur.**

Otomotiv ana ve yan sanayi ihracatına bakıldığında, 2009 yılında hem ana hem yan sanayi ihracatının azaldığı görülmektedir.

Otomotiv sanayinin 2010 yılı Ocak ayı ihracatının, 2009 yılı aynı ayına göre % 53 oranında artmış olduğu görülmektedir. Ancak 2008 Ekim ayından itibaren küresel krizin etkisini özellikle otomotiv sanayi ihracatı üzerinde yoğun olarak gösterdiği bilinmektedir. Bu nedenle artışların değerlendirilmesinde "baz etkisi" dikkate alınmalıdır. Başka bir ifadeyle; bu yıl Ocak ayında da ihracatın bir önceki yıla göre artmış gibi görünmesi, küresel krize bağlı olarak 2008 yılı Ekim ayında başlayan ve etkisi atarak 2009 yılında da devam eden ihracattaki önemli düşüşten kaynaklanmaktadır.

**Tablo 24. Otomotiv Ana ve Yan Sanayi İhracatı (\$)**

Yıllar	Otomotiv Ana Sanayi	Otomotiv Yan Sanayi	Otomotiv Sanayi Toplam
2000	1.043.190.081	1.339.623.134	2.382.813.215
2001	1.722.182.598	1.681.683.848	3.403.866.446
2002	2.441.802.096	1.901.919.505	4.343.721.601
2003	4.127.918.825	2.390.142.382	6.518.061.207
2004	6.974.022.027	3.046.300.785	10.020.322.812
2005	8.035.352.707	3.504.213.036	11.539.565.743
2006	9.921.815.775	4.508.490.757	14.430.306.532
2007	12.782.627.326	6.320.762.302	19.103.389.628
2008	14.886.300.371	7.015.666.404	21.901.966.775
2009	9.612.631.033	4.919.345.973	14.531.977.006
2009 - 1. ay	478.576.356	356.066.474	834.642.830
2010 - 1. ay	876.009.587	399.434.412	1.275.443.999
2010/2009 (%)	83%	12%	53%

*Kaynak: Otomotiv Sanayicileri Derneği*

Sektörler arasında otomotiv sektörünün yerine bakıldığında, krizin etkilerinin en çok hissedildiği yıl olan 2009 yılında bile ihracatta otomotiv sektörü başı çekmektedir. 2010 yılının ilk ayında, 2009'un aynı ayına göre ihracatta % 42,8 oranında artış görülmüştür. Bu da 2010 içinde bir toparlanma olabileceği hissi uyandırmaktadır.

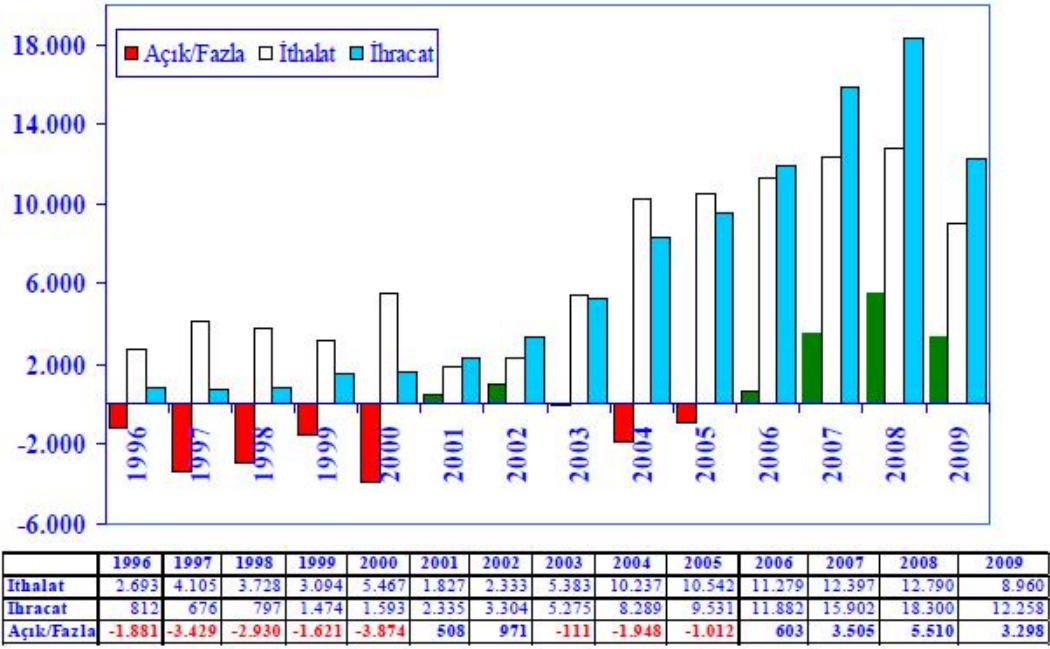
**Tablo 25. Sektörlere Göre İhracat (1000 \$)**

Sektörler	2009 Toplam	OCAK		
		2009	2010	2010/2009 (%)
Taşıt Araçları ve Yan Sanayi	16.876.610	1.003.097	1.432.668	42,8%
Hazırgiyim ve Konfeksiyon	13.297.909	1.144.580	1.170.769	2,3%
Kimyevi Maddeler ve Mamülleri	9.664.715	569.940	850.497	49,2%
Demir Çelik Ürünleri	11.030.486	970.021	683.504	-29,5%
Elektrik-Elektronik ve Makina	8.561.778	545.664	624.554	14,5%
Tekstil ve Hammaddeleri	5.514.480	397.913	482.021	21,1%
Makine ve Aksamları	5.607.072	408.806	402.576	-1,5%
Demir ve Demir Dışı Metaller	4.494.096	298.005	390.699	31,1%
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar	3.648.365	306.905	298.863	-2,6%
Madencilik Ürünleri	2.507.373	155.689	270.383	73,7%
Çimento ve Toprak Ürünleri	3.085.283	202.652	236.474	16,7%
Ağaç Mamülleri, Orman Ürünleri	2.501.354	184.610	208.429	12,9%
Yaş Meyve ve Sebze	1.955.040	195.036	182.529	-6,4%
Fındık ve Mamülleri	1.183.971	74.122	98.755	33,2%
Tütün	737.821	109.493	92.801	-15,2%
Canlı Hayvan, Su Ürünleri ve Mam.	828.729	77.745	80.096	3,0%
Halı	1.086.295	63.575	78.185	23,0%
Kuru Meyve ve Mamülleri	1.111.730	79.792	77.908	-2,4%
Meyve Sebze Mamülleri	1.034.853	71.385	77.343	8,3%
Deri ve Deri Mamülleri	1.064.715	73.620	76.524	3,9%
Değerli Maden ve Mücevherat	978.469	72.104	66.548	-7,7%
Zeytin ve Zeytinyağ	209.359	18.811	20.105	6,9%
Diğer Sanayi Ürünleri	45.019	3.427	4.932	43,9%
Kesme Çiçek	49.150	4.598	4.499	-2,2%
Diğerleri (Birlik Kaydı Zorunlu Olmayan Ürünler)	4.554.327	0	0	***
<b>TOPLAM</b>	<b>101.628.999</b>	<b>7.031.590</b>	<b>7.911.662</b>	<b>12,5%</b>

Kaynak: Otomotiv Sanayicileri Derneği

Otomotiv sanayinin ülke ekonomisine katkısı yadsınacak şekilde değildir. Aşağıdaki şekilde görüleceği üzere, otomotiv sektörü 2006 yılından beri dış açık vermemiştir. Bu bile, kriz otomotiv sektörünü ne kadar vursa dahi yine de otomotiv lokomotif sektördür.

**Şekil 14: Otomotiv Sektörü Dış Ticaret/Dış Açık (1996-2009)**



**Kaynak:** Otomotiv Sanayicileri Derneği

### 3.1.7. REKABET ÜZERİNE ETKİLERİ

Dünya otomotiv sektöründe son yıllarda, yüksek teknolojik gelişmeye bağlı olarak birleşme, satınalma veya ortaklık yolu ile şirket sayısının azalması sonucu yoğunlaşma giderek artmış ve böylece sektörde aşırı bir kapasite ve rekabet ortaya çıkmıştır. Sınırlı ve giderek düşen kar oranları, aşırı kapasite, küreselleşme zorunluluğu ve yeni teknolojilerin geliştirilmesinde giderek artan maliyetler, gelişen rekabetçi ortamda, hayati önem taşıyan ekonomik ölçek birleşmeleri hızlandırmaktadır.

Türkiye ekonomisinin ihracata dayalı büyüme stratejisi ile dışarıya açılması, uluslar arası piyasalardaki rekabet koşullarına uyum sağlama zorunluluğu bu süreci daha da hızlandırmıştır.

Öncelikle sektörün önündeki en büyük engel makro ekonomideki çalkantılardır. Ekonominin son yıllardaki performansının sürdürülebilir olması son derece önemlidir. Çünkü, yeterli iç talebe dayanmayan, yerli üretim-ithalat dengesini kuramamış bir sektörün rekabetçi olması beklenemez. Ekonomik büyüme ve satınalma gücündeki artış iç pazarın belli bir derinlikte kalmasını sağlayacaktır. Yerli üretimin yeterli hacimde olması ana sanayi-yan sanayi maliyetlerini olumlu etkileyecek bu yönüyle rekabet avantajına yol açacaktır.

İkinci konu potansiyel talebin, reel talep haline dönüşmesini engelleyen yüksek vergilerdir. Otomotiv sektörüne yönelik yüksek vergilendirme talebin serbest Pazar koşullarında oluşmasını engelleyerek rekabet gücünü zayıflatmaktadır. Bu nedenle vergilemede AB ülkeleri ile eşitlik sağlanmalıdır.

Bunların yanında, rakip ülkelerin teşvik sistemlerinden daha cazip teşvik koşulları ile yabancı yatırımların gelmesi sağlanmalıdır.

Türkiye otomotiv pazarı; ürün çeşitliliği kalitesi ve fiyat açısından her kesime hitap edebilecek bir pazar niteliğindedir. Türkiye pazarında 43 marka yoğun bir rekabet içerisindedir. Markalar arası rekabette ürün kalitesi, fiyat, satış ve satış sonrası hizmet kalitesi belirleyicidir. Ürünlerin ikamesi markalar arasında oldukça kolaydır. Ürünün niteliğinin yanı sıra, ürünün satışı ve satış sonrası hizmetlerinin niteliği rekabette belirleyici unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu olgu da daha iyi iş organizasyonunu, fark yaratmada önemli bir koz haline getirmektedir.

Yasal düzenleme, yeni motorlu taşıtların satışı, yedek parça satışı ve satış sonrası hizmetleri satışının daha fazla rekabete açılabilmesini sağlayacak mekanizmalar içermektedir.

Artacak olan rekabet, doğal olarak hizmet kalitesinin yükselmesine yol açacaktır.

## 3.2. OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

### 3.2.1. KAPASİTE FAZLALIĞI

2000 yılı itibariyle otomobilde 690.000 adet/yıl, ticari araçlarda 176.550 adet/yıl olmak üzere sektörün toplam kurulu kapasitesi 866.550 araç/yıl'dır. Ancak, 1990'lı yıllarda sektöre yeni giren firmalarla birlikte oluşturulan ilave kapasiteye rağmen, iç talebin yetersiz oluşu ve artan ithalatla birlikte yeterince ihracat da yapılamaması nedeniyle kapasite kullanım oranları oldukça düşmüştür. Bu durum üretim maliyetleri üzerinde olumsuz etki yapmaktadır.

Ancak 2003 yılından sonra yabancı yatırımın ülkeye girmesi, pazarların dolayısıyla ihracatın artması, yurtiçi satışların da artması gerek üretimi, gerekse kapasite kullanımını arttırmıştır.

**Tablo 26. Kapasite Kullanım Oranları (%)**

Yıllar	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
<b>Kapasite kull. (%)</b>	49%	49%	50%	36%	29%	35%	52%	73%	76%	81%	86%	77%

Kaynak: Otomotiv Sanayicileri Derneği

Yan sanayinin yenileme piyasasına yönelik üretimleri ve nispeten daha iyi ihracat performansının etkisiyle kapasite kullanım oranı biraz daha yüksek olmasına rağmen, genelde ana sanayiye paralel bir yapı izlemektedir.

### 3.2.2. YETERSİZ VE İSTİKRARSIZ İÇ TALEP

Otomotiv sektörü ekonominin genelinde görülen olumsuzluklardan en erken ve derin etkilenen sektörlerden biridir. Otomotiv sektörü, Türk ekonomisinde yaşanan olumsuz gelişmeler nedeniyle, 1989-1993 yıllarında görülen hızlı ve istikrarlı talep artışını daha sonraki yıllarda sürdürememiştir. Bu yıllardan sonra, talebin beklenenin çok altında oluşuyla birlikte büyük istikrarsızlık göstermesi sektörün yatırım, ihracat performansını olumsuz etkilemiştir. Otomotiv sanayinde ekonomik ölçeklerde üretim yaparak rekabetçi bir maliyet düzeyi sağlamadan ihracatı sürdürmek zorlaşmaktadır. Bu



nedenle, iç talebe yönelik yeterli bir üretim yapılabilmesi önemli bir avantaj oluşturabilecektir.

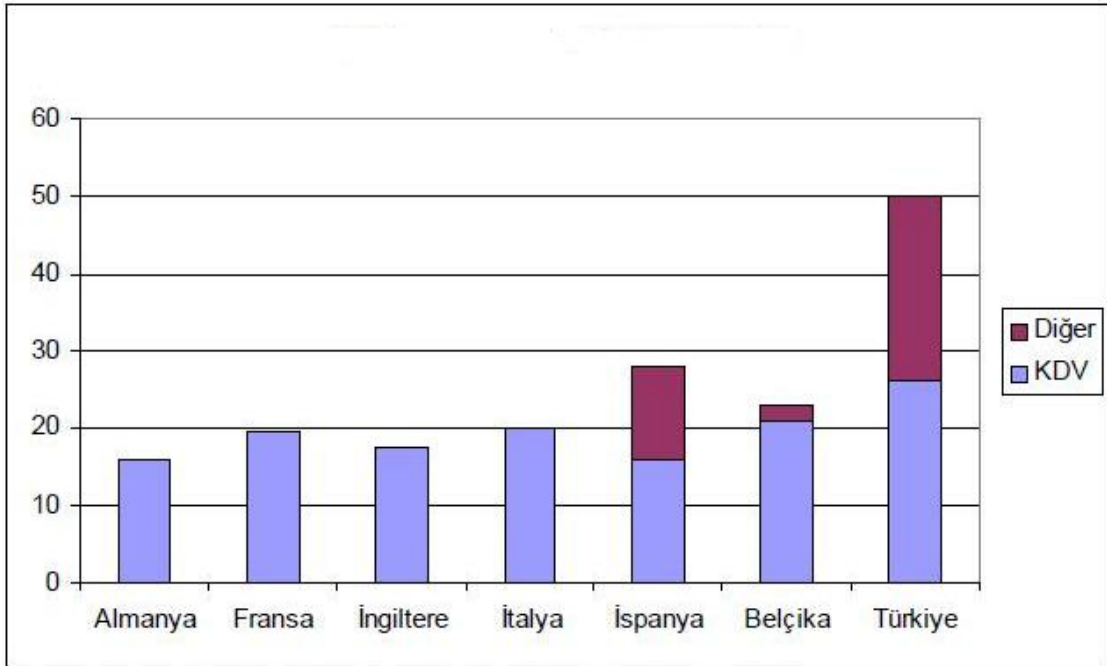
### 3.2.3. İTHALAT ARTIŞI

Daha önce açıklandığı üzere, Gümrük Birliği sonrası otomotiv sanayi ithalatında yüksek oranda artış olmuştur. Yetersiz düzeydeki toplam iç taleple birlikte ithalatın iç talepteki payının da artması iç pazara yönelik yerli üretimi oldukça kısımtadır.

### 3.2.4. SATIŞ VERGİLERİNİN YÜKSEKLİĞİ

Gelişmiş otomotiv sanayine sahip AB ülkelerinde otomobil satış vergileri yaklaşık yüzde 20'ler civarında olup satış vergilerin ağırlığını genelde KDV oluşturmaktadır.

**Şekil 15. Otomobil Satış Vergileri**



*Not: AB ülkeleri vergi oranları, üretimde önemli bir yeri olan silindir hacmi 2000 cc araçlar için hesaplanmıştır. Türkiye'deki vergi oranı ise, üretimin ağırlıklı olduğu silindir hacmi 1600 cc'ye kadar olan araçlar için geçerli olup, daha büyük hacimli ve lüks araçlar için uygulanan vergiler daha yüksektir.*

Geçmiş dönemde Türkiye'de otomobil satışlarında alınan vergiler AB Ülkelerine mukayeseye hem yüksek, hem de KDV haricinde alınan vergiler çok sayıda ve oldukça

karışıktır. Otomobil vergilerinin yüksek oluşu, talep üzerinde olumsuz bir baskı oluşturmaktadır. (Şekil 15)

12 Haziran 2002 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan Özel Tüketim Vergisi Kanunu (ÖTV)'ile KDV dışındaki vergiler tek vergi haline getirilmiştir. ÖTV ile mevcut vergi sisteminin basitleştirildiği, KDV ve ÖTV olarak iki tür verginin uygulandığı, ancak yaklaşık olarak eski vergi düzeyinin korunduğu görülmüştür. Bu kapsamda; KDV'ye ilave olarak, satış ve üretimin ağırlıkta olduğu silindir hacmi 1600 cc' nin altındaki otomobillerde yüzde 27 ÖTV, silindir hacmi 1600-2000 arasında yüzde 46 ÖTV ve silindir hacmi 2000 cc'nin üzerindeki otomobillerde yüzde 50 ÖTV getirilmiştir.

### **3.2.5. ANA VE YAN SANAYİ ARASINDA İŞBİRLİĞİ EKSİKLİĞİ**

Gelişmiş otomotiv sanayilerine sahip ülkelerdeki ana ve yan sanayi arasında güven unsurunun ön plana çıktığı, sağlıklı ve işbirliğine dayalı ilişkiler kurulmaktadır. Bu durum, bu ülke sanayileri için önemli bir rekabetçi üstünlük oluşturmakta olup, bu konuda büyük çaba sarf edilmektedir.

Türkiye'de otomotiv sanayinde güçlü bir yan sanayi oluştuğu söylenebilir. Otomotiv sanayinin bu avantajını iyi kullanması ve firmalar arasında işbirliğine dayalı ilişkilerin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Türkiye'de, ana ve yan sanayi ilişkileri konusunda yapılan çalışmalarda belirtilen tespitlerin bazıları aşağıda verilmektedir (Bedir, 1999; 32):

- Gelişmiş otomotiv sanayilerindeki ana ve yan sanayi ilişkilerine paralel olarak, geçmiş yıllara göre Türk otomotiv ana ve yan sanayi ilişkilerinde de önemli gelişmeler olmasına ve belirli bir güvenin tesis edilmesine rağmen, gerekli seviyede işbirliği sağlanamamıştır.
- Ana ve yan sanayi arasında verimlilik artışı, maliyet düşürme ve ürün geliştirmeğe yönelik müşterek faaliyetlerde istenilen düzeye ulaşamamıştır.
- Ana ve yan sanayi arasındaki ilişkilerde sözleşme çerçevesinde çalışma düzeyi oldukça yüksektir. Ancak, sözleşme süreleri genelde kısadır.

- Yan sanayi firması üretiminde ağırlık teşkil eden ürününde tek bir ana firmayla çalışmayıp, birçok firmaya ürün teslimatı yapmakta olup, bu durumun ana ve yan sanayici işbirliğine olumsuz etkisi olduğu düşünülmektedir.
- Yan sanayici seçiminde fiyat faktörü geçmişe göre önemini kaybetmiş olsa da ana sanayi firmalarının yan sanayi ile ilişkilerinde fiyat faktörü halen öncelik açısından öne çıkmaktadır.
- Sözleşmelerin genelde kısa süreli olması, verilen siparişlerin yatırım yapmayı ekonomik kılacak büyüklükte olmayışı ve değişken bir yapı arz etmesi, enflasyonist bir ortamda girdi fiyatlarındaki artışların zaman zaman satış fiyatına yansıtılmaması, ödemelerdeki gecikmeler yan sanayiciyi zor durumda bırakmaktadır (Akbulut, 1997; 55).

### **3.3. TÜRKİYE OTOMOTİV SANAYİ İÇİN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

Yakın gelecekte, fiyat tepkisi, zayıflayan karlar, talep azalması ve kapasite fazlalığı endüstrinin yeni boyutu olacak, bu da yapının sarsılmasına yol açacaktır. Doyuma ulaşmış sanayi yapısı, geleneksel pazarlarda büyümede direnen yapı, Çin-Hindistan-Doğu Avrupa'daki kapasite fazlalığı, araç fiyatlarında rekabet sonucu düşen kar marjları, yüksek adet ihtiyacı nedeniyle yüksek yatırım ve yüksek sabit giderler, sanayi hissedarlarının gelir erimeleri, ihracatının çoğunu Batı Avrupa ülkelerine yapan Türk sanayisi için bu pazardaki %2'lik büyümenin yetersizliği, Çin'in, Afrika ve Ortadoğu ülkelerinden tedarik kaynağı bulması %70'i ihracat için çalışan sektörün rekabet gücünü yok etmektedir.

Sektördeki yeni eğilimlere bakıldığında; özellikle gelişmekte olan pazarlarda büyük potansiyel gösteren ucuz otomobil pazarında rekabet artacaktır. Japonlar, otomobil geliştirme ve tasarlamasının ucuz yollarını bulmayı hedeflemekte, Fransızlar ultra ucuz otomobil üretmek için çalışmaktadırlar. AR-GE süreçlerini firma değeri olarak ellerinde tutmak isteyen ana sanayiler, birinci seviye tedarikçileri rekabette daraldığı alanlara sokmak ve tedarik zincirini organize ettirmek istemektedir. Ana sanayinin en çok yatırım yaptığı alanlar müşteri / servis hizmetleridir. Hindistan hala büyük kar marjları ile en iyi yatırım ve tedarik yapılabilecek merkez olmaktadır. Gelişmiş altyapı sistemi ve konusuna hâkim işgücü ile Asya pazarlarına hizmette Çin, düşük maliyet fırsatı ile çekiciliğini devam ettirmektedir. Avrupa; doğuya, Bulgaristan, Slovakya, Romanya ve

Türkiye'ye, sanayisini kaydırmaktadır. Orta doğu ve Afrika'daki Mısır, Ürdün, Birleşik Arap Emirlikleri ve Gana gibi ülkeler geleceğin çekim merkezleri olacaktır.

Otomotiv sektörü 2010 planlarını yaparken üretim kapasitesini 2 Milyon adet / yıla çıkarmayı hedeflemektedir. Bunun için planlanan yatırımlar kapasite artışı için 3,5 Milyar USD, Teknoloji yenileme için 2 Milyar USD, Yeni model yatırımları için 3,5 Milyar USD olmak üzere toplam 9 Milyar USD'dir. Bu kapasite 25 Milyar USD ihracat hacmi ve 600 bin nitelikli kişi için iş imkânı demektir.

Otomotiv sektörünün güçlü yönleri;

- Rekabet gücü potansiyeli
- Yeterli üretim kapasitesi
- Çok iyi eğitilmiş, girişimci insan gücü
- Güçlü yan sanayi
- Uluslararası kalite sistem yönetimi uygulanması
- Uluslararası teknik mevzuata uyum
- Güçlü yabancı ortakları ile tam entegrasyon
- Ar-Ge potansiyelinin gelişmesi
- Sürekli teknoloji yatırımı
- İhracat deneyimidir.

Sektörün zayıf yönleri ise;

- Ulusal Bir Strateji Eksikliği
- İstikrarsız Pazar
- Aşırı Sayıda Firma, Aşırı İthalat Payı
- Ana-Yan Sanayi İlişkilerinin Yetersizliği
- Karmaşık Satış Vergi Sistemi ve Aşırı Yüksek Satış Vergileri
- Teknik Mevzuat Uyumunda Örgütlenme Eksikliği
- İşgücünde Krizlerden Kaynaklanan Nitelik/Nicelik Kaybı
- Yüksek Reel Faiz ve Temel Girdi Maliyeti
- Yetersiz Yatırım/İhracat Teşvikleri
- Ulusal Marka Sahibi Olmamak:

- Pazarlama da yetersizlik: Kalitede belli bir seviyeyi yakalayan sektör kendisini pazarlama konusunda yeterli değildir. Türkiye bu konuda geldiği konumu pazarlayabilmelidir.

Otomotiv sanayinin gelişmesi ve sürdürülebilirliği için ülke ve firma bazında kendimizi konumlandırmalı ve hedefler belirlenmelidir. Bunun için hangi müşteri sınıfının, hangi tip aracın hedef alındığı stratejik politika haline getirilmelidir.

Tasarım yapabilmek günümüzde çok önemli bir hale gelmiştir. Bu konuda otomotiv sektörü firmaları atılım yapmalıdırlar. Avrupalı üreticiler bu konudan büyük kazanç sağlamaktadırlar.. Türk firmaları da bu yeteneklere sahip olmalı ve bunu göstermelidir. Tasarım, halen önem taşıyan ve yüksek katma değer sağlayan unsurdur. Üretimlerini başka ülkelerde yapan firmalar bu avantajları uzun süre ellerinde tutamayacaklardır. Tasarım ve AR-GE'nin de üretim yapılan ülkeye kayması sağlanmalıdır. Tasarım çalışmalarında da ileri teknoloji ürünleri kullanılmalıdır. Tabi bu gelişmiş teknolojiyi kullanabilecek iş gücü yetiştirilmeli, yeni buluşların patentleri alınmalı ve tescil ettirilmelidir. TÜBİTAK'ın bu konulardaki çalışmalarını desteklenmelidir.

Otomotiv ana sanayi Türkiye'yi bir tasarım ve üretim merkezi haline getirmeyi hedeflemelidir. Bunun için; tasarım ve ürün geliştirmeye yatırım, rekabet öncesi işbirliği, yerli parça oranını artırma, yeni projelerde tasarım-geliştirme-prototip-kalıp gibi üretim öncesi tüm safhalarda yerleşme, yan sanayi işbirliğinin artırılması ve globalleşmelerine destek verilmesi, stratejik paylaşım ve hedef açıklığı, yeni projelerin Türkiye'ye getirilmesinde işbirliği sağlanmalı ve otomotivin Türkiye'deki kalıcı üretim ve ihracat liderliği perçinlenmelidir.

Yan sanayi küresel otomotiv sanayinin oyuncusu olmayı hedeflemelidir. Bunun için; kurumsallaşma, insan kaynağına yatırım, teknoloji ve özellikle Ar-Ge'ye yatırım, satın alma ve finansman kaynaklarını doğru kullanma, verimlilik – yalın üretim – Kaizen uygulamaları, yatırım ve proje yönetimi, uluslararası İş Birlik, tedarik zinciri, kalite, maliyet, müşteri yönetimi, rakip analizi, güvenlik ve sigorta (ürün geri çağırma, alacak riskleri, bina, yangın) yönetimini, küresel rekabette yer alabilecek seviyeye getirmelidir.

### 3.4. GENEL DEĞERLENDİRME

Otomotiv, birçok sanayi dalıyla iç içe olan bir sektör olduğu için, ekonominin lokomotif sektörlerindedir. Demir-çelik, petrokimya, lastik, tekstil, cam ve elektrik-elektronik gibi sanayi dallarından önemli miktarlarda girdi aldığı için, onların esas müşterisi olup; tarım, turizm, inşaat ve altyapı, ulaşım gibi sektörlerin de ihtiyaç duyduğu motorlu araçların tedarikçisi konumunda. Otomotiv ürünlerinin müşterisiyle buluşmasını ve bunun devamlılığını sağlayan pazarlama, bayi, servis, akaryakıt, finans ve sigorta sektörleri de göz önüne alındığında otomotiv sektörünün ne kadar geniş bir iş hacmi ve istihdam yarattığı görülmektedir. Otomotiv sektörü sağladığı iş hacmi ve istihdam, diğer sanayi kollarını beslemesi ve teknolojik gelişmeye öncülük etmesi gibi nedenlerle, ülke ekonomisi için vazgeçilmez bir değer oluşturmaktadır. Tüm bu olumlu yanlarının yanında, otomotiv sektöründe yaşanan en küçük sarsıntı, ilişkide olduğu tüm diğer sektörlerde şiddetli bir şekilde hissedilmektedir.

Bütün sektörlerin alarm vermesine neden olan mali kriz, yılda 2 trilyon dolarlık ciro yapan, 70 milyon taşıt üreten ve 50 milyon kişiye istihdam yaratan otomotiv sektörünü de sarsmış durumdadır. Mali krizin güven krizine dönüşmesiyle kredi almakta zorlanan müşteriler için otomobil almak daha zorlaşınca, kredi alamayan müşteriler sebebiyle azalan satışların tüm dünyada otomotiv sektörünü zora soktuğu görülmektedir. Krizin yanı sıra, petrol, çelik, işçi gibi girdi maliyetlerindeki artışlar öncelikle gelişmiş pazarlarda bir talep daralması yaratmıştır. İlk etkileri ABD'de hissedilen kriz yüzünden Ford ve General Motors gibi dev firmalar büyük zararlara uğramışlardır. Avrupa'da da durum ABD'dekinden çok farklı olmamıştır. Avrupa'da olumsuzluklardan ilk etkilenen firma Fransız Renault olmuştur. Renault, Avrupa fabrikalarında 6 bin işçi çıkarmayı planladığını açıklarken; BMW, Daimler ve Volkswagen şirketleri üretimde azaltmaya gideceklerini duyurmuştur. Daha birkaç sene öncesine kadar AB ülkelerinin dünya otomotiv pazarının %35'ine sahip olduğu düşünülürse, krizin sektördeki etkileri net bir şekilde fark edilmektedir.

Avrupa pazarındaki daralmaya bağlı olarak Renault, Opel, BMW gibi otomobil devleri, 2008 ciro ve kâr hedeflerini tutturabilmek için yeni model üretimlerini iptal etmişler ve genel üretim miktarlarını da önemli ölçüde düşürmüşlerdir. Örneğin, Alman devi daha önce üreteceğini duyurduğu lüks SUV modeli X7 ile ilgili planlarını askıya almıştır.

Mercedes'in Avrupa ve Amerika'daki fabrikalarında 45 bin adetlik üretimi azaltması beklenirken, Volvo ve Fiat da model gelişimini ve sayısını azaltmıştır. Krizin Asya'ya sıçramasıyla, Japon Toyota da İngiltere ve Türkiye'deki fabrikalarında üretimi düşüreceğini ve geçici işçileri çıkartacağını açıklamıştır. Pazarın gün geçtikçe daralması, otomotivin büyük ölçüde söz sahibi olduğu ekonomileri endişelendirmektedir. Örneğin, sadece ABD'de 2008'in ilk yarısında bir önceki yıla göre pazar paylarında Chrysler'in %22, GM'nin %16.5, Ford'un %14.3 azalma olmuştur. 27 ülkeden oluşan Avrupa pazarında ise aynı dönemde 8 milyon 400 bin adet otomobil satıldığı ve bir önceki döneme göre pazarda %28'lik bir daralma olduğu kaydedilmiştir. Haziran ayındaysa İngiltere'de %6.1, İtalya'da %19.5 ve İspanya'da %30.8 oranlarında daralma gerçekleşmiştir. Avrupa'da yaşanan bu daralma, otomotiv firmalarını yeni pazar arayışına yöneltmektedir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan pazarlar ilgi odağı olurken, firmalar bu pazarlardan kâr etmeyi hedefleyerek Avrupa'daki zararlarını dengelemeye çalışmaktadırlar. 2008'in ilk 6 ayında Rusya'da araba satışlarının %40'n üzerinde artması, bu duruma bir kanıt olarak gösterilmektedir (Borsa Yatırımcılık Derneği, 2008; 23).

Şu anda 150'den fazla ülkeye ihracat yapan ve 2010 yılında 2 milyon motorlu taşıt üretmeyi planlayan Türkiye de dalgalanmanın etkilerini fazlasıyla hissetmektedir. Türk otomotiv sanayinin üretiminin %75'inden fazlasını AB pazarına ihraç ettiği düşünülürse, krizin etkilerini hissetmemesi mümkün değildir.

Euro Bölgesi'nde yaşanan talep darlığı ve küresel kriz Avrupa'da siparişlerin kesilmesine; bu da üretimini ihracat ağırlıklı yapan firmaların olumsuz etkilemesine neden olmaktadır. Rusya ve AB ağırlıklı ihracat yapan sektör, Rusya'da son günlerde yaşanan olumsuz koşullara bağlı olarak da zorlanmaktadır. Toyota direkt Avrupa'ya yönelik yaptığı üretimde küçük çaplı bir azalmaya giderken; Renault, Tofaş ve Ford Otosan, Avrupa dışı pazarlarla ihracattaki artışını sürdürme içerisinde. Ayrıca, firmalar üretime ara vermeyi şu an uygun bulmayarak, kısa tatiller ve yeni üretim planları yapmaktadırlar. Her ne kadar ilk 8 ayda otomobil satışlarında bir artış gözlemlendiyse de, uzmanlar, 2009'un son çeyreğinde önemli düşüşler olduğunu, krizin boyutu ve süresinin belirsizliği nedeniyle sektörü daha zor günler bekleyebileceğini, dolayısıyla yeni pazarlara yönelmek gerektiğini belirtmişlerdir.

Yüksek enerji fiyatları ve işçilik maliyetleri de Türkiye'nin rekabet avantajını önemli ölçüde sarsan bir faktördür. Diğer ülkelerce yabancı yatırımcılara sunulan teşviklerin yanında ülkemizdeki artan maliyetler, yabancı yatırımların diğer ülkelere yönelmeleriyle sonuçlanabilmektedir. Otomotiv, ekonomiyi sürükleyen bir sanayi dalıdır. Dolayısıyla burada yaşanan sıkıntılar, iş yaptığı birçok sektör için endişe kaynağı olmaktadır. Otomobil firmalarının Türk yan sanayine verdiği siparişlerde %30 azalma olduğu, sektördeki pek çok firmanın işçi çıkarmanın yanı sıra acil önlem paketlerini gündemlerinde ön sıraya aldıkları belirtilmektedir. Tamamen kayıtlı çalışan sektör olmakla gurur duyan ancak bunun sektöre yüksek vergi olarak yansımından rahatsız olan otomotivciler, enerji fiyatlarının artması ama buna karşılık kârların, çalışan ve yatırım oranında artmaması sebebiyle, sektör için tehlike çanlarının çoktan çaldığını belirtmektedirler. Son yıllardaki yükselen grafiğe göre işçi ve yatırım oranlarını artıran pek çok firma, krize hazırlıksız yakalandıklarını itiraf etmektedir. Krizin reel yansımalarının hissedilmesiyle, ilerleyen tarihlerde yaşanan zorlukların artacağı yönündeki kaygılar artmaktadır.

2007 yılı toplam ihracat gelirinun 20 milyar dolara yaklaşması, sektör için büyük bir başarıydı. Ancak yine aynı dönemde ithalatın o kadar hızlı artması ve otomobil ithalat payının %66 gibi yüksek oranlarda seyretmesi haklı kaygılar doğurmuştur. Payın bu kadar yüksek olmasının en temel sebebi, TL'nin özellikle dolar karşısında değerlenmesiydi. Sektör firmalarının karşı karşıya diğer güçlükse artan vergiler. Türkiye, hem akaryakıt hem de otomobil satışları üzerinden alınan vergilerde halen dünya lideri konumundadır. Türkiye'de otomobilin lüks tüketim aracı olarak görülmesi ve vergi oranlarının yüksek olması, tüketicileri korkutarak iç pazar potansiyelini olumsuz yönde etkilemektedir. Dünyada en çok taşıt vergisinin Türkiye'de ödendiği, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında %500'lere varan farklılıklar olduğu vurgulanıyor. 2007 yılında toplanan 153 milyar TL verginin yaklaşık üçte birinin araç sahiplerinden alınması, bu durumu gözler önüne seriyor.

Sektörü kaygılandıran diğer bir sorun ise 2008'den beri sac, plastik, enerji gibi temel girdi fiyatlarında yaşanan yükselişler. Bütün bu olumsuzluklara artan rekabetin de eklenmesiyle otomotiv sektörünün işi daha da zorlaşmıştır.



Aşağıdaki tabloyla da özetlenecek olursa; 2007 Aralık ayında artan Pazar payı, 2008 yılına %68,4'lük bir düşüşle başlamıştır. 2008'in ilk 3 ayında, önceki yılın ilk 3 ayına kıyasla daha fazla pazar payına sahip olursa da, 2008'in diğer aylarında durum değişmiştir ve 2008 yılında 2007'ye göre %17,9'luk pazar kaybı yaşanmıştır. 2009 yılı dalgalanmalarla geçmiş ama pazar payı %9,4 artmıştır. Ancak bu artış bile kaybedilen pazar payının tam olarak kazanılmasını sağlayamamıştır.

**Tablo 27. Otomotiv Sanayi Toplam Pazar, Toplam Üretim, Toplam İhracat**

Otomotiv Sanayi Toplam Pazar													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Toplam
<b>2006</b>	30.119	44.920	65.380	69.138	83.601	58.550	40.415	47.872	50.217	40.089	56.174	83.129	669.604
<b>2007</b>	25.127	31.918	45.848	45.996	51.776	52.121	50.608	55.350	51.183	56.744	67.694	106.950	641.315
<b>2008</b>	33.792	38.121	56.814	50.967	51.627	49.393	44.692	46.592	46.829	35.147	28.152	44.418	526.544
<b>2009</b>	20.631	22.846	56.531	54.426	64.887	63.102	30.246	37.092	83.403	22.117	29.202	91.386	575.869
<b>2010</b>	21.047												21.047
Otomotiv Sanayi Toplam İhracat													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Toplam
<b>2008</b>	89.444	91.352	95.013	92.206	94.665	94.523	96.369	38.288	80.241	54.929	46.724	36.516	910.270
<b>2009</b>	32.215	39.253	50.149	45.056	51.408	59.566	64.168	33.899	59.589	68.333	57.176	68.158	628.970
<b>2010</b>	59.999												59.999
Otomotiv Sanayi Toplam Üretim													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Toplam
<b>2008</b>	113.250	113.092	124.560	120.992	123.900	117.332	115.191	43.275	97.653	80.303	59.080	38.482	1.147.110
<b>2009</b>	38.775	44.900	58.892	75.546	87.124	88.419	86.555	49.515	86.269	83.146	76.694	93.770	869.605
<b>2010</b>	76.565												76.565

Kaynak: Otomotiv Sanayicileri Derneği

2009 yılında toplam ihracat % 30,9 oranında azalmıştır. Ancak 2010 yılı ihracat rakamları açısından iyi bir başlangıç yapmıştır ve önceki yılın aynı ayına göre %86,2 artmıştır.

Toplam üretim ise, 2009 yılında, 2008 yılına göre %24,2 oranında azalış göstermiştir. 2010 yılı ilk ayı ise, önceki yılın aynı ayına göre %97,5 oranında artış göstermiştir.

Belki şimdiden kesin bir şey söylemek mümkün değil, ancak üretim ve ihracat açısından 2010 yılı umut verici olabilir.

**Tablo 28. Krizde İmalat Sanayi ve Otomotiv Sanayi Verileri Genel Değerlendirme**

	İmalat Sanayi				Otomotiv			
	2008		2009		2008		2009	
	Yüzde	Durum	yüzde	durum	yüzde	durum	yüzde	durum
<b>Yatırımlar</b>	1,1%	Arttı	-24,7%	azaldı	40,8%	arttı	***	bilinmiyor
<b>İstihdam</b>	2,9%	Arttı	-8,7%	azaldı	-5,0%	azaldı	***	bilinmiyor
<b>GSMH</b>	0,8%	Arttı	-29,0%	azaldı	***	bilinmiyor	***	bilinmiyor
<b>Enflasyon</b>	10,7%	Arttı	4,1%	arttı	-0,3%	azaldı	7,1%	arttı
<b>Üretim</b>	-1,8%	azaldı	-14,5%	azaldı	4,3%	arttı	-24,2%	azaldı
<b>Kapasite Kullanım Oranı</b>	-3,7%	azaldı	***	bilinmiyor	10,5%	azaldı	***	bilinmiyor
<b>Pazar Payı</b>	***	bilinmiyor	***	bilinmiyor	-17,0%	azaldı	9,4%	arttı
<b>İhracat</b>	23,9%	arttı	-23,7%	azaldı	11,0%	arttı	-30,9%	azaldı
<b>İthalat</b>	12,2%	arttı	-26,2%	azaldı	-14,0%	azaldı	2,6%	arttı
<b>Dış Açık/Fazla</b>	-31,1%	dış açık azaldı	-62,6%	dış açık azaldı	68,1%	dış fazla arttı	-69,9%	dış fazla azaldı
*** 2009 verileri şu an itibariyle paylaşılmamaktadır veya ilgili birim tarafından düzenlenmemiştir.								
** Bu tablo, çeşitli veriler derlenerek hazırlanmıştır.								

Krizin imalat sanayi ve otomotiv sanayi üzerindeki etkileri tablo 28'de bir bütün olarak görülmektedir. Buradaki konular ve açıklamaları yukarıda başlıklar halinde açıklanmıştır. Genel olarak bakıldığında ekonomik kriz sebebiyle hem imalat sanayinin hem otomotiv sanayinin olumsuz yönde etkilendiği söylenebilmektedir.

## SONUÇ

Bu çalışmanın amacı reel sektörün ve buna örnek olarak otomotiv sektörünün krizlerden nasıl etkilendiği sorusuna cevap aramaktır ki yaşanan krizlerden reel sektör olumsuz olarak etkilenmiş, bu olumsuzluk kendini üretimde, tüketimde, kapasite kullanım oranında, yatırımda düşme, işsizlikte artma ve işyerlerinin kapanması, kredi kullanımında azalma şeklinde göstermiştir. Ekonomide belirsizliklerin artması, TL'nin değer kaybetmesi, faiz oranlarındaki yükselme ekonomik aktivitede daralma yaratmıştır.

Kriz nedeniyle daralan iç talep üretimi olumsuz etkilenmiştir. İstihdam sorunlarında artış yaşanmıştır. Bazı işletmeler eleman çıkartmaya, bazıları eleman çıkartmaktansa kısa çalışma uygulamaya başlamışlardır. Binlerce işyeri ve fabrika kapanmış, binlerce kişi işsizler ordusuna katılmıştır.

Krizleri ortaya çıkaran nedenler incelendiğinde krizin hemen hemen tüm ülkelerde aynı olumsuz makro ekonomik etkileri yarattığı görülmektedir. Bunlar; ülkelerin makro ekonomik politikalarının zayıflığı, kamu açıkları, artan borç stokları, uygulanan kur politikaları sonucu ortaya çıkan dış ticaret açıkları, devlet – özel sektör ilişkisinin yolsuzluğa yol açan nitelikler taşıması, mali sektörün zayıflığı, kurum ve kuralların eksikliği ve tasarruf açıkları olarak sıralanabilir. Krizi ortaya çıkaran nedenler bunlar olarak gösterilse de, çoğunlukla ülkelerin bu eksiklerini bir kriz şeklinde ortaya çıkaran ve etkisini genişleten bazı etmenlerde bulunmaktadır. Özellikle sermaye hareketleri ve bilişim dünyasında meydana gelen hızlı gelişmelerin sermaye hareketlerini etkilemesi, bu etmenlerin en önemlileri olarak gösterilebilir.

Krizler ortaya çıkışları bakımında da farklı türlerde ele alınmaktadır. Bunlar para krizleri, bankacılık krizleri, varlıkların aşırı değerlenmesiyle açıklanan krizler ve dış borç krizi olarak ele alınmaktadır. Krizler farklı türlerde ele alınsalar da, genellikle birden fazla kriz türü aynı anda ortaya çıkabilmekte, hatta birbirlerinin oluşumunda etkileri olabilmektedir.

Krizler yalnızca ülkemize özgü ekonomik olaylar değildir. 1900'lü yıllardan günümüze geldiğimizde birçok ülkenin en az bir kriz deneyimi olduğu görülmektedir. Bu ülkelerden bazıları, özellikle gelişmekte olan ülke grupları, kriz tecrübesini birden fazla

yaşamışlardır. Bu krizlerin en ünlüsü 1929 yılında Amerika'da başlayan " büyük buhran" adı verilen krizdir. Amerika kıtasını sarsan oradan Avrupa'ya sıçrayan bu kriz o dönemde büyük etkiler yaratmıştır.

Daha yakın tarihimize baktığımızda, Dünya'da 1992 Avrupa Para Birliği mekanizması krizi (ERM), 1994-1995 Meksika krizi, 1997 Asya krizi, 1998 Rusya krizi, 1999 Brezilya krizi, 1995- 2001 Arjantin krizi ve Türkiye'nin yaşamış olduğu 1994 ve 2001 krizleri ve devam eden 2008 krizi sayılabilir.

Finansal krizlerin reel sektöre olan etkisi ise, piyasa değerlerindeki azalma, yatırımlarında düşme, kapasite kullanımlarında azalma, çalışılan saat endeksindeki azalma, üretimde düşme, ihracatta azalma, işçi çıkarma vs şeklinde görülmüştür. Tabii krizlerin asıl etkisi işletmelerin mali tablolarında görülmektedir.

İşletmelerin öz sermayelerini daha kuvvetli tutmaları, büyüme stratejilerini borçla değil de, öz kaynakla gerçekleştirmeleri özellikle kriz dönemlerinde daha önemli hale gelmektedir. Bu nedenle Türkiye ekonomisi krizlere karşı daha dayanıklı hale gelene kadar işletmelerin öz sermayelerini güçlü tutmaları yaşamlarını sürdürebilmeleri için hayati bir önem arz etmektedir. Nitekim öz sermayeleri kuvvetli işletmeler krizden sonra azalan rakiplerinden dolayı daha hızlı büyüme gösterebileceklerdir. Sermaye yetersizliğinin öz kaynakla büyümede bir engel olacağı gerçeğiyle, en azından işletmelerin büyük ve geri dönüşü zaman alacak projelerini zamana yaymaları ya da uzun vadeli borçlanmalarla finanse etmeleri de yararlı olacaktır.

Kriz ortaya çıktıktan sonra işletmeler artan maliyetleri azaltmak amacıyla, öncelikle istihdamın azaltılması yoluna gitmektedirler. İşletmeler uzun vadeli kaynak bulma şansına sahip değillerse, başka işletmelerle birleşme yoluna gidebilirler. Bu birleşme farklı işletmelerle olabileceği gibi kendilerine hammadde sağlayan tedarikçilerle ya da üretilen mamulün dağıtımını sağlayan işletmelerle olabilir.

Sanayi kuruluşları dışa açılma sürecinde haksız rekabetle karşı karşıya bulunuyor. Yatırım, üretim ve ihracatta sıkıntılar mevcut. Sadece sanayi sektörü değil, tarım, ticaret ve hizmet sektörlerinde de dünya ile rekabet etmek gerekmektedir. Türkiye

ekonomisinin dünya ile bütünleşmesini sağlayacak ekonomik ve sosyal önlemlerin alınması öncelik kazanacaktır.

Gümrük vergilerinin azaltılması ile sanayiye ucuz girdi sağlanacağı beklenmiştir. Türkiye pazarına indirimli fiyatlarla gelen yabancı ürünlerle yerli ürünlerin rekabet edebilme olanağı çok sınırlı düzeyde kalmış, neredeyse her ürün ithal edilmiştir. İthal cenneti haline gelen ülkemizde tüketicinin korunması için yeterli önlemler alınması da mümkün olamamıştır. İthalat karşısında yerli üretimin haksız rekabete uğratıldığı konusundaki uyarılar, yıllarca göz ardı edilmiştir. Yerli sanayi bir şekilde cezalandırılmıştır. Gümrük vergileri azaltıldıkça, Türkiye'de üretici olmanın avantajı kalmamıştır.

Türkiye'ye gelen yabancı yatırımcıların geri dönme eğilimi artmaya başlamıştır. Türkiye'deki yatırım ortamının yabancı sermaye yatırımlarını özendirerek önlemlerle desteklenmesi gerekmektedir. Dünyayı saran ekonomik durgunluk nedeniyle yabancı yatırımcılar en fazla rekabet gücü sağlayan ülkelerde yatırımlarını sürdürmektedir.

Yaşanan ekonomik kriz en çok reel sektörü zora sokmuştur. Türkiye kendi ekonomik ve politik sorunları ile uğraşırken uluslararası piyasalarda rekabet gücünü kaybetmiştir. Tam kapasite kullanımını hedeflemek, işgücü ücret artışlarını daha yüksek verimlilik hesapları ile denkleştirmek, bu amaçla yeni teknolojilere ve yeni yönetim modellerine yönelmek gerekmektedir. Küresel satış kanallarına girebilmek için uluslararası işbirliklerine entegre olmak gerekmektedir. Marka yatırımı ve işgücünün eğitimi önem kazanmaktadır. Uluslararası iş bölümünde Türkiye'nin üstleneceği rol nitelikli insan kaynaklarını değerlendirerek üretim olanaklarını artırmak olacaktır.

Krizi aşmak için yapısal sorunların üzerine gidilmesi, orta ve uzun dönemli projelere önem verilmesi gerekmektedir. Kısa dönemli olarak da, hiç zaman yitirmeden tasarruf kaynaklarının üretime yönlendirilmesi ve ihracatın artırılması gibi önlemlerin alınması zorunlu olmaktadır.

Krizin önemli bir sonucu da iç talebin azaltılmasıdır. Ekonomimizin krizi atlatabilmesi için satışların özendirilmesi gerekmektedir. Bilinçli ve gönüllü çabalarla yerli malı kullanımı özendirilmelidir. Türkiye kendi iç pazarını yabancı ürünlere kaptırmamalı ve gerekli düzenlemeleri yapmalıdır. Öte yandan hızla dış pazarlara açılmak gerekmektedir. Türk ekonomisinin kurtuluşu ihracat olanaklarının artırılmasına bağlı gözüklemektedir.

Hızla değişen dünyada iş yapmanın şekli ve kuralları da değişmektedir. Pek çok büyük şirket zor duruma düşüyor ya da el değiştirmektedir. Şirketlerin büyüklüğü binalarının ya da parasal yatırımlarının büyüklüğü ile değil, teknoloji, esnekliği ve yenilikçiliği ile sağlanmaktadır. Bilgi paradan daha çok değer yaratmaktadır. Maddi varlıklara değil, insana ve bilgiye yapılan yatırım daha çok getiri sağlanmaktadır.

Reel sektörün sağlıklı bir işleyişe kavuşturulması için önlemler alınması ve ileriye dönük stratejiler oluşturulması gerekmektedir.

Krizden kurtulmak için şirketlerin alması gereken pek çok önlem vardır. Ancak kriz, şirketlerin tek başına çözebileceği bir sorun değil. Krizi aşmak için ülke ekonomisinin bilinçli ve istikrarlı bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Türkiye, krizi aşmak için küresel rekabet gücünü artırmalı ve sürekli kılmalıdır.

Otomotiv sektörüne gelince; sektöre yönelik en önemli beklenti, kısa ve uzun vadeli devlet politikalarının oluşturulması gerekmektedir. Otomotiv sektörü, devletten kısa ve orta vadede fiyat istikrarının sağlanmasını, teknolojik gelişmelere yapılan yatırımların artırılmasını, yerli parça kullanımını artıracak tedbirlerin alınmasını ve sektörün ihtiyaç duyduğu kalifiye eleman sağlanmasını istemektedir. Özellikle finansman desteği sektör için önemlidir. Ar-Ge faaliyetlerine yönelik yatırımların ülkeye çekilmesi de, sektör için oldukça önemlidir. Sektör, dünya otomotiv sektöründe daha sağlam bir yer edinmek için istikrarlı kamu politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Özel Tüketim Vergisi'nde indirimle birlikte otomotivcilerin bir beklentisi, tüketici faiz oranları artışına çözüm getirilmesidir. Otomotivciler, olası faiz artışlarından tüketicilerin etkilenmemesi için tüketiciye daha düşük faizli kredi oranları sunabilecek ortamların yaratılması gerekmektedir. Tüketicilerin başka sorunları da var: Trafikte geçirilen zaman, çevre kirliliği, enerji ve altyapı maliyetleri ile otomobil edinmenin yüksek maliyeti bunlardan bazılarıdır. Bu gibi önemli sorunların da göz önüne alınarak kalıcı çözümler üretilmesi, sektörün yarattığı katma değerin marjlarının artması açısından önemlidir. Hem iç hem dış piyasadaki gelişmeler, Türk otomotiv sektörünü zora sokmaktadır. Yaşananların büyük bir kriz gibi algılanmasına gerek olmadığı ancak, gerekli önlemlerin kısa zamanda alınması gerekmektedir.

Küresel krizin ülkemizdeki etkilerinin azaltılması, pazarın dengeli bir şekilde yeniden canlandırılması, siyasi ve ekonomik istikrarla birlikte güven ortamının sağlanması ile yakından ilgilidir. Bu bağlamda bütün sektörler için likiditenin devamlılığı, kredilerinin ve ticari kredilerin bulunurluğu ve maliyetini iyileştirecek tedbirlere ihtiyaç bulunmaktadır. Otomotiv için yurtiçi pazarın canlandırılmasına yönelik olarak 20 yaştan eski araçların hurdaya ayrılmasını özendirecek uygulamalar önem arz etmektedir. İhracatın desteklenmesi amacıyla Eximbank kredilerinin artırılması ve maliyetlerinin düşürülmesi gerekmektedir. Ayrıca, girdi fiyatlarının kontrol altına alınması da sektör açısından oldukça önemlidir. Uzun dönemde alınması gereken tedbirler de, yeni yatırımlar ve Ar-Ge faaliyetleri için destek unsurlarının düzenlenmesi, Ar-Ge ve tasarım doğrulama ile küresel pazarlarda serbest dolaşım otomotiv Ar-Ge ve teknoloji merkezinin geliştirilmesi, lojistik planlaması ve maliyetlerin düşürülmesi olarak sıralanabilir.

Krizler ekonomilerde farklı şekillerde geçici ve kalıcı olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Krizler reel sektörü de olumsuz etkilemekte, üretim ve istihdamı olumsuz etkilemektedir. Türk otomotiv sektörü de diğer krizlerde olduğu gibi son krizden de olumsuz etkilenmiştir. Üretim düşmüş, işsizlik artmış Pazar payı daralmıştır. Hem iç pazara hem de dış pazara üretim yapan otomobil sektörü üzerinde krizlerin olumsuz etkilerinin azaltılması için vergi indirimi, düşük faiz uygulanması gibi sektörü canlandıracak uygulamalara gidilmesi gerekmektedir. Bu tür düzenlemeler dış rekabet açısından oldukça önem arz etmektedir.

## KAYNAKLAR

- ACEA-Association des Constructeurs Europeens d'Automobiles, Economic Report, 2001 ve ACEA's position on motor vehicle distribution in the European Union, [www.acea.be](http://www.acea.be)
- AFŞAR, Muharrem (2004), "Finansal Küreselleşme ve Türk Bankacılık Krizleri Üzerine Etkisi", *Anadolu Üniversitesi Yayınları*, Yayın No: 1558, Eskişehir, s.77.
- AKALIN, G. (2001), "Türkiye'de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Ekonomik Kriz", *Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayınları*, 2001, s.253
- AKBULUT A. Yağmur (1997), "AB ile Entegrasyon Sürecinde Türk otomotiv Sanayinde Ana Sanayii Yan Sanayii İlişkilerinin İncelenmesi", *V. Otomotiv ve Yan Sanayii Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, TMMOB Yayını.
- AKDİŞ, Muhammet (2000), *Global Finansal Sistem Finansal Krizler ve Türkiye*, Beta Yayınları, İstanbul.
- AKDİŞ, M. ve S.Bayrak (2000), "Türkiye'de KOBİ'lerin Genel Görünümü ve Finansal Krizlere Dayanıklılığı: 5 İli Kapsayan Bir Araştırma", *Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 6, s. 13-45, Manisa.
- AKTAN, Coşkun Can ve Hüseyin Şen (2001), "Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri", *Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı*, Cilt: I, Sayı:41, s.49-56.
- AKTAŞ, Ramazan (2008), "Küresel Kriz ve Türkiye", *İşveren dergisi*, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayın Organı, cilt 47, sayı 2, Kasım 2008, s. 35-38.
- ARSLAN, H. Bader (2009), <http://kigaum.ankara.edu.tr/kriz.pdf>, 15.12.2009



ASUANKUTLU, Tuncer ve Barış Safran (2004), "Stratejik Açından Kriz Kaynaklarına İlişkin Bir Değerlendirme", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 21. s.51-54.

AYDIN, Süleyman (2002), *1980 Sonrası Küresel Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

BAHÇECİ, Sema (1997), *Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve Türkiye Deneyimi*, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara.

Bankacılık ve Araştırma Grubu (2001), "1994 yılı krizi sonrasında Meksika'da uygulanan para politikası", Mart 2001, <http://www.tbb.org.tr/v12/asp/dergi.asp>.

BAŞOL, Koray (2001), *Türkiye Ekonomisi*, Anadolu Matbaası, 7.baskı, İzmir.

BEDİR, Atilla (1999), "Gelişmiş Otomotiv Sanayilerinde Ana-Yan Sanayi İlişkiler ve Türkiye'de Otomotiv Yan Sanayinin Geleceği", *DPT-Uzmanlık Tezleri*, Ankara.

BLOMMFIELD, Gerald (1978), *The World Automotive Industry*, David & Charles Inc., Vermont.

BORATAV, Korkut (1990), *Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.

BORYAD Borsa Yatırımcıları Derneği (2009), <http://www.boryad.org/boryad>,

Business Information Service for the Newly Independent States, "Russian Financial Crisis: Summary of Events Through September 7, 1998", <http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/980909ru.htm>

BİLGİ YÖNETİMİ (2007), [http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl\\_gos.php?nt=480](http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=480), 01.03.2007.

BUSINESS WEEK, 15.5.1995, s. 22

CELASUN, Melih (2001), "Gelişen Ekonomilerin Sorunları", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:41, Ankara.

CLARK, Kim B. (1991), "Product Development Performance- Strategy, Organization and Management in the World Auto Industry", *Harvard Business School Press*, Boston.

DAVIS, E.P. (2001), A Typology of Financial Instability. i Financial Stability Report 2. Ed. Wolf Dietrich Grau ve Alexander Dallinger, Oesterreichische Nationalbank, 92–110. [www.oenb.at/english/engelp.htm](http://www.oenb.at/english/engelp.htm) (19.06.2007), s.93.

DEMİR, Gülten (1999), *Asya Krizi ve IMF*, Der Yayınları No:268, İstanbul.

Devlet İstatistik Enstitüsü (2006), İşsizlik Tabloları, <http://www.die.gov.tr/istTablolar.htm#isg>, 10.10.2006.

Devlet İstatistik Enstitüsü, <http://www.die.gov.tr/ihracatverileri.html>, (12.10.2006).

Dış Ticaret Verileri, Hazine Müsteşarlığı, <http://www.hazine.gov.tr>, (13.10.2006)

DOĞAN, D.Mehmet (1982), *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, Ankara.

DPT (2001), VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Karayolu Taşıtları İmalat Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.

DPT (1998), "Rusya Krizi ve Türkiye üzerine muhtemel etkileri", <http://www.dpt.gov.tr/dptweb/ekutup98/rusya/kriz.html>.

EDWARDS, S. (1995), "Crisis and Reform in Latin America", *The World Bank, Socialist Review*, Nisan 1995, s .4, Washington.

EĞİLMEZ, Mahfi ve Erdal Kumcu (2000), *Krizlerden Nasıl Çıkardık?*, Creative Yayıncılık, İstanbul.

- EICHGREEN, Barry ve Andrew K. Rose (1998), "Staying Afloat When the Wind Shifts: External Factors and Emerging-Market Banking Crises", *NBER wp6370*, s.51.
- EKONOMİK PUSULA (2009), <http://www.ekonomikpusula.com/guncel/dis-ticarette-risk-buyuk>,10.08.2009.
- Ekonomik Yorum, "Gün Gün 21 Şubat Krizi", <http://www.belgenet.com/eko/21subat01.html>, (10.12.2009).
- ENGİN, Büşra (2007), "Gelişmiş ve Yükselen Piyasalarda 1990 Sonrası Görülen Finansal Krizler ve Dünya Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO dergisi*, sayı 2007/2, s. 35-60.
- ENOCH, Charles ve Gillia GARCIA&v.SUNDARARAJAN (2001), "Recapitalizing Banks with Public Funds", *IMF Staff Papers*, s.59.
- ERCAN Uygur (2004), "2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri; Değerlendirmeler ve Öneriler", [euygur@dialup.ankara.edu.tr](mailto:euygur@dialup.ankara.edu.tr).
- ERÇEL, Gazi (1999), "2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı, Kur ve Para Politikası Uygulaması, Para Programları", *TCMB*, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/praraprog2/baskanmaty5.html>. (19.10.2008).
- ERÇEL, Gazi (2002), "Finansal Krizlerin Nedenleri", *Dünya Gazetesi*, 8 Mayıs 2002, [http://www.dunyagazetesi.com.tr/news\\_display\\_prn.asp](http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display_prn.asp), 02.03.2009.
- ERDÖNMEZ, Pelin Ataman (2001), "Sistemik Banka Yeniden Yapılandırmasına Teorik Yaklaşım", *TBB*, s.2-4.
- ERTUNA, Özer (200), "Türkiye'de Ekonomik Krizler, Nedenleri ve Çıkış Yolları", *Yeni Türkiye*, Yıl:7, Sayı:41, Ankara, 2001, s.1242.

ESQUIVEL, L. ve B. Larrain (1998), "Explaining Currency Crises", *Harvard Institute of Development Discussion Papers* 666, s.1–38.

FİSUNOĞLU, Mahir (2009), "İkinci Krizin Anatomisi", <http://idari.cu.edu.tr/mahir/subat2001.htm>, 10.12.2009.

FLOOD, R. ve N. Marion (1996), "Perspectives on the Recent Currency Crises Literature", *National Bureau of Economic Research Working Papers*, 6380, s.1–66.

FRANKEL, Jeffrey A. ve Andrew K. Rose (1996), "Currency Crashes in Emerging Markets: An Empirical Treatment", *Journal of International Economics*, sayı: 41, s.351-366.

GÜLÜOĞLU, B. ve E. Altunoğlu (2002), "Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler", *İstanbul Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:27, İstanbul.

HATİPOĞLU, Zeyyat ve Mustafa Aysan (1994), *Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.

HOLLINGS, Ernest F. (1994), "Reform Mexico First", *Foreign Policy*, s. 95.

HUMPHREY, John (1999), "Globalisation and Supply Chain Networks: Auto Industry in Brazil and India", published in G.Gereffi, F.Palpacuer and A.Parisotto (eds), *Global Production and Local Jobs*, Geneva.

HÜRRİYET (2009), <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=9719382>.

İMKB (2001), *Sermaye Piyasası ve Borsa Temel Bilgiler Kılavuzu*, 16.Basım, İMKB Yayınları, İstanbul.

İMF (1997), *Central Bank Reforms in the Baltics, Russia and Other Countries of the Former Soviet Union*.

JAMA-The Motor Industry of Japan, 2000

JAMES, M. (1999), "The Ideology of Economic Science in the Selling of NAFTA", *Review of Radical Political Economics*, Vol:25, s.150.

IŞIK, S. ve S. TOGAY (2002), "Para Krizi Modellerinin EleŐtirisi ve Uluslararası Para Sisteminin Dzenlenmesine Ynelik Keynesyen Öneriler", *İktisat, İşletme ve Finans dergisi*, Yıl: 17, 191, s.32.

KAMINSKY, Graciela L. Ve Carmen M. Reinhart (1999), "The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance of Payments Problems", *The American Economic Review*, s.10.

KAMINSKY, G. ve C. Reinhart (1998), "Financial Crises in Asia and Latin America: Then and Now", *The American Economic Review*, 88. 2, s.444–448.

KARAKAŐ, Eser (2009), "Derviş Yasaları ve Piyasa Ekonomisi", [http://www.tisk.org.tr/isveren\\_sayfa.asp?yazi\\_id=334&id=20](http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=334&id=20), 10.12.2009.

KAZGAN, Gülten (1999), *Tazminattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar, İstanbul.

KEPENEK, Yakup (2001), *Cumhuriyet Dönemi Ekonomi Politikaları, Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları*, Ekin Kitabevi, İstanbul.

KESKİN, Ü. (2004), *Ekonomik Krizlerde Küresel Güçler: 2001 Türkiye Ekonomik Krizi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Isparta.

KİBRİTÇİOĞLU, Aykut (2001), "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler 1969–2001", *Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı*, Cilt: I, Sayı: 41, s.174–182.

KINDLEBERGER, C.P. (1998), "Economic and Financial Crises and Transformations in Sixteenth-Century Europe", *Paperback*, s. 75–76.

Koyuncu ve Şenses, 2004, şekil2

KOZANOĞLU, Hayri (1995), "Meksika'da Kriz", *Birikim Dergisi*, s.10.

KÖSE, Salih (2009), "24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması", <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/koses.pdf>, 10.12.2009.

KUDATGOBİLİĞ, Tuğrul (2008), "Küresel Kriz ve Türkiye", *İşveren dergisi*, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayın Organı, cilt 46, sayı 21, Eylül 2008, s.4-5)

KRUGMAN, P. R. (1997), "Currency Crises", [www.pkarchive.org/crises/crises.html](http://www.pkarchive.org/crises/crises.html), 14.07.2007

KRUGMAN, P. R. (1998), "Saving Asia", *Time International*, s.6.

LAW, Christopher M. (1991), "Restructuring the Global Automobile Industry", London, 1991.

Maliye Bakanlığı Bütçe Verileri, <http://www.mb.gov.tr>, (10.10.2009).

MALKOÇ, Savaş (1999), "Rusya Krizi", *İhracat Genel Müdürlüğü*, s.15.

MORGİL, Orhan (2008), "Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", *İşveren dergisi*, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayın Organı, cilt 47, sayı 2, Kasım 2008, s. 32-34.

MUTER, Şener (2009), [http://www.tisk.org.tr/isveren\\_sayfa.asp?yazi\\_id=237&id=14](http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=237&id=14), 12.10.2009.

MÜFTÜOĞLU, T. (1998), *Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler*, Turhan Kitabevi, Dördüncü Baskı, Ankara.

- OBSTFELD, M. (1994), "The Logic Of Currency Crises", *Cahiers Economiques et Monetaires*, 40. 43, s.89–213.
- OBSTFELD, M. (1996), "Models of Currency Crises With Self-Fulfilling Features", *European Economic Review*, 40. , s.1038.
- ORHAN, Osman Z. (1995), "Keynesyen ve Monetarist İstikrar Politikaları", *Bilim Teknik Yayınevi*, İstanbul, s. 110.
- ÖLMEZOĞULLARI, Nalan (1999), *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Özelleştirme Verileri, <http://www.oib.gov.tr>, (14.9.2008).
- ÖZER, M. (1999), "Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar", *Anadolu Üniversitesi Yayınları*, No.1096, s.50-53.
- ÖZGÜVEN, Ali (2001), "İktisadi Krizler", *Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı*, Cilt:I, Sayı:41, s.56–63.
- ÖZİNCE, Ersin (2008), "Küresel Piyasalardaki Gelişmeler, Türkiye Ekonomisine Etkileri, Belirlemeler ve Öneriler", *İşveren dergisi*, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayın Organı, cilt 47, sayı 2, s. 21-25.
- PARASIZ, İlker (1996), *Ekonomi Politikası, Ekonomi El Kitabı iç.*, Okan Yay. İstanbul.
- PARASIZ, İlker (1998), *1923 Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- PARASIZ, İlker (2002), *Enflasyon, Kriz, Ayarlamalar*, Ezgi Kitabevi, 2. Baskı, Bursa.

- POMMERY, Louis (1956), *Yeni Zamanların İktisat Tarihi 1880-1939*, Çev. Cahit Talas, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- RADELET, S. ve J.D. Sachs (1998), "The East Asian Financial Crises: Diagnosis, Remedies, Prospects", *Brooking Papers on Economic Activity.1.*; s.4.
- RADİKAL gazetesi (2009), <http://www.tumgazeteler.com/?a=4196217>, 15.12.2009
- RAE, John B. (1984), *The American Automobile Industry*, Twayne Publishers, G.K.Hall & Company.
- RAE, John B. (1965), *The American Automobile*, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- REFERANS gazetesi (2009),  
[http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR\\_KOD=91804&KTG\\_KOD=258](http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=91804&KTG_KOD=258),  
15.12.2009
- ROSIER Bernard (1992), *İktisadir Kriz Kuramları*, Çev. Nurhan Yentürk, İletişim Yayınları, İstanbul.
- SADIKLAR, Tayyar (2001), "Türkiye'deki Son 20 yılın Ekonomik Krizleri Konusunda Bir Değerlendirme", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:41, Ankara.
- SARIASLAN, H. (1994), "Orta ve Küçük İşletmelerin Finansal Sorunları", *Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları*, Ankara.
- SAVRAN, Sungur (1992), "Kriz nedir?", *Petrol is Yıllığı*, *Petrol is Yayınları*, Yayın No:33, Ankara, s. 550.
- SAYER, Andrew (1989), "Post Fordism in Question", *International Journal of Urban and Regional Research*, vol.3.



SAYLAN, Gencay (2009), "Krizin Nedenleri", <http://www.ceterisparibus.net/turkiye/kriz.htm>, (12.10.2009).

SCHNEIDER, M. ve A. Tornell (2000), "Balance Sheet Effects, Bailout Guarantees and Financial Crises", *Review of Economic Studies*, Blackwell Publishing. Vol. 71, s. 883–913.

SEYİDOĞLU, Halil (1999), *Uluslararası İktisat Teori ve Politika Uygulamaları*, Kurtiş Matbaası, İstanbul.

STEWART, Michael (1980), *Keynes Devrimi*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul.

ŞAHİN, Hüseyin (2000), *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, 6.Baskı, Bursa.

Şubat Krizinin Bilançosu,

[http://home.arcor.de/sinansahin/dede\\_docs/Yabanci%20sermayenin%20soygunu.htm](http://home.arcor.de/sinansahin/dede_docs/Yabanci%20sermayenin%20soygunu.htm),

10.12.2009.

T.C.M.B, Ekonomik Veri Dağıtım Sistemi, <http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cbt.html>,

10.10.2006.

TCMB, Para Politikası Raporu, (Kasım 2001), <http://www.tcmb.gov.tr>. (10.12.2009).

TEZER, Ercan (1997), "Dünya Otomotiv Sanayiine Bir Bakış", *V.Otomotiv ve Yan Sanayii Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, TMMOB Yayını.

The Alliance of Automobile Manufacturers-Industry Facts and University of Michigan Study, [www.autoalliance.org](http://www.autoalliance.org)

The European Commission (1993), White Paper on Growth , Competitiveness, and Employment, COM(93) 700 final.

- TISK (2001); "Avrupa Birliği'nde Kayıt Dışı alışma Konusunda İzlenen Politikalar ve Türkiye Açısından Değerlendirme", *Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayınları*, No: 199, Ankara.
- TÖRÜNER, Yaman (2009), Milliyet gazetesi, <http://turkish.cri.cn/281/2009/02/16/1s109674.htm>, 15.12.2009 (1).
- TÖRÜNER, Yaman (2009), Milliyet Gazetesi, <http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetayArsiv&ArticleID=1060636&AuthorID=74&b=Ingiltere%20de%20krize%20karsi%20alinan%20tedbirler&a=Yaman%20Törüner>, 17.02.2009 (2).
- TÜRKAN, Erdal (2009), "Ekonomik Kriz ve Rekabet", <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfahtml&Id=548>, 15.12.2009.
- TÜRKİYE BANKALAR BİRLİĞİ (2006), [www.tbb.org.tr/turkce/dergi/dergi36/Meksika](http://www.tbb.org.tr/turkce/dergi/dergi36/Meksika), sf.13.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (2001); Türkiye Ticaret Sicili İstatistikleri, [www.tobb.org.tr/frame.htm](http://www.tobb.org.tr/frame.htm), 13.3.2008.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (2001), "Kriz, Yarattığı Sorunlar ve özüm Önerileri", [www.tobb.org.tr/frame.htm](http://www.tobb.org.tr/frame.htm), (1), 13.3.2008.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (2001), "Ekonomik Krizin Reel Sektörler Üzerindeki Etkilerinin Araştırılması alışması Sonuçları", [www.tobb.org.tr/anket/kriz/frame.htm-2](http://www.tobb.org.tr/anket/kriz/frame.htm-2), 13.3.2008.
- UÇAN, Oktay (2009), "Türkiye'de Otomotiv Sektörü Dış Ticaretinin Gelişimi", <http://host.nigde.edu.tr/okyayu/tezmakale.doc>, 14.11.2009.
- UNAY, Cafer (1992), *Ekonomik Konjonktür*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.

URAL, Mert (2003), *Liberalizasyon Döneminde Mali Piyasalarda Kırılganlığın Oluşturduğu Krizler*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İzmir.

UZUN, Emin (2003), "Global Kriz, Türkiye Ekonomisi ve İMKB'ye Etkisi".

YELDAN, Erinç (2000), "Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisinde Üretim, Birikim ve Bölüşüm İlişkilerine Toplu Bir Bakış", *1997-1999 Petrol-İş Yıllığı*, Ankara, 2000.

YELDAN, Erinç (2001), "Türkiye Ekonomisinde 2000-2001 Krizinin Yapısal Kaynakları Üzerine", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:42, Ankara.

YILDIRIM K ve D. Karaman (2001), "Makroekonomi", *Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı*, Yayın No: 145, Eskişehir.

VANLI, Halil (2009), <http://www.genbilim.com/content/view/4009/89/>, 15.12.2009.

VDA-Verband Der Automobilindustrie E.V., Annual Report 2000. [www.vda.de](http://www.vda.de)

## **ÖZGEÇMİŞ**

### **Kişisel Bilgiler:**

Doğum Tarihi:17 Ekim 1983

Medeni Hali: Evli

Doğum Yeri: Adapazarı

### **Eğitim:**

2000-2004 Sakarya Üniversitesi – İktisat

1999-2000 Tokat Gazi Osman Paşa Lisesi

1997-2000 Adapazarı Hacı Zehra Akkoç Kız Lisesi

1994-1997 Özel Sakarya Çağ Kız Koljeji

1989-1994 Atatürk İlkokulu

### **İş Deneyimi:**

Ocak '08 – Kasım '08 Baymak – Baxi Group A.Ş. - Satınalma Sorumlusu

Ağustos '06 – Aralık '07 Lucas Elektrik A.Ş. Yurtiçi Satınalma Sorumlusu

**Yabancı Dil:** İngilizce